

С. С. М.
МУХЪМАД
МАМАКАЕВ

Ша меттах баъла

МУХЪМАД
МАМАКАЕВ

Ша меттахъ
Бавла

(Дийцарш)

7103

НОХЧ-ГІАЛГІАЙН КНИЖНИ ИЗДАТЕЛЬСТВО
Грозный — 1958

ША МЕТТАХБАЪЛЛА

1. ХАННИЙН ЧЕРТАШ ТІЕХЪ

Игарка цѣ йолчу тогїна тѣхула дегїах чекхболуш болу Кылбседехъара мох хъовкху. Майн беттан тїахъара денош ду, амма хин гїад дїалаьцна тїехъ ша бу.

Хиэдийна хи чу тийсина долу ханнаш вовшах а доьхкуш кечийна йолу дукха черташ Іохкура тїахъий-хьалхий, ялх километре кхаччалц беа могїа а бина, шах тасаелла пїендарш долу гїайре санна. И дечиган хїонс дїадаханчу шеран гурахъ кхачнера кхуза, Игаркин хъуьнан промышленни комбинатапа, амма хьалххе ша баро аьтту-ца хилийтира хъун шен хеннахъ хи чуьра йнстєяккха.

Онгда ханнаш вовшах а тосуш йинчу яккхийчу черташна тїехъ лаьтта дечиган керла, цїаьлгаш санна долу, кегийн цїенош, шайн дукъош хоттаделлачухула схьагуш таьїина-боьмаша корсам а болуш. Оцу цїенош чухь Іалашдаран бригадаш ю. Церан декхар ду, мацца а ша болабелчахъ дерриге а ханнаш Іалашдар а, уьш аьтту агїор йнстєхъа комбинатан кевне дахъар а.

Хїор тобанан а цїенойх цхьаццанна тїехъ айаделла аннийн чардакх ду, кїєзиг тїегїанаш долчу ламийшца лаьтташ Лоцмански «гулянка» олуш долу. Царна тїе а бовлий тергалдора черташ лелочара хъуьнан хїонс яхаран некъаш, ткъа хїинца тобанийн гїаролхоша цу чардакхашна тїехъ титамбо дийнахъ а, буса а шашлахъ хуьлчу муьлххачу а боламан а, коьрта долчунна, ша меттахбаларна а тїехъ...

Цїийна хьалха Іохку аьчган даккхий мїараш а, аммонал шайна чухъ йолу яьшканаш а, Кхузахъ дїаоблїина йоккха лозунг ю:

«Цхьа а хнэн а шашца дІамабохуьйталда!»

ДІанехьа Іаьржа гуш совнаха долу машшийн кочарш ду; сингаттаме лаьтташ ю стаммий тасалойлаш а, бІогІий а, ткъа оцу тийначу гІароллина тІехьа гена дІайоьдуш сийна-беса шан аре ю, шен инзаре тийналла оцу мохо йохош йолу.

Буйса... Ткъа буйса-м ян а яц! Сийна, кІеззиг бодане стигал ю... Геннахь Малхбалехьа, дукха хан йоццуш гІийлла цІен зІаьнарш гучусвира, тІаккха сутара йовхо луш болу Къилбседехьа кхета малх меллаша хьалаболура, цу цІенойн корийн куьзганан бІаьргашна тІехь башха гІуранан йозанаш а деш кхеттачу цуьнан зІаьнарша кЪегайо хин гІода тІехула йолу шан аре.

Мох сихлуш бу. Хин йистехь ерзина яьлачу хьуьнан генаш карзахдуьйлуш деттало, шайна тІера ло охьа а эгош.

Вукха йистехь самайолуш ю гІала. Іаржделлачу анийн тхевнашна тІехь гІуьтту, мохо агІорхьа дІакхоьхьуш болу сира кІур.

Хьуьнан хІонсан дола деш йолчу тобанашкахь лерина болх кхехка: дагарш детта, кЪора цІийза херхаш, гІорийнчу дечигех чу а буйссуш. Хьун дІакхоьхьийла зер а, чІагІяр а чекхдолуш ду; ши тонна еза якорш а зуьйш ю. Ханнийн баккхий маьхьаш йистехьа текхош йолу зІарзакъаш болх беш ю.

...Хьун Іалашъяран пхоьалгІачу командехь цхьаьний маьхьарий детташ хезара: «Кхин а! Озае! Кхин а! Озае!» — бохуш. ХІаваэхь цІийзаран тата лаьтта. КІеззиг дІанехьа пхоьалгІа команда йолчухь шах оьрнаш доху, шан стоммалла юсту, херхашца ша цоьсту. Ша цоьстуш йолчу Чугунов Андрейн звенос тахана белхан норма кхочушъярехь боккха толам баьккхина. Нормехь билгалйинчу 36 метран меттана 156 метр бежа ша хидийна цо, дийнан задани 434 процитана кхочуш а еш.

Ша цестар — иза башха болх бу: хьуьнан берриге а маьхьаш Іохкучу шина а агІорхьа ткъей итт сантиметр юкъ а юьтуш цхьаьний дІадоьдуш долчу шина сизца ша цосту, леррина кечбинчу херхашца, тІаккха н херхо хадийна долу чкъор дІадоккху, хІор ткъа — ткъей пхиь метр йолу шан экъанаш вовшакъязош сиззакъаш юьту. И гІуллакх юьхьенца апрелехь до, тІаккха май чекхболлуш шозлагІа а дІахьо, ша болабалалий хьалха.

Хуьттарецца санна денош нштта шийла лаьтта, цундела ша хин гюдера длабаха дагахь а бац.

«Болабелла ша Турухановске кхаьчна, Ермаковехь ша меттахбаьлла» — бохуш хаамаш бо раднос. Изза дара цхьа кйира хьалха олуш дерг а, ткъа кхузахь хин гюда тлехь хийцаделла хлумма а дац.

Сов меллаша алсамдолуш ду хи. Цундела кхузахь цхьанна а дагахь дацара шаьш хийла сатийсина а, амма кхузахь буьрса а долу «Ша меттахбаьлла!» — боху дош хаза.

Ткъа дуьххьарлера йовхо хюьтти, йаламан куц хаьал хийцадели. Ло йарж а луш лахлуш ду. Ханнийн черташ-лахь а, ханнашна а, аьчган машшашна а гонах, хйинцале хаалуш клаьгнаш хуьтту. Латта кьарзлуш ду. Йистош-кара хин гюда чу даьржина татолаш хьаьлхина. Бляьсте шен бакъо длаьцуш ю...

Хи йаьнан набарх самадолуш ду, цо кестта шан гюьмеш отур ду, бешерашкахь ша леллачу новкъа дла а долалуш, ханнийн черташ егош, бердаш чухерцош, дитташ бухдохуш, гйишлош длакхьхьуш... Амма адамаш карзах-довларан даккхийдерца тлеьцуш хир ду Енисейн бляьстенан эргаладелла. Полярни дозанап Кьилбседехьа болчарна бляьсте Доккхачу Лаьттахь болчарна ерриг хилла ца ла. Йай шен еха набийнчул тлаьхьа тундра юха а денло, дуьне шуьйра а, сирла а хуьлий длахьутту. Кондарел башха лакха цадолучу базано а, багано а шайн бодане-баьцара духар тледуху, аренаш кьарзйо тайп-тайпанчу цлазамаший, мангалкомарший, куьзганех терра лепаш хуьтту йаьмнаш, Енисейс шен нуьцкъала тулгленаш океане лобхку.

2. ША МЕТТАХБАЬЛЛА

Шозлагичу командици цла чу гулделла адамаш дара. Кхузахь хйинца кхеташо чекхьяьлла. Дийцаре диллина дара бригадаш вовшашца йохьейовларан договор а, кхерамах йалашдаларан говзаллин инструкции а. Кхузахь вара: Федор Васильевич Фокин — хьун хи чуьра йисте яккхаран карматалла хийла иттаниш болчу кегийрхошна йамийна волю; Григорий Ильич Коржов — хйинцале итталгйа ша болабалар кхузахь длахьош волю; Яша Разев — зевелла волю ша лобьхуьитург, иштта дла кхин берш а.

Дуккха а царех керла газеташ доьшуш бара; кьюона ши белхало шахматех ловзуш воллу, — цу шиннах ца! Ёаьржачу аматахь ву, чехка Ёаьргаш а болуш. Иза толам а Боккхтй, тлаккха «Огонек» цле йолу журнал деша волало. Ткья ирх-пурх сизаш долу кьорза коч а юьйхина волу шозлагиниг куьйга корта а лавцна шахматех ловзаран цхьа хьесап лоруш воллу; циниан бахаман маьлехь командин кхача кечбеш верг ша шена меллаша илти а олуш пхьеглаш юьлуш ву.

Ца чухь йовха ю, циниеллачу пилтанна гонах а гулбелла цхьа клезиг нах балхахь кхерамах Ёалашдаларан говзаллин инструкции хьокъехь кьийсаме дийцарш деш бу.

Хьаьрса маж йолу Фокин глорийначу корана юххе а хинна, хьаж а гулдина и инструкции шозлагла а йовшуш лара.

— Шайтланна хуур хлун ду! — бохура цо, повлакхан меттана клайчу бехчалгаца шен аьрру Ёаьрг а цланбеш, — я суна вон го техьа? Хезий шуна?

«Ша меттахбаьлчахь, — бохуш доьшура цо, — аьчган муш мал ца бича тарлац, жим-жимма хьццуш дла а хьццуш...»

— Хлан, малбан? Мацца а иза булабелчий? — цецвуйлура кьена белхало Коржов, — эш, и-м дош дацара! Нагахь инструкция тлехь аьчган муш малба беза бахахь а, амма иза булабеллачухь цунна герга цаглертар тоьлашха ду, нагахь цуьнан хадийна юьхьиг кхетахь, воьжна вахвала мега хьо.

— Иза бакъ ду! — бохура белхалочо Семенюка а.

— Деваша Гриша, ма беламе а ду-кха шу элира Разевс, газета доьшучуьра юкъах а волуш.

Лохачу деглахь волу Яша Разев пилтанна юххехь лаьт-тара буйнахь газета а долуш. Ёаьржа, кледа цуьнан клужал Ёаьштиг тле еанера. Циниеллачу пилтанна тле а оьхьуш шен когех хьерчо гатанаш дакъадора цо.

— Со хлунда ву беламе?

— Иштта ву-кха: барзах кхерахь хьуьнах ма глол..

Хьо цлахь хьайн йоккхачу стагана юххехь, пеша тлехь Иййчухь бакъахьа дара, хьаннаш хи чуьра схьайохучу а ца воьлуш.

Цу дашо оьглазвахийтира Коржов.

— И хлун ю ахьа юьйцург, ва эса! Хьо хлун ю?! Жима ву хьо хьехарш дан! — оьглазаллица бартгуйхира цо, вуьшта а шен члчкьашка ийна долу хьаж а гулдеш.

Разев а лаьттара дегабаам бина, вусавелла. Цуина ала лаьара, бехказа а волуш, аьчган муш ша метгахбаьлчахь кхераме бу, ткъа инструкцис магийна йолу цунах лардаларан кеп, боккъалла а хлумма а доцург ду. Амма Коржов цуьнга ладогла лууш вацара.

— Цу аьчган муьшана юххехь лаьттар хьо, тлаккха хьехарш а дер ахьа, — аьлла, хиницале дакъаделла гата ластийра цо, — ткъа хиница а хьалхе ду: балдаш тлехь шура якъа а ялале.

— Ткъа со, вежарий, цхьаннах кхорьу: июль бутт чекхбаллалц кхузахь муьстлуш ма латтахьара вай! — элира векъана а, сийна бляьргаш болуш а волчу белхалочо, цхьанне а тле а ца воьрзуш, амма дукха хуург ша волуш санина. Иза Семен Петрович Жигин вара, ткъа цуина «Шука» аьлла цле тиллинера, данманна а балхах а къехкаш цо млерий дегаарна, наггахь шука а лоцуш.

Иштта хила а мега, — элира къуоначу белхалочо Семенука, — гой хьуна, хи алсамдала сихделла дац!

— Хи клеизг а долуш, иза аьчган белыхь а болу ша меттах, — бохура Фокина, — хиницалц шахматех ловзучаьрга а хьовжуш тийна лаш хиллачу.

— Ткъа, со кху балхахь волу пхьовалгла шо ду, амма ишттаниг цкъа а хилла дац, — билгалдира Семенука.

— Ткъа со кхузахь волу ткъа шо дладаьлла. Мосуьйтазза а хиница санина клеизг хи а долуш ша меттах а баьтла.

— Хаац, иштта хила а мега...

— Дерриге а хила тарло, — бохура Фокина, — хала ду хьалххе хаа, карзахдаьтлачу хин нуьцкъалчу тулгинша хлун дохьур ду хаа. Амма, муьлххачу а кхерамна думьхалхитта кийчча хила деза, иза ду коьртаниг!

— Э, вежарий, нагахь вай Ташкентана гергахь делхьара!.. — юха а элира Шукас, шен млерийн тлергаш а луьстуш.

— ЭхI, маржа къелиг яI? — велавелира къена Коржов.

— Къелиг! Аса ала ца мега дагахь дерг?

Ала-м ала, амма тлех ма вала!

Цу замаи чухь иел дла а йиллина чувелира лекхачу деглахь шуьйра белшаш а йолуш волу жима стаг. Карзахвалар а, сацам болуш хилар а дара цуьнан юхьа тлехь.

— Ша меттахбаьтла! — аьлла хаам бира цо шерачу озанца. Цу орцадаккхарца цхьаьнна шийла мох а хьаьдира цла чу берриге а хьалагловтийна болу.

— Массо а шайн-шайн метта дIахIитра! Сих-ха! — бохура цо шен нуьцкълчу маьхъарца, цIе яьлча санна, нах сих а беш. ШозлагIчу бригадан бригадир Урбанов Николай вара иза.

Шайн куйнаш дIа а тохкуш, оьшу гIирсаш схьа а оьцуш, берриш а пеларе хьаьлхира. Оццул сихчу муь-рехь хIораммо а шен-шен коьчал схьаоьцура: цхьаммо ира юьхьнг йолу лом, вукхо бел, вукхо шашканийн курс, вукхо беха тIам а болуш болу чами. Ши-кхо минот ялалс царах хIора а шен-шен меттехь, балхахь лаьттара.

— ХIа-хIа а! — бохуш зIарзикъ йолчухь команда деш вара Фокин.

Хиэнах боьгIна хьостам санна vorla а велла коьрта аьчган муш болчухь, тIелеташ волчун битамехь ондда лаьттара Коржов, цунна итт гIулч хиллал дIанехьа — цу тайппана лаьтташ Семенюк а вара. Шайна юкьахь Разев а волуш йолчу ша лобьхуьйтучийн тобаио болабел-лачу ша тIе а яьлла, сихонца мосуьйтгазза а нуьцкълала шашканах шалахь лелхийтира, цу мехала долчу гIулла-кхана шатлакх деш санна.

Хин гIодана тIехула меллаша ша кегбаларан тата доладелира. Аьчган машшаш меллаш тоха а делла лестира, хIаваэхь шаьш цхьа хIума схьалоьцуш санна, тIаккха нислуш дула а луш дIатийра.

Ша цестинчухь каг а белла ша ханнийн хIонсах дIа а къаьсттина шовзткъе итт сантиметр аьтту агIор бердехьа таьIира, итт — пхийтта метр хьалха хица дIа а болалуш. Ша иккхинчухь бодане мекха шех ийча санна даьржина долу хи гучуделира, стоммачу шан бердашна юккъехь.

Итт минот яьлчахь шан меттахбалар сецира... Геннахь, лахахь, гола туххучухь, ца гучухь йолчу дуьхьалонах юьхьнг таса а елла, инзаре йоккха шан окъам хи чухь пурх йирзира, вовшахъхъекхош ханнаш чIогIа цIовза а деш, цу ханнийн саьлнаш бердана тIе а тIийна, дIатийра.

Иза дара хьалхара шан меттахбалар, иза боккълалла а хи кIезиг а долуш хилира. Юьстичахь хин кIоргалла 10,7 метр карийра, гуттар а ша меттахболуш хуьлчу 15 — 16 метран меттана.

Иза дукха паргIат дIадирзира, дукха хан йоццуш уьш берриге а оццул чIогIа синтем байна хилла хилар эрна а хеташ.

Массо а баккхийбеш бара хи тийна хиларх, к'еда хутт санна лепа а лепаш меллаша д'ладобдуш долчу цуьнгахь ямартлонан карзахалла, нуьцк'яала к'лоршамалла а хиларх теша хала дара, г'лудлакхаш хийла г'нна-девзина болчу белхалоша хьехарш дахь а!

— Собар де аша, к'лентий! Х'лара-м юьхьенцара йолу забар бен яц шуна, бак'юнца болу б'лагор вайна боуьйтуш йолу меттигаш х'лннца а х'ялха ю шуна.

Дукхахболу белхалой ц'ла чу бахара. Амма к'лезн'гчу ханна... Дукха хан ялале хи т'лехула юха а шело йог'л'у-ра, хи гучхухь десташ дара, с'езсаш болу бод санна н'йа а луш. Набарха далаза долу доккха эхха санна, иза х'лн-цале х'екхало ханнийн чертех, шан ок'ьмаш керчош, т'лаккха хецалой ханнийн саьлнашна т'ле тулг'иш етташ.

Ша кег а луш шенан яккхий кийсикаш ханнийн чер-ташна т'лекхийса буьйлира, цуьнан бозаллийна шовз-тк'ье пхиь миллиметр стомма болатан машшаш дулалора шайна т'лера к'лур а г'лудтуш, суйнаш а туьйсусх, т'лаккха уьш цеста а луш, шакарш а етташ юханехьа кхийсалора, шайна дуьх'ял нисделларг отуш, д'лакхуссуш. Тк'ьа, бо-лат ца хедаш дисинчухь, шинна стага мара дохккал долу дечиган стамний б'лог'лий дохалла эт'лаш лелхара, к'ьуоначу копустанан г'лаш санна, т'лаккха уьш суйнаш санна аталой х'лаваэ ирхкхерстара.

Тк'ьа адамаш кхиш а нуьцк'ялчу сацамца дуьх'ял-добрзура цу дерачу т'аламан эрг'адаллийна. Вабанаш а, ша л'овлхуьйту шашканаш а эцна т'лех'яьлхннчу белха-лоша шан тархаш отура, б'леннаш кийсикаш еш.

— К'лентий, т'лет'алалаш цх'яьний!.. Малбе юкк'ьера муш! Була йнстерниг! — бохуш хезара доьналла долуш волчу Урбанови аз, шен хеннахь х'лор аьчган муьшехь долу х'ял гуш, т'еминчу урхалчо санна и т'лех яккхий бо-латан архаш хаарца л'елаш волчу.

К'лезн'г миноташ яьлчахь юха а ша дерриге а д'латий-ра, ханнийн черташ, саьлнаш севцира, аьгта шаш а, хан-наш а берда т'ле а тиссинна.

— Ч'лог'ла т'лет'аб'лна билгалдаьккхира Шукас, — ше-на башха ницк'ь а ца беш з'ларзик'яана юххехь л'аьтташ волчу.

— Х'лаа, х'лара ч'лерана м'лара бог'лар дац, — жоп де-лира Фокина. Шен аьхначу тужуркин киснара йовлакх сх'ьа а даьккхнна, яшийна юьхь як'ьо л'нира цунна. Амма

повлакхан меттана шен буйнаеана боьха бехчалг а гина, иза ойла а еш юха кисана йовьлира цо.

— Семен! Хьан м'ерийн г'ирсаш мицахь бу? — хьаьтира Шуке цхьаммо.

— Ткьа хьуна ца гира, ч'лара ц'лога а ластийна, буйьса декьал а йина, м'ерий эцна д'лабахар? — аьлла цуьнан меттана жоп делира пиджакана чухула кьорза коч йолчу к'ланта.

Шукас к'леззиг белаш а ошуш буйн бира...

— Собар, собар — бохура Фокина. — Ч'еро м'ерий дихьна, ткьа ахьа к'ланте х'ун ден боху? Ницкь сов баьлла хьовгахь? И ницкь балхана т'еберзабел ахьа.

— Аса ца бехира хьовга г'овг'лаеш долчу хи чухь ч'лерий ца лецало. Шука ша г'овг'ла еш хилахь а, амма данманна а г'овг'ланна юьстах лела, — бохура Семенука Шуке, онггаттаме юьхьа т'ера г'иллакх дацаран аьндажалла д'лаяьлла волчу.

3. БРИГАДИР УРБАНОВ

Разъяьлла лаьтташ йолу не! елла а луш ц'левзира, аннех йиничу жимчу кухни чухьра аравелира чола куйн а болуш волу жима стаг. И кухни лаьттара шозлаг'ичу бригадан ондачу ц'еношна юххехь. Мохо д'лап'изош йолу йовха шарф лерина логар а хьарчийна, т'лехь аьхна тужурка а йолуш волу иза атта т'лехулавелира шан лекхачу борзана, т'лаккха сикха д'лахьаьдира хе д'лахьош долчу ханпашна т'лехула, когашна к'елхьара уьш д'ла а шершаш. Т'лаккха шана т'лехула итт г'улч д'ла а вахана, цо цхьа бежа дечиган ч'лу шах даьккхиничу ор чу бахийтира, хи мел к'лорга ду хьожуш. Урбанов Николайс го тесира хьуьнан х'лонс т'алашьяран шен к'лоштана.

Урбанови вахаран некь боккха бац, иза башха кьаьсташ а бац советски эзарнаш долчу адамийн дахаран некьах. Шен ворх'! шо кхавчначу хенахь шен деца цхьаьна Игарке веара Николай, полярни дозанап Кьилбседехьа х'лара кьуона г'лала йиллархойх хьалхарчех хилла волчу. Игарка дуьххьар йиллархойн четарсехь ша д'ладихьна 1929-г'ла шо дика дагадог'лу цунна; х'летяхь б'ле г'улч юьстахвала ца ваьхьара иза, хини йистошкарчу юькьачу хьуьнах ша тиларна кхобруш; цунна дагайог'лу шен хьоме г'лала йоккха хиларан сикха г'улчаш, ша а санна х'ини ца кхиьна йолу.

Ханнийн черташ телорхочун тлаьхьенах воу Урбанов Николай кхузахь хьуьнан хлонс лалашъеш воу иссалгла шо ду. Сов боккха блотам болчу дла а хлоттийна, цо болатан муш схьалецира, цуьнан ницкъ ша зен воллуш санна. Шайн пра юьхьыгаш ханнашна юккъе а литтина, кхузахь масийтта болатан муш а цестина, иттаннаш даккхий ценош далла йолу тоьлла, башха тайпа хьуьнан хлонс шаьш меттахъхьовшшехь даяккха, даяхьа кхерам а тесна латтачу яккхийчу шан раьгинашка длахьоттира иза.

Цундела тедиллира бригадир Урбановс тахана адмаш хиницалцчул хьалха гловтор, шинна сохьтехь бен белхалой ца буьйшуьйтуш, цундела цуьнан бригадера накъостий сихонца меттанаш дла а даьхна сикха луьйранна хлумаюуш бара.

Кху дерриге а шерашкахьчул а сов халахийтира Урбановна хиница дуьххьара шен белхан хьал, цо члогла ойлайора бан хьалха латташ болчу белхан хьокъехь, цундела хьуьнан хлонс лалашъяран меттиган начальник Малашкин тлевотлуш а ца хинра цунна.

— Ткъа, наб ца кхета хьуна? — аьлла хаьттира Малашкина, бригадире маршалла а хаьттина, тлаккха цигга тлуьнчу хинна тле охьахинра иза.

— Тхан ерриге а бригада а ю, Николай Александрович, наб ца кхеташ, — аьлла жоп делира Урбановс, начальникке ца хьажа а глерташ, баккхийчу шаша клуж а боккхуш гамийна йолчу ханний коьрта кертана тле пелг а хьажош.

— И хлун ду, ткъа, аса ца элира адамашка садалийта, — бохуш цецвелира Малашкин, хьаьжаюккъе шед а хлоттийна.

Урбанов вист а ца хуьлуш латтара. Цунна хьара начальник бакъ луьйш хилар.

— Дика ду, Николай Александрович хиница ша длагур бу, тлаккха таббалц наб йийр ю вай.

Лекха а воцуш, кхузткъа шо а кхачна воу Николай Александрович Малашкин могуш а, доьналла долуш а вара, шех хьега мегар долуш. Цуьнан йоккха, данма а синкьераме, жима мара а болушший йолу юьхь цлеххьаша ойланс йорзу кхераме глутлакх тлехчочуш. Амма иза муьлхачу чолхехь а, сихаллехь а парглат ву, — цунна дезац балхахь я гловгла а я мохь бетташ ден команда а.

— Иштта мегар дац, Николай, кьинхьегамо лобху да-

има а белхалоша шен ларттла сadoлуш хилар. Ткъа
вайн лоъро а иштта ца элира?

— Иштта-м дара иза, Николай Александрович, хуна
хъайна а ца го тхан наб яйна хиларан бахъана? — бехка-
завуьйлур Урбанов ша тле члу а йуьттуш.

— Гуллакх дезо ду, — даре дора начальнико, — ша
меттахбала тарло муьлххачу а сохьтехъ а, цо вай Ени-
сей чу кхийса а тарло, ханнаш вовших дла а даьстина,
цхьацца хиэн бadoш дла а бихьина, Карски хlorда чу
хlara ерриге а хлонс кхосса тарло, — аьлла ойлаеш сецира
Малашкин, — чlarдала деза, дала санна дла а хитти-
на, хуьннан хлонс lалашъя еза! — аьтла къамел дерзий-
ра цо .Тlаккха хъала а глаьттина кхозлагla бригада йол-
чухъа вахара иза, цигахъ хlинцале гулделла адамаш гора.

— Кестта шу долчу воглур ву, — элира цо, воьдду-
чухъ вуха а вирзина.

Ша начальникаца динчу къамелан ойла а еш, шен
бригаде воьдура Урбанов.

Цецваларца тlаккха билгалделира Урбановна ткъей
нтт метр лекхачу берде нийсса бохург санна шен брига-
да а, хуьннан хлонс а айаелла хилар. Тийна лаьттаху бер-
дашна тle а даьтла, ша дерриге а хуьлдеш дестара хи.
Хи тlехъ гуш цхьацца бларзнийн кортош лаьттара. Гlай-
ри тlехъ долу хlума а кхерийра хи тledолуш хиларо. Ю
санна ира юьхъ а йолуш болу оза дахка хъаьдда ханнийн
черта тle белира. Халла хи чуьра хъала а баьлла иза хиэ-
на тlехула текхна уггар а айаеллачу меттехъ сецира. lаьр-
жа жима ши туьтий санна болу блаьргаш тle а боьгlна,
Урбановна ши метр гергахъ сецира иза. Кхин дла бедда
баха меттиг яцара цунна. Са сарсадаьлла бега а беш,
хъалхарчу когащца батт а кламъеш, lара иза мица эккхар
бара техъа ша бохуш.

«Хъанна хаьа, — бохуш ойлайора Урбановс, дехке а
хъоьжуш, — наб йоцуш уьдуш хила а мега-кха иза а...
Хача ду белхан де, мел хала хилча а наб кхета торий ткъа,
тleбоглур кхерам хилчахъ?» — бохуш ша-шега хеттарш а
деш ша жоп лора цо: «Хlан-хlа, мегар дац». Цу ойланна
тlера ца волура иза. Цунна дагадагlура:

Дlадаханчу шарахъ, кхузахъ, ша гобаьккхина воглур
цунна гира шен бригадан цla аьчган муш леларна клел-
нисделла; ша меттахъхъовшшихъ цестина тle-клел тухур
долуш дара цla. И аьчган муш цlенна вукха агlorхъа
баккха дагадаара Урбановна, ша меттахъхъайчохъ зула-

мах лардала, амма к'ладделла дийшина адамаш меттахъ-хъеда а ца лиъна, белхалой битира цо. Цхъа к'леззиг хан яълчахъ ч'лог'лачу татано а, г'ларолхочо орца доккхуш мохъ тохаро а самаваьккхира иза... Цо адамаш ца чуъра арадоххушехъ, уърсо санна муъшо ца цестира, цхъана белхалочунна йоккха чов а еш. Х'етахъ дуьйна Урбановс ч'лог'ла дагахъ латтадо халкъан хъекъале дерг: «Тахана кхочушда тарлург — кхаьнгга ма тетта».

4. ЩУКА

Цхъана ханиа, аьлла, йинчу пешара йоккха ц'е татан-ца йогуш яра. Пешан гола тухуш йолу, аьчган топ тишачу аннийн тховх чекхйолуш яра. Пешан пилти т'ехъ йоккха чайник а, кхачанна х'оттийна яй а бара. Стоьла т'ехъ газеташ а, журналаш а, царна гена йоццуш лаьтташ чимчутосурган метта х'оттийна консервни г'утахъ а дара. Шинна аг'лор лаьтташ ши маьнга бара т'ехъ къорза мотт-г'айба а йолуш. Цхъа ша тайпа хъожа а йолуш х'лаваъ дара ца чухъ. Чайник кхехкайолаелира, стоьла т'е куршканаш а, шекарчудуьллург а х'оттийра. Чай мала долиьра.

Белхалой леррина вовшашка тахана ша меттахбаларан хъокъехъ деш къамелаш а долуш г'ловг'ланца чай молуш бара.

— Хъалхарчу къепалгехъ дерг х'ун ду хуур доцуш ша а, хъун а д'ай-схъай кхоьссина; хъун мичахъ ю а, ша мичахъ бу а хуур доцуш, — бохуш оьг'лазе къамел деш вара ца!

— Т'е-м, са ца долуьйтуш, ч'лог'ла таьйна!

— Сагатда оьшуш х'умма а дац, — аьлла къамела юкъавеара Коржов, — цул далатоьхнарш а, йиттаделла вайх... Х'умма а хир дац, д'ахьоьцур ду.

— Нагахъ санна нуьцкъала хецийтахъ хьоьцур ду, т'лаккха...

— И-м кхеташ ду, ткъа кыйсам а боцуш хуьлуш х'ун ду?

Урбанов ехачу стоьлан маьlle а хинна, ойланашка вахана, цхъацца х'умнаш яз а деш деш вара. Корта хъала а айбина, леррина шен накъосташка хъаьжира иза, амма церан юьхъа т'ехъ а к'ладбалар а, я шех бехк боккхуш х'ума а ца гира цуннэ.

— Х'ан-х'ла, доттаг'ий, — аьлла шен накъосташка

вистхилира бригадир, вай хъем боцуш тоя еза телхина йолу коьрта ханнийн черт, цистина долу аьчган машшаш духа метта а хиттош.

Приказаца доцуш, дехарца шен накъосташка а хьожуш, шена тлєрачу аьхначу тужуркин нуйдарчий дла-йохка волвелира иза.

Массо а балха ваха кечамба волавелира: леррина лєргаш долу куйнаш а техника, куйгех каранаш а доьхкина. Разев неПарехь ша йолийна цигаьрка оьзна вала снхвелла воллур, ткъа хлуманна саготту волу Коржов, уьш кечбелла бовлалє, балхана оьшу глїрс мича хьолєхь бу хьаьжира.

Накъостєх цаI вара хьала ца глоттуш маьнги тлєхь лаш, дог ца доглуш шен резинин эткашка а хьожуш.

— Тлаккхахула, члаглонна тєсначу машшашка хьажа хьо, члєрий даха тєсначу млєрашка хьожуш а ца лєлаш, — элїра цуьнга бригадиро.

Шукас шен схьаэккха боллуш болу сирла ши блъьрг шєконца ирх а хьажийна, вистхилар доцуш длахьора шен резинкин эткашка хьєжар. Хлума дан карах долуш ца хиларал совнаха кхин цхьа амал а яра Шукин: хлуманан доцу сарташ хиттадаррий, пайдабоцурш дийцаррий, глуллакх лавцна шєга хаттар дгча вистхилар доцуш ладларрий. Хинца а, вист а ца хуьлуш лара Шука, бригадиро бохучух ша цакхєташ санна. Хлуьа а аьлла а бєхказавала лавара Шукана, амма ала хлума кара ца дора.

— Ца хєза хьуна, хьайга бохург? — элїра цхьана накъосто.

Шука цлєххьана и шєга аьллачуьнгахьа а вирзина, цхьа вон цуьнга хьаьжира.

— Длєвала, хьан глуллакх дац иза, — аьлла кьорчу озанца вистхилира иза, кхин цхьа вон дош а элїра цо: цуьнан лахара дуткьа балда цхьа вон озаделира.

— И бохург хлун ду, сан глуллакх хлунда дац иза? — аьлла халахєтта хьяттира жимачу стага. Хьо-м доттагла, накъосташна юкьахь вай, и пайдабоцурш оха лєладой-тур дац хьуна хьобга, и хоалда хьуна, — аьлла хадам боллуш длаэлира жимачу стага.

— Бакъ боху, Степа, иштта ала ахьа цуьнга, — аьлла жимачу стагєхьа глє даьккхира бригадиро. Урбанов, ша жима стаг вєлахь а, Гринєв Степан даггара дукхавєзаш вара. Цуьнан хьанал, дог дика долуш, хьєкьалє хиларо кьаьсттина бєзам бохуьйтура цуьнга.

— Товур ду хуна, Шука, пайдабонурш лело. Хьоб-га глудлакхах лаьцна хьотту, хьо хьайниг дуьйцуш ву... Цхьа дош вукхал боьха ду хьан. Нагахь санна хьайн болх бан карах ца далахь, бляьргаш хьала а ца кьерзош гучура длавала, — аьлла Шука волчухьара цлехьана длавирзира Разев.

— ХIай-хIай, нштта ду хуна глудлакх, бляьргаш кьерзо оьшуш дац хуна, — аьлла тIетуьйхира Степас, цуьнан безаме, цлоцкьамна тIехула муо а гуш йолу юьхь буюьрса хилла дIахьоттира.

Мачаш тIеюьйхина а ваьлла лаьтташ воу Шука, резавоцуш гIам-гIим а деш, массарел а хьалха цIа чуюьра ара-велира.

Балха араваьлла Шука, тийна вара, цунна ша бехке вуй хаара ойла мел йи, цунна гучудолура ша лела ма веззара лелаш цахилар.

Шукас кьайлах шена юххехь болх беш воллучу Гриневга а хьаьжна, меллаша охьа а таьIна зIокберг схьан-цира.

«Бехк ма биллийша суна, накьостий, сайна а хаьа суна сайн цхьайолу вон амалш. Кхин хир дац иза, — ала безам бара цуьнан шен накьосташка. — ХIан-хIа, ца аьр аса, хьанна хаьа соьга сайн дош кхочуш ца далой а, тIаккха кхин а оьшуш ду. Шайна гур царна», — аьлла сацам а бина, леккха хьала а айбина ша тIе зIокберг туьйхира Шукас. Ша дан дагалаьцнарг, ша хьахорна кхоьруш санна вист а ца хуьлуш бора цо бэлх.

Цуьнан ехачу юьхьа тIехь гуш хьацаран тIадамаш дара, цуьнан хьекхийна лергаш долу куйн вортанна тIе беа-нера.

5. ША ТIЕХЬ НЕКЪ БАР

— Ма меллаша хи а ду! Хьовсийша цо диначуьнга, — элира Коржовс, вовшашна тIеттIа а гIоьртина кегаелла лаьтташ йолу шан тархаш а гойтуш.

— ХIинца чекхдели хIара, кIентий! ГIали чу хенахь кхочур дац вай, хIокху балхо цистина вайн некъаш, — элира ойла йоьхначу Семенюка.

— И некъаш хьанна цистина хууш дац. Масала, со, и санна йолчу шан тархаш тIехула а вахалур вара, — элира Шукас.

— И бакъ ду, балхара длавахархъама хьобга да-
лур а доцуш хлума дац, амма хьо балха валo дезча-м
малик деача а воглур вацара хьо, — элира Коржовс.

— Хлунда?

— Хъан карахдер доцу дела.

— Хйей! Доттагйй! Хьовсийша длога дла... хьовсийша!

— элира вахтерo.

— Мичахъа?

— Хлун ду цигахъ?

— Хьовсийша, ца го шуна?

Хьалхара къепал йолчу аглорхъара, бохийначу ша
тлехула схъавоглуш вара цхъа стаг.

— Черашна кхалла хлума хила мега цунах, — элира
Семенюка.

— И мила хир вара?

— Схъагарехъ мелла ю борз, цундела цуина хлорд
а гоьллех бен ца боглуш санна хета!

— Тера дац, дукха майра йоху цо глулчаш.

Кхара къамел дечу юкъана и кхераме некъ беш воглу
стаг гергакхечира.

— Ой, и-х вайн начальник... Малашкин ву! — аьтла
чардакх тлера схъа мохъ туьйхира вахтерo.

— Боккъал а бохий ахъа?

— Боху.

— Хла, Малашкинний... Цунна-м и кладда а боцург ду.
— элира, Коржовс.

— Цкъа хи чухула доьлхучу ханнаш тлехула а веара
и-м. Хлара хиэна тлеволуш, хиэн хи буха бахана балале,
хлара кхоссалой кхечунна тлеволуш, лергаяхар санна.
Цкъа хиэн дла а иккхина хи чу вахара и, амма, оцу сохъ-
та хъала а ваьлла кхечу хиэнна тле а ваьлла кхос-кхосса-
луш сехъавелира иза. Черашна цунах кхалла хлума хир
яц хьуна, — аьлла чекхдаьккхира Коржовс шен къамел.

Хьалха дуьйна а и, хан тоьхна стаг, вевзуш болчарна
хлумма а тамашийна ца хийтира шаш тлехула некъ-
беш воглу Малашкин вайча, хлунда аьлча оцу тайпанчу
меттигашкахъ и дукха интавелла хилар царна хууш
дара.

Губински олучу татол схъадолучу меттера дуьйна ша
мича хьолехъ бу а, дечигийн къепалш мича хьолехъ ю а,
машшийн члагламаш муха бу а хьобжуш воглуш вара Ма-
лашкин. Цхъана аьчган муьше къаьсттина лерина хъаь-
жира иза. Дукха члорла тлетаьлначу шаша ницкъ барца

дайтанах урс санна утармина чубижнера и муш. Шен
члоглалла ларж а елла лаьтташ яра утармин дечиг.

— Деллахь мел боккха ницкъ бу хлара! — элира
Малашкина. Ца гуш хлума дисина дац, вуьшта хлара
тайпа хлума-м ца дайна суна. Губински татол чуьра шаш
гуттар а вайна тле ца кхочуш Енисей хи чу доьлхуш дара.
хлара хлун ду суна-м хаац.

— Дагадоглий хьуна, Николай Александрович, — аьт-
ла хаьттира Фокина, — 1935-чу шарахь, цлехьана Гу-
бинскера шаш чу а хьаьлхина, тлехь нах а болуш вайн
масех дечигийн къепал Енисей хи чу йнхьна?

— Муха ца доглу, доглу дера-кх. Хлетяхь-м глутлакх
дика чекхделира, пах а, хьун а клелхьаяръяьккхира. Хлара
хлинца дерг-м хлун ду а ца хуург ду! — аьлла оьглазо
лаьтта туьйнаш туьйхира Малашкина.

— Хлинца цунна ца! дан дагадаглахь хала ду-кх
хьуна и цхьана а хлумано сацо! — элира цхьаммо.

Цхьа сийна шуьйра хеча а юьйхина лаьттачу зорь-
талчу жимачу стагехьа вирзира Малашкин.

— И хлун ду ахьа бохург? Муха сацор яц. Сацо
оьшург сацо вайн декхар ду.

Цлехьана ша болабелира, массо а члаглонна тесна
машшаш долчухьа длахьаьлхира.

— Ша лоблхуьйтуш берш, ша тле довла! — аьлла
мохь туьйхира Урбановс.

Уьш дукха кхерамечу меттигашкахула кхисса а луш
шаш тлехула бевдда боьлхура. Лоблхуьйтучу шан тар-
хаш а, хиш а лакха ирх а оьхуш кторчу татанца юхаохьа-
оьгура. ...Нах и нуьцкъала, хала глутлакх дар длахьош
бара.

6 МАЙРАЧУША ХЬЕКЪАЛЕ, ЮХАЦА-

БОВЛУШ ДИНА ГЛУЛЛАКХ

...Дечигийн къепалш тлехь гуш дара чухьаьвддачу ша-
ша дина ирча глутлакх: хедийна аьчган машшаш, кегий-
на утармаш, дохийна ханнаш. Тамашийна аглорсеттина,
тогlin хилла йоьхна лаьтташ яра эларзикъ а. Дечигаш
тлехь тле-клет тоьхна луьллуш долу жима кема, nel а
кагъеш, пенаца цхьаьна шолглачу бригадан цлийна чу а
дахана лаьтташ дара. Хьалхарчу ханнийн керта тлехь
лаьттинчу керла динчу цлийнах ша тлехь, дийна доьжна-
чу олхазаран тлемаш санна баьржина луьллуш цхьа тхов

бен хлума дацара. Шина къепало юккѣ Іаввдинчу хан-
нийн кегъелла юьхыгаш тамашийна ирхйоглаелла яра.

— Хинца хаий хьуна оццул йолу хьун саца ца елча
хиндерг? Еннсейск-гІала яр саина доккха хлума хир дара
и. Бен йоцу ойла хлунда йо ахьа? — бохуш, оьгІаз а ва-
хана, къамел дора Щукига Малашкина.

— Іаламан болх бу-кх и, ткъа хлун дийр цу цунна? —
бохуш, бехказавуьйлур Щука.

— Вай ницкъ болуш ду Іаламал: цхьа хиэн дІалур
бац вай цунна! И кхетадой ахьа?

Щука ойлая велира... ТІаккха чкъурган цхьана цергах
тасавелира иза, ма хьовззалу хьовзийна йолу чкъурган
сема сингаттаме цевзира. «Нийса боху Малашкина... И
Іалам делахь а, вай къовсалур ду цуьнца!».

Шен дагахь иза а аьлла, катюхна лом схьа а эцна,
шозлагІчу къепалан коьртехь гІуллакх деш бохкучу шен
накъосташна чехкка тІевахара Щука.

— Урбанов, — аьлла бригадире вистхилира Малаш-
кин, — массо утарма чІагІѣя еза, берда тІера схьа ца-
рах тесна долу машшаш шозза алсамдаха деза.

— Латта гІорийна ду, кхуьур дац вай...

— Хаьа суна! Цхьа яьшка молха а хьой, латта, оьш-
шучухь, эkkхийта! Ши сахьт далале ян оьшу чІагІонаш
йна чеххьаха еза. Сатосучу заман чухь ша меттахъхьовр
бу. Разев мицахь ву?

— Кхузахь ву! — элира Разевс.

Хьайн нах а эций, ша тІе а валний, шан ира юьхыгаш
кегъя гІорта. Массо а шайн-шайн метте болх бан дІа-
хІитта! — аьлла тІетуьйхира Малашкина.

* * *

Цхьаболчара малделла машшаш чІагІдеш, вукхара
шан ира юьхыгаш кегъеш дІаболийра болх.

— Схьавоьл кхуза цхьа-шиъ, хІара аьчган муш оцу,
дІогарчу утармех дІатасал, — бохуш накъосташна гойтуш
вара Коржов, — хІай-хІай хІинца шен меттехь бу хьуна
иза. Дика хьарча а бай, дІачІагІбе аша.

ЦІеххьана гІорийна латта эkkхийтича, цуьнан ницкъо
белхалой тІехь лаьтта дечигийн цІенкъа меттахъхьайира.
Латта лойлхуьйтуш юьйлучу гІовгІанаш юккѣхула болх
беш наха детта маьхьарий а, деттачу дагарийн татанаш
а дара хезаш.

— Дика тіетала шу, кІентий! — бохуш хезаш дара шелвелла йишхаьлла волчу Фокинан аз.

— ЦаІ, шиъ, тіетала!

Хи чурьчу дечигех тесна цхьа километр беха хирболуш болу муш озийна букар а таьІна вогуш вара ткъех стаг.

— ХІей! — бохуш мохъ беттара Шукас. — Бригадиро шозлагІа муш а дІаозабе аьлла, схьадуьйла кхуза. Нах Шука волчухьа бахара.

Хаддаза хезаш яра латта лоблхуйтуш юьйлуш йолу гІовгІа. Разевца болу нах садаІар доцуш шаца къийсам латтош бара.

Оцу гІовгІанаша меттахъхьайнча санна, шан тархийн баьрзнаш цкъа хи буха доьлхуш, тІаккха хьаладуьйлуш дуьйладелира, шайца къепалах хаьдда ханнийн дечигаш а, цІенош а, нах а хьош. Аьчган машшаш хедадора, шина стеган мара талур йоцуш йолу дечиган утармаш кегйора. Ша долу хІума ласта а лестина доладелира...

ЦІеххьана оцу ерриге а гІовгІанна юккъехула схьахезара вахтеран аз.

— Хьалхара къепал хадийна! Дерриге а ханнаш вайна тІедоглуш ду.

— Хезий шуна, бердан йисте довла! — аьлла мохъ туьйхира цхьаммо.

Оцу маьхьаре цхьаммо а ла ца дуьйгІира, массо а «хІун де вай» бохуш санна, бригадир волчу Урбановга хьаьвсира.

— Хезий шуна, бердан йисте довла! — аьлла мохъ туьйхира Шукас, шена тІейогІучу хиэнан юьхьигана нацкъар а эккхаш. Урбановс оьгІазе Шуке а хьаьжна, чІогІа элира:

— ХІун деш лаьтта шу! ДІацІагІбе юккъера муш! Шу кхуза со волчу дуьйла! Разев! ХІун деш ву хьо цигахъ?

ХІуманна сиха воцуш волу Урбанов цхьа кхераме гІуллакх долуш меттнг Іоттаелча вевзар воцуш хийцалой дІахІуттура, хала долчу массарел а хьалха ша вььдура Урбанов, кхин берш тІаьхьа а озош.

Йоккха шан тарх уьрсо санна инзаре стаммийн ханнаш хиэда а деш, къепал нисъеш йолу чкъург йолчухьа йогІуш яра. Цигахьа дІахьаьдира Урбанов а, цуьнца цхьаьна Семенюк а, Коржов а, Гринев а, царна тІаьхьа, Шука а. Уьш ницкъ ма кхоччу шан тарх йохо гІерташ бара. Стоммачу шах тоьхна лом шарша а шерший дуьсура. Амма нах дар а белла къийсам латтош бара шаца.

Тамаш бац оццул онда хилар! Хлуъа а дича а каг ца лойца, бохуш шен юъхъа тѣра хъацар пхъуъйшаца дѣа дохуш, луъйш вара Коржов.

— Вай оьккхуьйтур бу и! — аьлла, тиша аьхна ту-
журка юьйхи́на лаьттаху жима́чу стага масех молханан
хлѣъ шан тархана кѣлбахийтира.

Члогла тата делира. И йоккха шан тарх скъаелира.
Цуьнан йозалло хи буха та́йина лаьтташ долу ханшаш хи
тѣхъ дѣанисделира.

— Тѣгала, кѣнтий! Вай тоьлуш дохку шуна! — бо-
хуш хезаш дара сакъераделлачу Шукин аз.

Кхин керла шаш бара ханнийн къепална тѣбоглуш.
Шаша Іаьвдина ницкъ хилла ханнаш вовшашна тѣдуй-
лура цхъацца болу хи́эн шаша Іовдний сирник санна ирх-
кхуссура, цхъацца долу ханнаш, шаша хи буха а хъой
хъакхадой тѣлхиг а дохий тѣдовлура. Аьчган стаммийн
машшаш хедадора.

Тѣхлѣьттинарг уггар луьра мур буй а хууш, нах
шаьш ца кхоош болх беш бара. Шаша йохийначу ханнийн
къепалган цхъана хи́эна тѣра, карахъ молханан хлѣънаш
а долуш Урбанов кхоссавелла ша тѣе велира, цунна тѣаьх-
хъе Разев а велира. Амма шан тарх раз а яьлла хи чу
вожжаза висира Разев.

Шан дотлуна доллу меттиг а лохий, цу чу молханах
дуьзна хлѣънаш а дохкий Урбановссий, Разевссий хлѣъ-
наш лѣълхуьйтура, ткъа шан тархех агалой дакъош хуь-
лура. Цу шиммо дийрриг деш, гѣуллакх деш, бара шол-
гІий, пхѣвалгІий къепалш йолчухъ болх беш берш а.

Говза а, шаьш ца кхоош а бинчу балхо шен гѣуллакх
дира. Бохийнчу шан ницкъ гѣлбелира, шаша ницкъ бина
ханнийн къепалш бердан йистехъа а таьІна севцира. Хиэ
къора гІовгІа йора. Ханнаш тѣхула сехъаюьйлучу тул-
гІийша муш а хадийша, дѣадихъира тиша кема а, дечиган
черма а, иштта кхин йолу кега-мерса хлѣмнаш а.

Сахиллац болх бира паха. Сатосучу заман чухъ ша
охъа а бахана дисинчу хин экъа яра гуш. Тийна дара
хин гар.

...Генахъ гуш яра тѣаьхъа а йисина дѣайѣьдуш йолу
шан тарх. ГІийлла тѣх а яьлла охъаяхара и шан тарх
а. Цунна тѣаьхъа кхна гІерташ санна хин экъанна тѣе-
йийшира маьлхан зѣаьнарш. Тѣаьхъ-тѣхъа лакхабала
буьйлира малх, серлаелира, арахъ йохъелира...

ДУЪХХЪАРЛЕРА ГУДОК

1. КХУЗАХЪ ГІАЛІА ХІР Ю

«Кооператор» цѣ йолу хІордан кема, тІаьхъатесна баржа а долуш, дуьззинчу боларца Къилбседехъа доьдуш дара. ВорхІалгІа дей-буьйсий тІекхочуш, хІинца Полярни цѣ тиллинчу, марс санна гомачу гІайрена тІех а даьлла, тулгІийшца догІу шуьйра хи тІехъа а дитина, тийначу айми чу дирзира иза...

...Даьржинчу хин басахъ йолу стигла мархашлахъ яра. Лахха охъаохкаелла уьш, сингаттаме шершара бІаьстенан дистинчу хина тІехула. ТІаьххъара хи тІе йоьссина полярни буьйса Къилбехъа хуьлчу кхоьлинчу дийнах тера яра.

Кема а, тІаьхъатесна баржа а доьттина адамаш а, киранаш а дара: царна тІехъ дара аьчган машшІгІн оьргаш а, хьостамаш а, яьшканаш а, тачканаш а, херхаш а, биьлаш а—доцца аьлча гІишлошъярхошна мел оьшург.

Вовшашна бевзина а, дагахъ дерг дийцина бевлла а болу некъахой гІийла тулгІийш йолчу хи тІехъ бечу беа-чу некъо кхоьтуьйтуш йолу чІогІа наб кхетта бу, аганахъ санна техкаш.

Кеманан цІенкъи тІехула тоьхначу баганан дечиган ялкханна тІе а тевжина лаьтта резинни эткаш а юьйхина воу зоьртал стаг. Иза «Северстройн» начальник Борис Васильевич Лавров ву. Цо хІинца ойлайо керлачу гІишлошъяран а, цкъа а адам ца даьхначу меттехъ оьшуш мел долчун а. Цу дерригенах а лаьцна цо хІинцале мо-суьйттазза къамел дина шен берриге а некъахошца. КІез-зиг букурдоьлла дегІ хъала а нисдина Лавров бІаьрг тІера ца боккхуш хьоьжура, серий санна тІедогІуш дерза долуш, шена чухъ цхъа а дийна са дац аьлла хеталуш

а, тийна а, меттахъхъовш цхъа а хлума доцуш глайглане а йолу сингаттаме хъун шена тлера длайолалуш болчу, хин легинчу бердан йисте. «Шерачу бердан йисте доьрзу хан хилла, длакхочуш дохку... дло-о, клайн декхнаш долччу» — билгало йовза а евзий, кеман йистаца хъала капитан волчу боьду ламн болчухъа длаводало Борис Васильевич. Амма цлеххъана соцу иза, геннарчу клоргенехъ меттахъхъайра ойла: «Гилла езарг глала ма ю, цигахъ йилличахъ бакъахъа хирий те иза?»

Борис Васильевич хъалха цкъа хилла цу бердан йистехъ. Хлетахъ экспедицин членаша ца элира, черчийн агенна муьтхачу аглор йилла еза глала кхузахъ. «Уггар хъалха ваха хаанза ца ваьнволчо къастонда шена иза, шуьйрачу бердан цхабосса бегийла йолчу дуккха а меттигашка хъавьсинчул тлаьхъа», — элира цара.

«Хлан-хла, цигахъ йилла еза», — аьлла сацам а бина, легланчу бердан уггар айаеллачу меттехъ ойла еш санна гулделла лаьттаху клайчу декханашка а хъоьжуш, чехкка ламн тлехула хъалаволавелира Лавров

«Кооператоран» дегош цлогла делира, жлаьла леташ санна. Къора йийкира якорийн зленаш. Цкъа пхъаьрсах долчу сохъта тле а, тлаккха кхоьлинчу стигла а хъаьжна, нах кхин а бийшина лахкийта, — аьлла длахъеда дагадаера Борис Васильевична, амма оцу минотехъ кеман тлехъ мел верг меттахъхъайра.

— Накъостий, схъакхаьчна вай! Хъалагловтта, схъакхаьчна! — мохъ беттара мохарчий йолу пазатан коч юьйхина волчу, маж яшаза волчу къуоначу стага.

Юьртара къуона стаг, комсомолец Науменко Андрей латтаахкаран цхъа говзалла бен йоцуш веана кхуза. Шавинчу Боготолехъ избачан болх беш вара Андрей, Енисейски Заполярье караерзоре Комсомолан Новосибирски крайкомо кхайкхича уггар хъалха глаьттира иза.

...Гловганца охъабуьссура нах кеман тлера, берда тле дохура хъарчийна гатанаш а, аннаш а, биэлаш а, дагарш а... Ехачу баржийна дуьхьалхлуьттура тлорказийн, хъерчийначу мотт-глаьбанийн, юург чухъ йолчу яьшканийн, стоьлийн, глантийн — цхъана даща аьлча, ваха оьшучу салпалан баьрзнаш.

— Даь датла кху гуллакхан! Хъовсийша, хлапра глуга, — элира Бочаровс тлуьнчу сазлаьттах бел а юьттина.

— Мох ма оьглазе а бу! — аьлла белш саттигъра уллохъ лаьттахочо.

— Делахь а пахалур волуш меттиг ю, аьлла, дог ир-
кара хIоттийра Андрейс. — Хи мел доккха а ду! Ткьа
хьун... Талла ма дика меттиг а ю!

...Цхьа дечиг охьа а тоьхна, Андрейс, диг буйнахь а до-
луш, кхечунна тIе гIулчъяьккхира, ткьа цIеххьана шен
когаш кIел кегий кIорнеш чухь бен гира цунна. Хьажахь,
цунна дукха хIара, аьлла, — воккхавеш хьалахьаьжира
иза. Кхераделла олхазар декаш хийзара охьатоьхначу
докхана тIехула, хIаллакбинчу бен чухь йисина шен
кIорнеш дIатасьа ца лууш. Андрейс меллаша бен схьа а
эцна юххерчу базанан гаьн тIе биллира. — Кхузахь ваха-
лур ву аьлла сацийра цо, кхин цкьа а олхазаре а хьаьж-
на. Юха а диг туьйхира Андрейс четарш дIахIитто кIеда-
чу меттиг тIехь дуьххьара метраш а цIанъеш. ХIор тохар-
на дуьхьал шийлачу механ дерачу угIарца тайгас шен
жол луш санна хетара цунна, амма Андрей оцу синкье-
рамечу бIаьргашца хьоьжура массаьрга а, кыйса а, тола
а кийча ша хиларца.

...Адмаша хедош, бухйохуш дIаяьккхира хьун, уьшалш
а, таьйна меттигаш а дIашарйора, цхьалха а бевлла бора
белхаш. Оцу буьрсачу, кьизачу махке чIир хьейнча
санна майрра, доггах тIетаьйна болх беш бара уьш и
буьрса мохк кьарбина карабало сацам бина.

Ша тIе йогIуш санна хаа ца луш дIа а елнра буьйса.
Стигалхула сикхьелла чIагаршца уьдура мархаш, царна
юккьехула схьакьедира буззане а дIа а ца бузуш бу ала
мегар долуш болу полярни малх.

Массанхьара а бохург санна ло дешнера, цхьайолчу
таьлинчу меттигашкаххий, луьстачу коьллашна кIеллах-
хий наггахь гуш йолу кIайдаргаш йоцург. Массанхьа а
хаалора адам дахаза долчу лаьттан акха, шийла саделар.
Луьстачу хьуьн юкьахь Iуйре дIахIиттира кьорзачу чет-
рийн дуьххьарлера могланаш. Кхузахь четарийн «гIали-
на» гена йоццуш дIахIиттина дара дIадиттинчу дечиган
хьостамийн могланаш: иза юьллу йолчу, аннаш дохучу за-
водан билгало ю.

«Кооператор» юханехьа новкьа делира. Адамех сов
чIогIа дуьзна долчу четарш чухь дохк санна томкийн кIур
хIоьттинера, белхан хьокьехь долу кьамелаш дара деш.

Дерриге шен дахарехь и тайпа буьйса цкьа бен ца
икло стагана. Цундела адаманна еха дагахь лаьттар
ю 1929-чу шеран июлан буьйса, Игарка-хин адам доцчу

Бердан йисте дуьххьар гIишлошъярхой охьабисснийна йолу а, оцу уьшалийн лаьтта тIехь, адаман куьг кхачаза йолчу хьуьна юккъехь четарийн «гIала» дIа-схьа яьржина йолу а.

2 ГИШЛОШ ЕН ПОЛЧУ МАЙДАНАХЬ

Гишлош ен йолчу майданара хьалхара кубометраш латта аьхкинера. Латтаахкархойн балха тIехь куьйгалла дора Андрей Науменкос.

Когашний, биэлашний кIел цIийзара коча сацкъар. ГIорийначу лаьттах етталуш биэлийн ира юьхьигаши екара. Бешерийн баннаш чуьра дечигаши бухйохура, ткъа адамийн хьацарш даьллачу яххьех а, тIадийначу кучамех а йовха лаь а гIуьттуш шийлачу хIаваэхь яйчу дохкан кIур хIуьттура. ЗIокберг а, бел а, тачка а, диг а, херх а, морзах а — ерриге а болх бан юьйлаелла яра. Оцу дедайн хенашкахь дуьйна бевзуш болчу, чолхе боцчу белхан гIирсаша говзачу адамийн карахь доккха а, мехала а гIуллакх дора — завод йоьллур.

Ницкъ болуш а, шуьйра белшаш йолуш а волчу Никита Бочарови балхахь белан гIаж кагъелира, цо диг схьа а эцна керла гIаж йира: дика-м хилира иза, амма Никитин дегIаца жимма ца йогIуш яра. Латтаахкархонша баккъаш хьала ца талаш уьшалан шаткъа дIатуьйсура, амма ер цхьана а сантиметрана кIарг ца лора.

— НаьIалт хилларг тIеохуш бу, — аьтла холчахIоттарца садаьккхира Бочаровс, — хIуьа динна а цал дан деза.

Андрей хьажа а хьаьжна бел схьа а эцна, агIонгахьара ахка волавелира. Харш даккха деза, тIаккха шаткъа таьIинчу агIор дIагIур бу, — элира цо.

Коча хатт баьржинчу можачу шаткъаца меллаша готтачу хоршахула дIаболабелира.

Нуьцкъаца цадалург говзаллийца дало, Андрюша вайн инженеран метта ву, — бохура Никитас, шен биэлаца шуьйрра дIа-схьа шершайрца хоттан чорпа сихха дIа а лоьллун.

Делкъал тIаьхьа лелхарш доладелира. Уьш хилира цхьабосса юкъа хан юлуш, цхьаинна тIаьхьа важа а хуьлуш, гIорийначу лаьттан яккхий гIорзанаш хоттан хударца цхьаьна стигал хьала а оьхуйтуш.

ТIадийначу аннаш тIехула техкаш дIаохура тачка-

наш. Тлах аьлла волу жима стаг дов деш ву. Андрей цунна тлевахара. Жима стаг чlorla дов деш ву некъа тлера тачка охъаэккхарпа: цуьнан чкъург ерриг хоттала яхана. Андреис, тлаьхарчу когаш тлехъ тачка нис а йина, иза чкъургаца некъа тле а хлоттийна, тлаккха иза нис-йира.

Цалла-м дукъон цхъа юьхьинг а лавцна, мохъ бетташ вара: — «Цхъабосса айбалаш, хla-xla — аи!» — бохуш.

Хлей, хезий шуна! дечигаш схъая кхуза! — бохуш диг а лестош мохъ беттара дечигпхьеро.

Дагарийн татанаш, херхийн цийзарш, аьчгийн декарш, адамийн аьзнаш — уьш дерриге а ца соцуш хьокхуш болчу мохо схъа а лощий генна тайге длахьора.

* * *

Гиншло ен йолчу майданна юххехъ, тайп-тайпана долу аннаш детташ динчу рагIу клел, чехка еттачу жлаьвнийн татанаш дара — аьчгпхьераш бара скобаш, винташ, млерий деш. Царах шиъ болх беш вара рельсан кийсик тлехъ.

— Декъаза хила вайна гIирсаш латтораш, мосалгIа де ду вайша цара нуьйжа ца луш лелош волу, — эkkхийтира аьчгпхьерех цхъаммо, ведийнчу рельсан кийсикан меттана кхин схъа а оьцуш.

— Завод еш ду вай, ткъа иза санна болу пайдабоцу гIирс а бац, — аьлла жоп делира шозлагIчо — хьекхийна фуражка а тиллина Iаьржачу аматахъ волчу, жимма йнш халаран гIоргIачу эшарца.

— Беламе ду, — аьлла тIетуьйхира хьалхарчо.

— ХIун ду кхузахъ беламе? Пуллакх сиха ду, дерриге цхъаьнаметта нис ца ло, — элира шен луьста цкъоцкъамаш клеззинг тIеттIа а кьовлуш, ханна воккхо волчу, аьчгпхьалгIахъ яхчийна юьхъ а йолуш волчу аьчгпхьеро Иван Пахомович Ходковс.

— Муха мегар ду, Пахомович, пхьалгIа нуьйжа а йоцуш хила тарлой ткъа?

— Тарло, хьуна-м ма го иза тарлуш хилар, — элира хадош Пахомыча, морзахана юкъахъ цIийийина винт а хьовзош.

— Кхаа баттахъ завод ей?! Иза мичахъ хезна? — къарцалора Iаьржачу аматахъ верг.

— Иза ду-кхи мехалниг, Степан, хезна а доцург дар, — жоп делира Ходковс.

Мехалниг-м дара иза, амма муха далур ду и оцу йоцачу ханна чухъ?

— Дика далур ду, — реза ца хилира цуынца Ходков.

— Хъайга хъажал хьо! МосалгIа де ду ахъа шалха нормаш кхочушье.

Степан вист ца хилира. Иза дика белхало вара, кхузахъ болх бечу хьалхарчу дийнахъ дуйна хIор денна ши норма кхочушйора цо. Цунна Ходковначул кIезиг ца лаъара гIишло яр йиллинчу хенахъ чекхдалар, амма даим сиха а, сацатуйш а волчу Степана, стена делахъ а, шайш мухха а болх меллаша беш санна а, цундела оццул йоцачу хенахъ ларор дац аьлла а хетара.

ПхьалгIий чу веара жимочу дегIахъ волу стаг, белхан сийна хорма а тIехъ.

— Иван Пахомович, — элира цо Ходковга, — керла баржа деана гIирсаш бохьуш, царна юкъахъ аьчгачу пхьолан гIирсаш бу, берриге а оьшуш болу гIирсаш баржи тIера шайш дIаэца.

— Баркалла. Ткъа хIинцца цу хьокъехъ къамелаш хиллера тхан а, — аьлла жоп делира Ходковс, Степане а хьобжуш.

Иван Пахомович, сза гIулчаш а йохуш аравелира рагIу кIелхъара, аьчтIхъерашка болх чекхбаккха а олуш.

Ходков Степанаца цхъаьна технически складана юхехула чувовссира керла гIирсаш бохьуш деана баржа хIоьттинчу бердан йисте. Аьтту агIорхъа боьду некъ дIабовра гIишлошъярна еанчу коьчалшна юкъахъ.

— ДIахъажал хьо, — аьлла муьшка йира Степаниа Ходковс, — хъаладевлла пIендарш муха ду?

Степан дика хеташ хъаьжира заводан гIиштон ах йина яьллачу чорхе, ткъа хIумма а ца элира, ойла йира: «Иза-м дика дара.. Дахар сингаттамс ду-кх, банехъ кIезиг луьйчу, цамгарш ма лелхахъара-кх. Кестта Iа ду тIедогIуш. ОхI, хала хир ду-кх».

— Атта гIуллакх дац хIара, — цуьнан дагахъ долчарна жоп луш санна, вистхилира вуха а Иван Пахомович, — адамаш дахазчу меттехъ дехаиш ма ду ткъа вай, дукха ханна гIирсаш беш дай вай-м, Степан, бIешерашна.

3. ДАЙМАХКО — ИГАРКАНА

Бердан йисте дIахIоттийна «ЕП 17-5» баржи тIехъ яккий яьшканаш яра, шайна тIехъ яздина: «Игарка, Севенстрой, 1929 шо» а долуш.

Гловгане тобанца баржа дассо баьхкинера берриге а керла бахахевшинарш, шайца дечиган туьппалгаш а, лоб-маш а, машшаш а дохьуш.

— Вежарий, Москвас ша яийтина вайна, Москвас, — дукха воккхавеварна верриге велакъажарца элира лохочу деглахь волчу зобрталчу жимачу стага, яьшканех цхьанна тлехь яздина: Москва з-д «Красный пролетарий», — шена дайча.

— Ткъа кхуза хьовсийша: «Ленинград», «Одесса», «Красноярск», бохуш маьхьарий деттара вукхара.

— Ткъа хьовсийша, вай-м массанхьа а девзуш хилла, — бохуш баккхий а бера, дозалла а дора къуоначу Цгаркахоша шайн гларадовдарх.

Ма дарра аьлча баржина юххехь мел оьшург яра: нуьцкъалчу цлеран ницкъаца болх беш болчу ений, аннаш дохучу херхан раманашна тлера ханнаш керчочу мларанашний, кегийчу хьостамашний тлехьаччалц, вайн даимехкан массо маьлера кхуза яхкийтина йолу.

Яьсса тундра енисейски Заполярьян пролетарски вовшахтохаралтин центре ерзоррий, шо чекхдалаке енисейски Кьилбседан хьанних пайда а оьцуш, дозана арахьа юкхуш хьун длакхехьнийтарехь болуш болу хадам длабакхаррий — иштта декхар дара, махко хьуьнаречу глешлошъярхошна хьалхахлоттийнарг, ткъа махко царна ерриге йоцуш ца торуш ерш а кхобхьуйтура.

— Иван Пахомович, кху тлера схьа муха карчорю те иштта йоккха чалх? — аьлла хьаттира Ходковга Бочаровс, ойлане валарца уггар йоккхачу яьшкина гонах а хьийзаш.

— Охьа-м карчалур яра иза, — жоп делира воккхачу аьчгпхьеро. — Ткъа длагахула хьала муха карчорю те? — Ходков члогла ойлане валарца хьаьжира лекхачу берде.

...Буьйса юкьал тлехьаьлла хан яра.

Воккхачу аьчгпхьерап бригадо черташ тлера схьа а еана зларзикъ бердан йисте хлоттийначу хенахь, малхо хи тлера нилхачу дахкаран кескаш айинера. Ткъа цлеран ницкъаца болх беш болу яй боцург баржина тлера дерриге кира берда тле охьадаьккхина даьллера.

Яй а баржи тлера зен доцуш охьа а эцна, дехачу глонаш тле а биллина, маьхьаш уьйбучу машенна — зларзикъана гергакхачийнера.

— Хла-хлан, клентий, цхьабосса схьалацалаш! — аьлла

мохъ туьйхира Никита Бочаровс уггар хьалха ен чкъурган цергах а тасалуш.

— ЦаI-шиъ, озабел! Кхин а цкъа а озабел! — аьзнаша тийначу хи тIера шийла хIаваъ декадора.

Аьчган муш мерз санна булабелира, гIийла цIийзара воротушка. ЧIогIа бега а беш, яй меллаша берда тIе текхира.

Ена тIаьхьадсвлла даккхийдеш долу адамаш дара, дукха безаш болчу динан вортан тIе санна цунна куьйгаш а детташ.

Яй буьззина хьалабала ткъех метр гергга йисинчу хенахъ, мIерах тесначуьра дIа а иккхиная, муш, лаьхьа санна, эларэжъана тIе юяхакхоссабелира, ткъа инзаре боккха яй, цIаьххъана бега а бина, бердах чу а кхозабелла, меллаша юханехъа чутекхира.

— КIентий, сацабелаш! — аьлла мохъ туьйхира тIаьрсиган пальто юьйхина волчу онда дегI долчу стага, и аьчган чарх некхаца сацо уггар хьалха ша тIе а кхоссалуш. Иза вара Виктор Семенович Лопатин — «Северстройн» парткоман секретарь.

Массо а, цаI санна, парткоман секретарана тIаьхьа а хIиттина, чубожа боллу яй сацо шайн догIмех дуьхьало еш дIахIиттира.

Текхаьчначу кхечара гIоьнашна кIел пурх дукъо а тесна чIагIбира сацийна болу яй.

— Охьаховша, кIентий, цигаьркаш узур вай. Жимма хIара чуьркаш юяхакхета а мега, — элира Лопатина, чIогIа чуьркашна хIума а ластош.

Массара а цхьаьна гулбелла охъа а хевшина, буькъа кIур боккхуш цигаьркаш уьйзира, цхьана къеначу аьчгпхьеро ца элира, ша гуттар а олуш долу «мегар ду».

Кхоьлина Ходков, хIинца берда тIе баьккхина болчу ена хьалха хьийзаш вара. Цо оьгIазе тIара деттара шен хьаьж тIе а, вортан тIе а, хьесап доцуш дукха йолу чуьркаш лахъя гIерташ.

Пахомыч, хьо хьанна оьгIаз вахана? — аьлла хьаьттира цуьнга Лопатина, шен екъанчу юьхьа тIехь хаадаллат долчу велакъажарца.

Ходковс корта а ластийна, сапаргIатдаьлла садаькхира.

— Дика ду-кх гIуллакх кхин зен ца хуьлуш чекхдаьлла, — элира цо, жимма соцунгIа а хилла. — ХIинца хьоь-

жуш Іеш кхийти со, вайна тешнабехк бинарг муъшана бина шед хиларх.

— Нийса боху ахьа, Пахомыч, — резахилира Лопатин, — аьчган муъшана шед кломалан муъшана санна бан мегар дац.

Парткоман секретарана хаъара адамийн дог-йола ир-кара хлотто. Белхан дахарехъ мел жима хлума а ца дуьсура цуьнан тидам тле ца боьдуш. Цул совнаха, леррина йолу технически образовани йоццухехъ, Виктор Семеновичана инзаре чехка а, клорга а ламара дерриге бахаман технически глуллакхаш, цундела цуьнгара Іемаш меттигаш хуьлура баккхийчу инженерийн а.

«Адамаш декхарийлахъ ду шайн глуллакх хаа, шайн декхарш хаа, шайн тлехиндерг хаа», — олура Лопатина. Цундела дуьйцура Виктор Семеновича кест-кеста белхалонн собранешкахъ докладашца а, лекцешца а хьалхарчу пхеашеран планан декхарийн хьокъехъ, дуьйцура царна Къилбседе караерзоран хьокъехъ, цуьнан тлехиндолчуьнан хьокъехъ.

— Дуьйшу хан ю, кІентий, — элира Лопатина, сохъта тле а хьаьжна.

Стигал члогла екхна хаза яра: цлен-сийна лепаш, ткъа адамаш четаршна чу а дахана охьадуьйшучу хенахъ, гобаьккхина гонах лаьттара полярни сирла-сийна аьхке.

Хи йистехъ, ханнаш керчош берда тле хьаладохучийн, буьйсанан смена йисира.

4. ЛАЬТТА ТІЕХЪ ДІАИЙНАРГ ХІР Ю...

Луьстачу къаххашна юкъахъ халла бен гуш боцчу, когаш кІел резинка санна сеттачу готтачу некъан тачано Науменко Бочаровца цхьана хьун йолуш болчу хин бердан йистан йохалла дІавигира.

Члогла хаза яра оцу сохъта тайга! Баьццара-сийна стигал. ТаьІна-сийна хи наб озийна долчу инзаре доккхачу эхханах тера дара; цуьнан баьццара бердаш цхьанхьа геннахъ хин доза доццуш йолчу йоккхачу аренах дІаьбра.

ХІаваъ тийна дара. Дукха тийна хиларна, цхьанхьарам шера схьахезаш яра жимачу татолан гІийла гловгла.

Дика а, амма акха а ю кхузахъ меттигаш, — элира дуьххьара Бочаровс.

— Адамо ма ца биллина ткъа хIара некъ.

— Ткъа хъуна хетарехъ стен биллина? — хаьттира Андрейс.

— Акхароша, — аьлла жоп делира Бочаровс.

— Хъуна стенах хаьа?

— ХIоккхуза, хъажал, — элира Никитас, охъа а таьI-на, некъа тIе пIелг а хъажош.

Новкъахъ ян а яра экханан керла лараш.

— Андрюша, хъажал! — элира Бочаровс, сихваларца накъост пхъарс лавцна дIа а озош.

— Черчий ю, — аьлла садаьккхира Андрейс.

— Черчий яра хи тIера аге чухула хедаш йоцу юькъа хъун йолчу хъалайойьлхуш. Хъалхаевлла дIайойьлху-ра цхъацца шо долу чан кIорнеш, ткъа царна тIаьхъа хIойьттина йойьдуш яра массо а агIор а хъоьжуш, наггахъ ког а боккхуш къена ча-нана.

Черчий дикка генахъ яра, делахъ а Бочаровс белшах кхозу топ чехка схъайцира. Топ елира. Къена ча-нана тIаьхъарчу когаш тIе а хIойьттина, шен месала кор-та а ластийна, хIумма а кхераялар доцуш меллаша угIар а эккхийтина, оцу боларца лубстачу хъуьнах къайлае-лира, шен кIорнешца.

Дерриге а дицделла, черчийн кхерацаяларх цецва-ларна акъ а ваьлла лаьттара Бочаров.

— ХIун хета хъуна, Андрюша, завод а йина, гуттарен-на а кхузахъ Иийча хIун дар те вайша?

— Заводехъ болх хъан бийр бу ткъа, нагахъ вай дер-риге дIа-схъа дахча? Иийр ду дер-кха, — аьлла жоп дели-ра Андрейс.

Бочаровс хIумма а ца элира. Иза ша а кхетара цунах. Дан а ду иштта: болх хъан бийр бу? Амма Бочаров хад-даза лела Iемина вара, керл-керлачу меттигашкахъ а хуьлуш, цунах самукъа а долуш.

— Кхузахъ меттигаш вон ю ткъа? — хаьттира цуьнга Андрейс. — Хъажал, мел паргIат ю, я йист а, я чаккхе а яц, — аьлла шеча гонах куьйгаш шуьйрра дIа-схъа теси-ра Науменкос.

— ГIум-сацкъар, латта хIун латта ду? Корсаммий, ткъа уьшал а, хъун юьззина и наьIалт хилла чуьркаш а, — аьлла куьг ластийра Никитас, чуьркийн мархашна.

— ЦIе латае вайша, — элира цо Андрейга.

— Діо базанаш тіе діавало. Айса ялта дийна йоккха аре гойтур ю аса хуна.

Іаьржачу аматахь а, мохо еттина а йолу Никитин юьхь кІорггерчу ойланен хилира.

Андрей Бочаровна тіаьххье діа а вирзина, некъан лар а йоцуш сункаш йолчу меттехула тіаьхьаволавелира.

— ХІара ю и хъан ялта дийна шуьйра аре? — хаьттира цецваьллачу Науменкос, йиъ сажа хиллал йолчу еакІовн Іаьржачу майдане а хьаьжна.

— Ткъа хуна хІун моьттура? Ю те, шуьйра аре, вайл хьалха цхьаммо а хІума ца йийна-кхин кхузахь. ХІара сан, иза муха ала дезара хьобга... ХІараъ, зер хьама, — аьлла дийцира Никитас. — Хьажал хьо, хІун хуьлуш ду? — аьтла мохь туьйхира цо, меллаша сийначу зІийдиг-на тіе куьг а хьокхуш.

— ХІара-м буц ма ю, — жоп делира Андрейс, Іеминчу біаьргашца чхьоран зІийдиг а евзина.

Никитас деха кьийсира Андрейца, иза картолан зІийдиг ю бохуш, ткъа, иза цунах теша а ца велла, баьццара зІийдиг схьа а яьккхина, цуьнга а хьежна, халахетарца діакхоеьсира цо.

— Аса нийса бохуш хиллий хьобга? — хаьттира Андрейс.

Науменко вист ца хилира. Цунна новкъа хетара ша сатийсинарг юкъахднсина хилар, ткъа коьртаниг хуьннан буц картолан зІийдигах къаста а ца луш, накъостана хьалха юьхьІаьржа хІоттар дара.

— Маца кхиъна те хьо кхузахь латта ахка? — хаьттира Андрейс.

— Аса-м ца аьхкинера, ткъа сан хІусамненан Манин болх бара и. Хьовса вай, хила а мега, бохура, вешан картолаш, — дийцира Никитас. Амма кхузахь хІумма а хирг цахилар гуш ду, — тіетуйьхира цо, гатанан бертигаш йолчу эткан буьхьиг кІедачу лаьттах а Іуттуш.

Охьа а таьІна Андрейс куьйгаца жимма латта схьаийцира.

— ХІа-хІан, діайийна хІума хир ю кхузахь, — элира цо, доций чІогІа пІелгаш долуш, этІа айрашка дирзинчу куьйга тіуьна латта схьаэцна хьакха а деш. — Амма кхелли йоьхкина тода деза хІара, тіаккха ерриге а діайийнарг хир ю.

Цуьннан дешнаш бакъхилар гайта санна доттагІашна гира тіеяла йолаелла йолу картолан зІийдиг.

5. ПАРТИЙНИ СОБРАНИ

Гишлошъяран хенаш йоца яра. Наркоматера кхаьчна-чу злено лобхура: «7-чу ноябрехь завод болх бан йолая-лийтар, аннаш дахаран ерриге программа тледоглучу ше-ран 15-гла август кхочуш сийлаллийца кхочушъярхьама». Ткъа кхузахь тахана ханнаш хи чуьра хьаладохуш болча-ра дийнан норма кхочуш ца йина, — берда тле ца баьк-кхина 200 хиэн. Оцу дерригено а сагатдина меттахбаьхне-ра «Северстройн» коммунисташ.

Виктор Семенович Лопатина собрани дла а йиллина, гишлошъечу белхан начальникана дош делира.

Меллашчу боларца ехачу стоьла тле веара Борис Ва-сильевич Лавров. Цуьнан карахь топ санна хьарчийна клайн кеглат дара, блаьргаш йоккха йоцчу зала чухула чехкка кхерсташ дара хлетта чубаьхкинарш охьаховшаре хьожуш.

Теман Советехь санна дладоладер вай, — аьлла, йоц-чачу ханна хилла долу тийна хилар дохийра Лавровс. Цо кехатан клайн топ дла а яржийна, пхьаьрсан голаца саца а еш, шена тлера баганан дечиган сеглазан хьожа дла а ялаза болчу пена тле латийра. Начальнико схеме тлерчу стоммачу сийначу сиза тлехула длабихьира къолам.

— Кхузара хлокху берда тле кхузткъа эзар кубометр ханнаш хьаладаха декхарийлахь ду вай, аьлла юха а сиза тлехула къолам шаршийра цо, болх хлумма а маше-нашка баьккхина йоцчу вайн гишлоечухь гуллакх чо-гла хала хиларна кьерахила деза вай.

Хьаьрса цлоцкъамаш а гулдина ойла еш сецира на-чальник.

— И болх август бутт длаболуш чекхбаьккхина хила декхарийлахь бу вайн, — аьлла шен къамел чекхдаьккхи-ра цо, хлор дош собаре тешамца олуш.

Цхьана минотана берраш а длатийра.

Ткъа адамаш, адамаш ма дац вайн тоььарг, — элира цхьаммо-м ша леччуьра сха.

— Кхузахь хлара гишло ечухь долуш долчу адамаш-ца кхочушба беза и болх, — аьлла жоп делира цунна Лавровс, ханнаш берда тле дохуш болчу белхалойн шена евзуш йолчу яххашка леррина зуйш хьажа а хьожуш.

Тлаккха шен меттера хьала а глаьгтина къамел дира хьаннаш берда тле йохучу бригадан бригадир волчу, то-хура адамаш клезиг ду, аьлла юкъяиккхинчу Мурини-

на — Цо тахана балхахь хилла гIуллакхаш дагахь а до-
луш, сикхелла дохийна дийцира.

— Иштта йоккха гIишло еш хилчахь, ханнаш берда
тIе дохуш болчу белхалойн барам алсамбаккха беа...

— Белхан дикаллийца гIуллакх тода а хьажал
хьо! — Мохь туьйхира цуьнга, ша Iеччуьра схьа Ходковс.

— Тхо иза дан гIерташ ду, тхешан ницкъ ма кхоччу
алсамйоккхуш а ду, — дIадийцира бригадиро. — Амма
белхалочуьнан километр гергга куьйгашца хиэн керчо де-
заш хилча, белхан эвсаралла лакхаяккхар кIезиг хир ду.

— Хьуна хIун оьшу ткъа? — аьлла хаддош хаьттира
цуьнга Лопатина.

— Адамаш.

— Минчара далор ду уьш?

— Дерриге цхьана метта дIадоло дезаш ца хилтера, —
элира бригадиро кIезиг-дукха дохийна.

— Делахь хIета, завод ян еза, ткъа баня ца оьшу,
белхалошна клуб ца оьшу, хьан доьзална чухь Iен хIусам
а иштта оьшуш яц, иштта дуй иза? — Хаьттира цуьнга
юха а парткоман секретаро.

Муринин ала хIума а ца хилла охьахира.

Юха а масех секундана чухь чIогIа тийна хилира.
Чухь болчара шайн хьежарца хоьттура Муринине: хIун
жоп ло хIинца?

Муринин воьхна дIа-схьа хьаьжира, цкъоцкъамаш а
гулдеш, тIаккха чехкка Лопатине а хьаьжна, дага деара
цунна: «Бакълов хьо, накъост секретарь, суна сайна а ца
хаьа айса хIун дуьйцу».

Дош ийцира Иван Пахомович Ходковс:

Ма дарра аьлча атта гIуллакх дац хIара, — аьлла дIа-
долпIра аьчгпхьеро сикх а ца луш. — Делахь хIун дан ма-
гадо ахьа а, накъост Миринин? Куьйгаш охьа а хецна хьоь-
жуш Iен деза? Стенга? ЧIогIа къа ца хьегчахь цхьа а
хиэн хьалацабаккхалурриг хина шабарей? ХIан-хIа, на-
къостий, хьоьжуш Iен мегар дац. Вайн ханнаш хи чуьра
хьаладохуш болчуша бечу тайпана болх бан а мегар
дац, — аьлла чIогIа куьг дIа-схьа ластийра шен аз а ойуш,
машшаш тIехь керчош ханнаш берда тIе хьаладахар дIа-
хIоттийна. ХIан, ткъа хIун тоделла цунах? ХIун тоделла
бохуш хоьттий аса-м шоьга? — хаьттира цо шолгIа а,
чухь болчу цхьаболчаьрга дIа-схьа а хьоьжуш. — Ханнаш
берда тIе дохург декхарийлахь ву смечахь I5 хиэн берда

тле баккха, ткъа дукхахболчара шишшаммо 10—12 хиэн
бен берда тле ца боккху. Гуш ду, иштта болх бахъ шен
хенахъ девриг цахилар. Вай, коммунисташ декхарнйлахъ
ду гуллакх вешан кара схъаэца а, хьалхелелош дладаха
а, Мурунина санна «Иза далур дац а» ца бохуш кхетош
ца хила а. Дича далур доцуш хлума а дац. Дерриг а да-
лур ду.

— Вай ваьшкара дика некъ гойтуш хила декхарий-
лахъ ду, — элира, собрани чекхйолуш къамел динчу парт-
коман секретаро. — Уггар коьртаниг гиншлошъечуьра бел-
халой задани кхочушъярна юкъаозор ду. Вай халахоь-
туьйтур ма ду адамашна, нагахъ гуллакх вай, цхьана
ваьшша схъалаьццахъ.

— Вай доккха гуллакх дладолййна, — бохуш дладах-
дора шен къамел Лопатина. Вайх хлорамма а цмаца а
цкъа дозаллийца эр ду: Тхан хьоме глала! Вай вешан
куьйгашца йиллина иза. Гуллакхах, вешан ницкъах те-
шаш хила деза.

...Собрани ях ца елира.

— Цу тлехъ чекхдевр ду вай, накъостий! Хинца хан-
наш берда тле дохуш болчу даха деза. Царна болх то-
баргахъ хлуьа а цхьа пайдехъа хлума гайта а тарло
вай, — элира Лопатина, собранехъ болчаьрга.

Берриге коммунисташ, ханнаш берда тле хьаладоху-
чара тлетайлина болх длахьош болчу, бердан йисте бахара.

* * *

...Хала а, чолхе а бу ханнаш хьаладохучун болх, —
ойлайора Лопатина, тледа, дошца дуттуш дича санна, де-
за ханнаш берриге ницкъ тлебахийттина берда тле хьала-
керчош долчу адамашка а хьоьжуш. — «Ткъа мухха а
говрашца текхо тарлур дацара те уьш», — аьлла дага а
деана, Лопатина мохъ туьйхира, кхин берш санна хиэн
керчош тасавелла воллучу аьчгпхьере:

— Пахомыч!

Хьацардаьллачу юьхьах аьхначу тужуркин пхьош
а хьоькхуш, аьчгпхьар хьаланисвелира...

Говраца хьийзош мухха а цхьа воротушка йнча хлун
хир дара те, Похомыч? Хлун?... Хьуна хлун хета? — Хаьт-
тира цо аьчгпхьерана тле а вахана.

Цхьаьна секундехъ Ходков ойлане велира:

— Нийса ма боху ахъа иза-м, Виктор Семенович, яп тарлур ду, — аьлла Пахомыч, шен кочара гломат оьглазе охъа а кхоьссина, безза ког а боккхуш, аьчган пхьал-гӀехъа дӀаволавелира.

6. ТИШАЧУ КЕМАННА КӀЕЛ

Шийла а, сов сиха а кхузахь тӀедсанчу Ӏаьнна кӀел-бисина пах халабохкура хӀусамашца: четарш чухь а, сиха йинчу шинна барак чухь массарна а меттиг ца тоьара. Царна юкъахь уггаре а халаволлуш вара гӀишлошъечухь аьчгяхьар волу Василий Николаевич.

— Мел лелар ю со хӀара эцна? ДӀа-схъа хьовза меттиг яц, хьаланислахь, корта борна кхерам а бу. ХӀокху чухь муха ехар ю со Вася? — бохуш, дов дора цунна хӀусамнанас.

— Собар де, сих ма ло. Цкъа хало ца лайчахь, ца йогӀий и атто-м. Ценош кестта дина девр ду, тӀаккха вайн паргӀат хӀусам хир ю...

— Хир ю, хир ю. Хилахь хьо иза а йита а йитина, со а такхийна кхечухъа гӀур ву-кха, — аьлла шен майра аьшнаш а веш юкъанккхира Нина Андреевна. ТӀе-кӀел тоьхначу кеманна кӀел марш санна еха а, готта а бун а йина, цу чухь вехаш вара Василий шен доьзалца. Маьнга хӀоттийчахь, стол хӀотто меттиг яцара. Цундела маьнги хьалха лаьттаху лекхачу тӀорказ тӀехь йоура хӀума, цу тӀе йижайора цара кхо шо кхаьчна йолу ЛӀела а.

— Ма делахь, Нина, дов, — аьлла, хьаьстира Василийс шен хӀусамнана, — ло доккха дилларх, Ӏа шийла дарах, хӀара-м вайн даймохк бай. Даймехкан уггаре а ирча меттиг а дагна езаш мерза ю хьуна. ЛӀеля карахь а йолуш Ӏечу Василийс шен Нина гӀоде куьг а тосий, шена тӀеозайо. — Дицделла хьуна айхъа сийсара хьистина полярни буьйсанан, ерриге а стигала дӀалаьцна лаьттина, жовхӀарийн бойнаш санна, леппа зӀаьнарш, тахана Ӏуьйранна, ах стигла дӀа а лаьцна кхетта цӀен-можа малх. — Уьш хаза дац ца бах аса-м, — аьлла, шен майрачуьнгахъа дӀайврзничу Нинин, тӀорказан маьӀигах ког а тасабелла карар пилти тӀе гӀаймакхаш дан хьош йолу бошхепара чорпа Ӏенира. — ХӀара дай аса бохуш дерг-м, — аьлла, ша лаьтта-чухь тӀорказа тӀе охъаяхара Нина.

Цхьамма неӀ а тоьхна, Нинига кхин вистхила ца кхин ира Василий.

— Мегар ду...

Цевзина схьасллаелира тїеда ши у вовшах а тесна йина йолу готта, гоме неї.— Марша воґийла, Степан. Ког сихо ца баккхяхь, пост-м, дера, каґийр ю — элира Нинас, елаелла хьеше а хьаьжна.

— Иза-м хїума дацара, Нина, кестта керлачу хїусам чу глур ду вай. Хїара шун тамашийна йина хїусам туьй-ранца юьйцуш музей чухь латтош хир ю, Нина.

— Хїара музейхь латтале-м кьемата шо даґлахьара, цкѣа чуьра араяьлла елира, — элира Нинас. — Хїума охьайилла меттиг яц, цхьанхьа таѣа ца луш ког баккха таро яц.

— Хир ю, Нинюся, хир ю. Сих ма лохьа аьлла, Нинин хьаьжа тїе барт бакккхира, кетар тїеюьйхи́на ваьллачу Василийс. — Тхойша занятера ваьлча, вуха вайга воґлур ву хьуна, — аьлла, тїетуьйхира цо.

— Уьш хїун занятеш ю аша йолийнарш? — аьлла, хаьттира Нинас

— Уй дохурш, херх нисбийраш, слесарш, токарш, ншт-та дїа кхин говза нах кечбеш курсаш ма ю вайн, цигахь тхойшиь ву цхьацца говзалла Іамош, — элира Степана.

— Кестта завод йина ер ю, Нина, парґлат хїусамаш хир ю, — аьлла, шен зудчун букь тїе хьостуш куьг а тоьх-на, Степан а эцна, аравелира Василий.

Пел а велла сарахь балхара чувеана Василий, хїума а ца юуш вахара курсашка деша.

Ша мел хала яллахь а, шена оьшурш шорта делахь а, цхьана а хїуманна мало ца еш, халоно ойла ца йохош, доьзал, хїусам даггара дезаш шен хьоме Вася хиларна шел ирс долуш стаг ца хетара Нинина.

7. ДУЬХХЬАРЛЕРА ГУДОК

Никита Бочаровс адам доцчу хин бердан йистехь бад санна лелачу кочачу сазлаьттах бел Іоьттича хьана а дерачу Кьилбседен мохо Игарке дуьххьара даха даьхкинчу адами́йн четар ластийча хьана а дуьйна схьа ерриге кхо бутт зама бен ца яьлтара.

Оцу заман чухь дукха хийцамаш хиллера, 2500 кубо-метр латта даьккхина а, 240 кубометр аьчган бетонний, 1900 кубометр хьуьнан коьчаллий йиллина а хилар, дан-не а дацара коьртаниг, ткѣа иза адамаш хийцаделла хи-

лар дара, — халонех чекхдовла Јеминера, шайна керла говзаллаш караерзийнера, вовшашна тлеттлатайна юкъяраллин цхъа довзал хилла длахиттинера. Оцу юкъяраллин довзале хлуъа а далора.

Ноябран Іуыйренан сийна-сирчу дахкарлахъ лаьтта завод хинца глешлошъяран хьуъна юкъахъ яцара. Кхузахъ завод кхиъна ца Іаш, иштта игаркахойн четарийн гла-ла а ца свззург хийцаеллера, боца а, цхъалха а хилла цуьнан урам хьуън чу, клоргге, длакхаьчнера. Чутелаш а, уьшалаш йолуш а йолу хьуънан тундра генна, дехъа юхаяьллера.

Тахана оцу урамехъ синкъераме а, глуплакхийн дийналла а ду. Туькан чухъ катоьхна хаддаза беш длахьош мах бара, белхалойн керлачу клубехъ гойтуш, кино-сурташ дара, хлетта длайиллинчу столовин кухин чуьра жижиган чорпин хьожа яра дла-схъа кхоьхьуш. Урам чекхболлу чухъ лаьттара белхалой чухъ бехаш долу дика ценош, шайна тлехъа, шен тийна хитарна реза йоцуш санна, ноябрьски ло тле а кхозаделла лаьтташ оьглазе хьун а йолуш.

Монтажни белхаш чекхбовлуш лаьттара. Тедечигаш санна а, винташ санна а ваьлнаш, дукха шестерняш, шайна тлейзийначу кледачу ленташца ехачу конвейерехъ лаьттара.

Шатунан плелгашна тле тлаьххъара а винт а хьовзийна, Андрей Науменко херхан рамин лахарчу стойки тлера веза чуиккхира. Јемина долчу белшийн ласторца спецовкин деха пхьош схъа а озийна, хьацардаьллачу хьаьжа тле харцахъа куьг а хьаькхна ойлане велахъежира иза.

— Хетарехъ дерриге дина, амма муха хир хаац-кх, — элира цо Никите.

Рубильник охьаталае, — элира Андрейга Бочаровс, рамин лахарчу станинна куьйгаца тле а тайна ша дла а хлуттуш. Андрейс рубильник охьаталийра.

Уй дохучу чорхо тата а деш шен болх длаболлийра. Берриге а баккхийбеш лаьттара рамин цхъана эшшара долчу татанах. «Хьовсийша, мел чехка доьду дахар, — ойла йора цара. — Селхана дац, ерриге а хлара йоккха хлума яьшканаш чухъ Іиллича? Ткъа тахана болх бан йолаели».

— Дика вовшахтесна, — аьлла куьг туьйхира Никитас тле.

— Дуьло, кѣнтѣй, заняте тѣаьхъадуьсу вай... ткъа цул сов, хѣума яа а деза, — элѣра Андрейс, заводан цѣнош чуьра ара а волалуш.

* * *

Шолгѣачу дѣйнахъ Лавров цѣра аравелѣра паргѣате а, дѣка а гар долуш, цу буса таббалц цо наб а еш, дѣка садаьлна хѣлар гуш дара.

Заводан кетѣлахъ леккха дѣлатоьхначу: «Дѣканца догѣйла шу!» — аьлла йолчу лозунгана кѣлхула чекх а вайла заводан керта а хъаьжна, шен белхан кабинета чувахара иза.

Завод а, гѣала а яран дерриге генаш шена чудоглуш йолчу оцу йоккха йоцчу кабинета чухъ масех гѣантѣй, кѣнжкашца этажеркѣй, шена тѣехъ Лавров хѣтна ѣеш йолу тѣехъ йоза яз ден стол-гѣантѣй бен хѣумма а дацара.

Стоьлана тѣехула кхозуш долчу Ленинан сурте хъаьжира Борис Васильевич ойла а еш. Цунна хетара, данм дагадоглуш долу тхъамдин хъекъале долу хъажар кхуза шайга Кылбседе хъаьжна долуш санна: «Дѣка кѣнтѣй лу шу, накъостѣй, болх белаш кхѣн а чѣогѣа, хъалхахъа гѣо майрра!», — бохуш шайга хъоьжуш санна а.

Лавровс кѣйчу кехатан лист схъанѣира.

«Москва, ВКП(б)-н ЦК-га, Халкъан Комиссарѣйн Совете. Севенстройн гѣншлошъярхойн коллективо...» — яздинера цо парткоман секретарь волу Лопатѣн чуволучу хенахъ.

Лавровс стоьла тѣера хъала а гѣаьтѣина, накъостан куьг чѣогѣа ѣовда а ѣовдуш, синкъераме маршалла хъаьтира цуьнга.

— Борис Васильевич, дѣайолайолуьйгу хан кхаьчна, адамаш долчу гѣо вайша, — элѣра Лопатѣна.

Заводана чувоьдучу меттѣхъ лаьтѣташ жѣма трибуна яра, гонах хъарчѣйна цѣен кѣадн а долуш, шена тѣехъ яздина:

«Даймахкана лаккхара дѣкалла йолуш долу аннаш лур вай!» — аьлла а долуш.

Тахана кхуза баьхкинера жѣмачу гѣалѣп берриге а бахархой, синкъераме кегѣйрхой, школьнѣкѣйн тоба а, хъешѣй а — Старая Игарка станцера чѣернѣйлецархой, тундран сешлелорхой.

Массанхъара а схъахеза адамѣйн къамелаш, татанаш, кхайкхарш.

— Валя, Валентина! Митинг чекхъялча тхьга члеран пирог яа иола, — бохуш кхайкхира, елакъежаш екъана зуда.

Ткъа брага дуй? — хоъттура цуынга лаържачу аматахь волчу аьчгпхьеро Степана.

— Брага а тоьур ду. Хьо а воьллахь Степан Кузьмич.

Кегийрхоша синкъераме илли долиьра, ткъа вукха маь! Нехь кехатан пондар а локкхуш хелхабоьйлура. Адамийн дезчу дийнахь дакъалаца стигал а кечлуш саниа, гуьйренан бода бол-болуш нилха болура.

— Накъостий!..

Адамийн гловгланаш длатийра, меттах ца хьовчу тийналлехь хьалха а таьлна схьахьожуш Виктор Семенович Лопатин волчу трибунехьа бирзира берриге а.

Цо гншлошъярхойн коллектив хьалхарчу толамца декъалтира.

Цо сихваларца дийцира, амма хlor дош чlogla къастош а олуш. Цо бохура, хьалхара завод болх бан йолаятар а, кхузахь летта Ильичан лампа а советски Запляръян даккхий гуллакхаш дладоладаларан хьалхара юьхь хилла длахуьттур ду.

Къамел дечуьнан дешнаш дла а дукъуш, ноябран дийнан шийла хлаваь датлош, заводан сиренан йобзачу къамкъарга чуьра нуьцкъала аз хьовцуш дуьххьара гудок ийикира.

Хьалхарчу мотаршкахь цхьаьнна-м дуькъачу озанца сиренна тлаьххье илли элира. Илли массара а тлаьхьара элира:

“... Вай ма ю къуо-на гвар-ди—
Бел-ха-лойн, а-хар-хойн...”

Илли олуш иштта дукха цхьанакхеттачу аьзнаша ерриге дечигаш екаш санна а, набаран хи техкича санна а хоьтийтора.

Хаьал ешаш длаяра мархаш, ткъа цлеххьана гуш йоцчу херона юккъехула маьлхан злаьнарш кхийтира сакъоьруш долчу адамийн кортошна а, заводан лекхачу ценошна а тle.

Никита Бочаровс рубильник охьатайиьра. Болиндеро тleоьцучу корана тle а керчина дладоттина лавтта чуьра тлуьна дешин-можа хиьн схьа а эцна, баккхийчу мларашна юкъалаьвдира. Тлаккха Бочаровс шозлагla

тIам атIа дIататтарца болиндер тIе а теттина, хиэн рами
чу белира, шена хьалха лаьтташ рамшик Андрей Наумен-
ко а волуш йолчу.

Болиндер юха а ханнаш доьттина лаьттачу керчира.

...Дуткъа, ийзош узарш девлира херхан, ткъа баганан
муттанан хаза хьожа яржорца охьаленира дечиган
жираш.

«...Заводан херх хьокхучу конвейера тIера хьалхара
у доьссина Карскина», — яздина чекхдаьккхира Лавровс
гIишлошъярхойн коллективан рапорт Москох.

ЕНИСЕЙ ТІЕХЪ

Чов хилла экха санна дарделла тулгеш етташ дара Енисей.

Карзахдевлла глевттинчу саърмикийн кортош санна ийалуш цуьнан тулгиннийн ваьтнаш клайчу чопанца бердех детталуш, миллинардаш цинцаш хуьле дла-схьа овхура. Дерриге дийна хлума дладайнера хи тiera: кегийра катерш а, беа маьхьаш лело даккхий кеманаш а — мох кхоьтийла йоцчу тийначу меттигашка, бердашна кел дла-схьа даьхна латтош дара, шайн гирсаш дла а хьерчийна хлусамаш чу бирзиннера черийлецархой. Стелан хаьштигаш санна шайн тлемашца кьегаш, цу буьрсачу тулгиништа юккьехула шайна ижо лобхуш тоьпан хлоььнаш санна маса лелаш долу, цхьана а заман чухь кхерам хлун бу ца хитна долу хлордан лечарчий (чайкаш) доцург хи тlexь жинн хлума дацара...

— Ермил Иванович, ловзадаьлла хи маца туьйр дуте?..

Черийлецархойн бригадир волу Ермил Иванович Ершов черийлецархошна духхавезара иза кхузткьей шийтта шо долуш воккха стаг хиларна а, цу хено иза ца сатторна а, ах бле шарахь Заполярьян буьрсачу мехаший, нуьцкьалчу шелоной цуьнан юьхь яхчорна а. Ермил Иванович глах аьлла а, даим синкьераме забарш еш хиларна а.

— Графикехула кхо де-буьйса делла цунна лакхарчо цул сов а, клезиг а доцуш, сан вежарий! — аьлла жоп делтира цо велакьажарца, амма массо а кхетара цуьнан глайганечу забарх.

— Делахь хлета цигаьркаш оза еза!

Ткъа дикачу чѣрийлецархочо даима а иза до: чѣрий даций — мецачу чоина тѣе цигаьрка узу. Амма гѣел ца ло. Коьртаниг иза ду!

Чѣрий леца арабевллачарна иштта денош гѣайгѣане а, сингаттаме а ду. Адамаш баракашна чухула дѣа-схъа хъийза, дерринге газеташ а, журналаш а мосуйттазза юх-юха шаьш дешна йолчу цѣчу уголокана чухъ хевшина ѣа, столови чу хъийза. Гѣайгѣане ву Ермил Иванович, ада-машка бахаман кегийрачу белхашка кхойкху, забарш ян гѣрта, амма кху сохъта цу забарша цхъа а воккха ца веве, хѣораннан а генахъ йоццуш цхъанхъа тартуьйсуш ю ойла... Хѣокху чѣрий леца ша араваларехъ цо сатийссина долу шен дагахъ латтийнарг довш хиларан хъокъехъ йолу

— Хѣара ду-кх и — шекаран бердаш долу шуьрин хи! — аьлла доккха садаьккхира Матвейс, зоьртал дегѣ долуш дукха лер доцуш тийна волчу стага, — йоккхана йолуш хаза делан де ду, ткъа хѣара хьердели...

Дашон Заполяръа ю — деха соьмаш долуш, — тѣе-туьйхира, цигаьрка а узуш Жигина, — вертанан пхъуьй-шаш санна деха!

Ермил Ивановична ма варра вевзура и Жигин. Шен ткъе исс шара чухъ иза ворхѣазза кху Заполяръе валкхий-на бохуш дуьйцу, цкъа а договоран хан чекхъяллалц болх а ца беш: я цомгуш хуьлура, я дуьхъал дѣа лечкъаш дѣа-воьдний, юха а керла болх бан тѣелоций, ахча оьций иза а молтура. Кху шарахъ цо тѣлаьцнера лесокомбинатехъ болх бан, амма, гуш дара, цигъахъ а цо ша сѣха вовзийти-па хилар. Ермил Ивановиче са ца тохалора цу тайпана долчу адамаша боккъалла а хъал долуш а, комаьрша а болу и мохк сийсазба гѣрташ хабарш дийцича.

— Сацийта, жима стаг ма дийца вониг тхан меттигех-лаций: хѣара меттигаш хъалдолуш ю, адамаш а деха. Муха деха ткъа! Амма, бакъ ду халонех а ца кхоьруш, ткъа кхин дерш... Кицанехъ олуш ма хиллара, шен дега хъаьжжина бу куйн а! Цул дечиг дан гѣахъара хъо деш хѣума а доцуш ца оьшуьш дуьйцуш ѣечул.

Жигина туй кхоьссира. Цуина чѣогѣа ца дезара шех-лаьцна долу и бакъдерш шена дуьхъалтохар.

Суна стенна оьшу дечиг! Со дечиг кечда веана ткъа? Хѣан-хѣа, Ермил Иванович, со чѣрий даха веана, сайн дешан да а ву со.

Суьйранпа хин ловзар кхин а чѣагѣлуш хьердолу, хе-еш йолу гѣовгѣа кхин а чѣагѣлуш кхиарна геннарчу бара-

кашна чухъ а хезаш ю. Малхбузехъа стигал кхоылина макхъяларца Iаржло. Буйса юккье яхчахъ стигал кье-къа йолало, тIедеттачу догIанан тата Енисейн татаных дIаоь.

Iуйранна йолхалгIа сахът дара, ткъа луьста баьццара лекха берд санна лавтгачу хьуьнна тIехула кьегина лепаш малх бара, дерриге даккхийдедар а, йовхо а тIеленош. Буйсанна бертадеана дIатийна долу Енисей цIенчу детех доьггича санна хетара.

Халла хаалуш йолчу соьналлийн хазчу хьожанаша хлаваъ керла а, дайн а динера.

И сахът чеххдолуш Ермил Ивановича чIерийлецархой гIиттабора:

— ХIей, хьоме адам Жигин, хьалагIатта, ткъа гуттар наб еш вьусурий хьо. ХьалагIатта, ваша, хьалагIатта, ткъа юха а хабарш долалур ду... Хьажалахъ!

Чехка, катохна, Iуйранна хIума а кхаьллина, звено хи тIе араелира, чIерий лецар дIа а доладелира.

Моторан кема, хедош сиха тата а деш, кIуьран чIагарш стигала хьала а оьхуьйтуш, дIадахара шена билгалъеш хIоттийнчу меттехула, цо этлош долу хи цунна тIехъа миэкхаш санна йолчу тулгишца дIа-схъа оьхура, мехкарий-чIерийлецархой бойнаш тIе шайн-шайн меттигашка охьаховшура, шашах дIадолалора илlesh а.

Ткъа мехкарийн-чIерийлецархойн илlesh паргIат а, собаре а, даг чу дуьйшуш а ду.

Хьомечо ден цIен тIера,
Оьрсийн цу лавтта тIера,
Днепран йистехъ лавтгачу
Къеначу хьинха тIера! —

Шерачу эшарехъ декаш дIаоьхура шуьйрачу Енисейна тIехула. Оцу дешнаша, чIогIа дагах кхетий, бIаьргех хиш довлийтора Ермил Ивановична.

Ермил Ивановична дагайогIура и чIерийлоьцу бойнаш лело кема моторца ца лелош, дакъаделлачу бнэрчаш хIиттина долчу куьйгашца лелтийна хан, хIетахъ мехкарийн-чIерийлецархойн гIуллакх илlesh бохучухъ дацара; лебедкашца доцуш, ткъа хи чухъ дакъаделлачу дерзигичу куьйгашца ийзайора и чIерий лоьцу бойн, ткъа хIетахъ чIерийлецархочун гIуллакх илlesh бохучухъ дацара. ХIинца, ма дарра аьлчахъ, ала дог догIучухъ а ду: ХIара лат-тI лардеш муьлхха а тIом тIеэца мегар а ду.

Ермил Иванович чѣрныйлоуцу бой чутосуш вара: иза мотористана юххехъ хнѣна лаш вара, бердашна йнстерчу тѣхѣа оьхуш йолчу коьллашка хьѡьжура, хьал-хахѣа хьѡьжура, чѣрный лоуцучу бойна тѣхѣ волчуьнга ха-амаш а беш, иза хорцу хан тѣкхачаре а хьѡьжуш, ткѣа цо куьйгалла дора, дуккха а шерашкахъ чѣрный дохуш шена леминчу хаарийн тидамца а, бѣаьрган хьесапца а.

Илли дѣахьора луьйренан парлатчу Енисей тѣхула, чѣрный лоуцу бой йѡьжура Ермил Ивановична луьучу тай-пана, иза воккхавера, шен морса мекхаш тѣе куьг хьѡь-кхуш тодора, жимачу стагана-мотористана хаьн тѣе пхѣаьрсан гола луьттура:

— Хѣажал, Коля, мел хаза ду хларал!

Тийначу хин шераллехула хи тѣхѣ ловзош дѣа-схѣа дахана кѣайн кѣнѣгаш дара чѣрный лоуцучу бойна йнстеху-ла тийсна долу дечиган тѣассах, километр деха го тесна долу. Хинца чѣрный лоуцучу бойнан цхѣа дакѣа лебедки тѣхѣ ду. Тѣассийн сиз жимдала долало... чѣрный лоуцу бой меллаша моторана тѣейоглу, вукху моторо болх бола-бо, шозлагла лебедка болх бан йолало; тѣассийн го хлор минотехъ жимлуш лаьтта, тѣелелар чекхдала гергадаха-на, ткѣа тѣаккха тѣекхочу чѣрийлѣсархоша члѣогла сатий-сиаа болу уггар а мехала мур: бой язѣяларо бухауьйзу те я ца уьйзу те? Чѣрный мел ду техѣа?

Эххар, чѣрный лоуцу бой герга кхочу, гуттар герга; чѣрий, оцу гаттера довла меттиг лоьхуш, деттадала дуьй-лало. Хинца гуш ду даккхий пѣэлагаш.

— Кхузахъ чѣрий ду! — олу цхѣабосса дуккахбол-чара.

Эххар, тѣелелна бойнан кийсик когашна хьалхха, гѣа-мар тѣхѣ ю, дерриге даьхна чѣрий бѣаьргашна хьалха ду. Хьийкѣина можа геш долу осетраш а, дерстина стер-лядаш олу чѣрий а — дуьнен чухъ уггар дика чам болуш долу чѣрий — дешица кѣнѣгаш ду, ткѣа нельма а, сиг а, пелядь а олуш долу чѣрий малхехъ цѣнчу детица суйнаш туьйсуш ду. И дерриге дийна рицкѣа детталуш, хьала-кхийсалуш ду.

Ткѣа муха ду, хаза дуьй Жигин? — воккхавеш ерриге юьхѣа велакѣежийн мекхаш а тодеш хотту бригадиро!

— Муха ду тхан Енисей?

ПОЛЯРНИ БУЙСА

Ши эзар сов километр Енисейца охъа, Қылбседехъа, вахча, хин бердан йисттехъ лаьтташ ю цхъа жима таллархойн юьрт Полуй. Шарахъ Таьнан кхаа баттахъ цахедаш буйса, аьхкенан кхаа баттахъ — де лаьтта кхузахъ.

Кхузахъ лоьран болх беш ю Нина Александровна Битюцкая.

Амбулаторехъ ша нах тӀеэцна яьлча, цомгаш болчийн цӀа оьхура Битюцкая. Буйса юккье яханчул тӀаьхъа цигара цӀа а еана, тӀелъяларца йижа кечъелира иза.

...Арахъ буьрса угӀуш хезара мох. Лайн ткъевно, кьоьжачу чӀагаршца керчаш шабарш дора, коран бӀаьргех етӀаш.

ЦӀеххъана наьларх тоьхна — хӀума хезира.

— Мила ву цигахъ? Чувола! — аьлла йистхилира хӀусамнана.

Цовзош неӀ а йиллина, неӀарх чохъаваьлча сецира верриг лайх вуьзна волу стаг.

— Делтахъ боккьал тхоьга ягӀаьара хьо, — элира цо сихха.

— ХӀун хилла?

— Зуда бер дан сихъелла ю, — бохуш чӀогӀа сагат-деш вара веанарг.

— Сихха гӀур дара вай, лор, чӀогӀа вочу хьолехъ ю иза.

— Схьанехъавала, охъахаа. Со хӀишца... мича даха деза вай, гена дуй? — аьлла хьаттира Битюцкаяс, веанчунна гӀант а луш.

— Со Яли ву, Ирганчи бохучухъ ю тхо Тадаккха севцина меттиг, кхузара ткъентт километр хиллал... Сеш чехкадовдуш ду, сахът далале дӀакхачор ду вай.

— Стенга хьобжуш Ийна шу? Хьалххе кхуза схьа хлуида ца ялийра аша иза? — бохуш, хьотту Нина Александровнас, бертигашна пхьагалан цлока лавцна болу кледа блоржамаш шен когашна тле а озош.

— Хьанна хьара иза маца хир ду... — боху Ялис, шена оьшуш йолу хлума чамди чу юьллуж йолчу Битюцкаяга а хьобжуш. — Хьуна айса боккха хьовзам бойла-м хаьа суна, — олий, тлетуху Ялис.

— И-м хлуи хьовзам бара, иза дерриг а иштта хила дезаш ду, — аьлла, жоп делира Битюцкаяс, де-буьйса ца лоруш, массо а хенахь, цомгашчунна тлеяха а, цунна хьалха хиина буьйса яйа а лемина йолчу. — Кхин дуй шун бераш, иза дуьххьара хуьлу? — аьлла, хьаттира цо, йовха кетар тле а юхуш.

— И дуьххьар ду, — элира Ялис дог тешна, хаза, Нина Александрован бляргашна чу а хьаьжна.

Дарц хьобкхуш дара, арахь лавтташ йолчу салаз тле ондда ло диллинера. Салаз тле а хиййна, кетарна юкьа-хьарчийра Ялис Нина Александровна, ткьа ша кхоссавелла тле а ваьлла, салазна хьалха охьа а хиина, шок тоьхна сешна тлехула бежа глуркх хьовзийра цо, цларо дагийча санна длалилхина сеш дарцана дуьхьал доьлхура.

Массо а аглорхьара хьийзош тлететаш бу мох. Тлебетачу лайн жаржо юьхь лазайо. Бляргаш хьаб ца бича а, жлаьлин цлокех динна долчу месалчу каранашца уьш дла ца хьулбича а ца волу Яли. Сихонца длакхача деза. Новкьа волуш хлусамнанас аьллера: «Чехка воьллахь, варий, Яли, со вочу хьолехь ю хьуна», — цупдела уьш сихбелла, чехка боьлхуш бара.

* * *

Боьхна хьийзаш болу буьн чухь берш, хах аьлла, са-парглатбевлира Нина Александровна еана схьакхавччахь. «Лор» — олуш хезира цунна цу чухь цхьаммо, глийлачу озанца, ткьа шайгахь болу сингаттам шега схьа а белла, уьш парглатбевлча санна хетаделира цунна.

Цлогла нуьцкъала хилира бер дар. Лор яле кхайкхина ялийна йолчу кьеначу зудчо гата а хьарчийна, лилул сен а елла, кхетамера яьлла йуьллуш яра иза.

Цлеххьана парглатьелира кьуона зуда, цуьнан бос байначу юьхьа тлехь сецна орца доьхуш лаам бара.

— Лор, иза хлуида...

Буын чухъ дннчу беран дуьххъара мохъ белира.

— Ма дика ду-кха иза, — аьлла доккха са а даьккхина, елакъежира къуона нана. Цуьнан коканаш санна къиэга бляьргаш, мохъ хьобкхучуьра ца соцуш клайчу шаршошна юккъе хьарчош долчу, Битюцкаян куьйгашна тляьхъара дла ца хедара.

Нина Александровна цла йогIучу хенахъ, йист йоцу клайн аре маьлхан зляьнаршна кIел ловзуш яцара, амма тIе ло тесна лаятгачу хьуьнан буьхъа тIехула схьакхетта луйренан серло яра.

Ши сай, къорзаниг цхъа маIа а йолуш, важа маIаш йоцуш, болу, кхоьссина хIума санна боьдура лайн новкъахула. Церан дайчу боларца цийзаш яра гIорийначу гIоматийн асанаш. Сакъераделла шок а етгаш, урх тоьхна, сеш лобкхуш вара Яли. ГIелъелла Битюцкая, кетарх хьаьрччина, бляьргаш а хьабдина Iеш яра. Ялис кесткеста вуха а воьрзуш леррина бляьрг тухий: шеллой хьо, олий хаттар дора цуьнга, тIаккха а дIавоьрзий шен сеш лохкура.

Сеш кхиош волу къуона Яли Порерко совнаха сингаттам бен шена кIант веш дика ца гина, хIинца цIеххъана сакъераделла вара. Деллахъ да ву-кха со, и жима, зезаган басахъ йолу гIорза — сан кIант ву-кха, аьлла, дагатесначу ойланца воккхавеш вара.

— Нанас дуьйцура суна, — иштта дацара цуьнан хенахъ: къаьсттинчу буьн чу а йобдий, шен таронца, юххехъ гIо доцуш дора зудчо бер, олий, — ткъа хIинца вовшахъеттарш яккхий чаьлхаш ю, — аьлла вистхилира Яли Битюцкаян сакъерадалията дагахъ.

— ХIун чаьлхаш ю уьш, Яли?

— Ой, хIун чаьлхаш боху чухъ ду хIара: бер дуьнена чу а далале маьнга эца беза, шена къаьсттина мотт кечба беза, цу тIехула тIе лобре кхайкха деза. Дукха ю чаьлхаш, тIех дукха ю, — элира Ялис. Делахъ а цуьнан деган лаам хIун бу хаа гIоьртичунна хуур дара и чаьлхаш Ялина хIинца ирча ца хетийла.

Наб йоцуш хала якккхина буьйса дагахъ йолу Нина Александровна йист а ца хилира. Шел а елла ша буьн чу сачахъ, шена тIера кетар, коьртара кортали дIаоьцуш лелла ши куьг, кирхъана тIехъара схьахезаш хилла гIийла узар, таро йобхна гIелбелла, гIо лобхуш хIоьттина зудчан ши бляьрг дагатуьйсура цунна. Ткъа цхъана а хIуманца нислур дац, къоламца язлур а дац, дашца ала-

тур а дац, дуьххъара нана хиллачу жимчу зудчан ирс
долу хъажар.

Ша Iазапна кIелхъараяьккхинчу къуоначу напас
дуьххъара некхе дихъна бер дагадеанчу Битюцкаяс шена
ца луъушехъ шен дагхаь куралла йира.

— Бу-кха вайн хIинца а, — бохуш ойла йора Нина
Александровнас, — кху Къилбседехъа бахка кхоьруш
берш.

Ткъа осалалла яц иза? Шен рицкъанца йогIу дуьненан
исбаьхъаллин хазалла кхузахъ а ма ю. Шортта, сакъера-
луш бан болх а ма бу кхузахъ.

Муьлххачу а агIор бахана болх бан хIуьттущ, безачу
даймахкахъ «сннгаттаме меттиг» йоцуш вайн дуккха а
болчу мехкаршна юккъера ю. Воронежера лъьрийн инсти-
тут чекх а яьккхина, шо хъалха кхуза балха еана йолу
Нина Александровна Битюцкая.

ХИ ТІЕХЪ

Доккхачу хи тіехъ сов чІогІа синкъераме дара.

Детин басахъ йолу хин тулгіиш а хедош сихха дІа-схъа лелаш гора кегийра а, даккхийра а хІордан кеманаш, иштта цІена, сийна катерш а, церан сихалло тіехъаюьту яккхий тулгіинаш шурул-кІайн мекхаш санна лаьттара. Хьун санна лаьттачу мацташна тіера бес-бесера байракхаш мохо ловзош яра, кеманийн гудокаш: «сихло!» — бохуш санна екаш хезара...

Ханнийн йоккхачу къепал тіера бердан йисте кхаччалц марш санна деха ши тіай дара хи тіехъ Іуьллуш. Царах бони олу. Цу шинна юккъехула тіаьхьий-хьалхий, ца хедаш болчу, бехачу моґланца охъаоьхуш ду дерриге а дуьненахъ уггар а тоьлашха долу Сибиран баганан ханнаш, хІоранна юьххьехъ а дагарца бина керла зилаш а ботуш.

Хи тіехъ техкаш долчу ханнашна тіехъ парґлат лелаш бу мехкарий, хІор сецна болу хиэн глаж а Іуттий атта дІа а тоттуш. Атта, цхъа а хало шайна ца Іаьткъаш бо цара шайн болх. Амма, ахъа глаж дІа а эцна, цара санна севцначу ханнех иза Іоьттичахъ, тіаккха хуур дара хьуна иза атта ґлуллакх цахилар. Кхузахъ дерґлехъ ницкъ хиларал совнаха, ґлуллакхда Іеминна, шарвелла хила веза, глаж дІаІотта еза меттиг снхонца карош хила веза.

Іаьржа месаш йолу, царах цаІ йоллу, мело, ехачу ґложана тіе а таьІна цхъаьний итт хиэн дІатоттуш, тіаккха дІа-схъа лела тиллина жима тіай долчухъ соцу иза. Ткъоьсна шо кхаьчна ю и Надя Крылова. Комбинатаца договор а дина Игарке боглучу цуьнан доттаґлаша-мех-

карша хаздира цунна шайца кхуза гена яр. Клеззиг болх бинчул тлаьхьа Надина дукха йийзира Къилбседе. Кхузахь шена дика доттагий а карийна, Игаркехь ехаш Іан сецна иза, кураллица хІара шен хьоме гІала ю а бохуш.

Хьаьрса-дашо басахь долчу ханнашка лерипа хьоь-жуш ю Крылова. Тлаккха длаьхьажначу цуьнан бІаьрг шуьйрачу ара дІакхерста, ойла дІаюьду цхьа а гІайгІа а, тІалам а боцуш дІаяханчу генарчу, берахьтерчу хене. Цуьнан ойланехь гІотту генарчу йоккхачу хьуьнан, цу хьуьнан шовданан коьртехь йолчу, «Красный Ключ» олучу, шайн юьртан сурт. Красный Ключ — цІен шовда бохург ду. Баьцара, цІен бос лепаш шух охьадогІучу цу шовданан цІе хІла а магара юьртана тиллиарг. Стакан чу доьттичахь сирла хуьлура шовданан хІ, йоьлан бІаьргах долу хІ санна, довхачу дийнан делкъехь а шийла хуьлура цергаш а лахош.

И шовда схьадолучу меттехула а, хьуьнан юькьачу меттехула а кхерста лууш хуьлура Надя.

...Хьуьнан готтачу новкъахула боьтхура уьш, баганан хьун лаьттара гІаддаш, генаш беттса хІларна кьнэгаш. Павлика цуьнан куьг а Іуьйдуш, меллаша кьамел дора. ЦІечу шовданан хІ санна аьхна дара цуьнан дешнаш... Тлаккха цо иза марайоьлтира... Цуьнан керара а яьлла, иза едда цІаеара, цул тлаьхьа уьш вовшех ца кхийтира.

«Речник Енисея» цІе йолчу газетана тІехь Крыловас селхана дийшира цуьнан хьокъехь. «Чувашия» цІе йолчу теплоходан тІехуле тоеш волчу дечигпхьеро Гобиев Павела хІор денна а белхан задани 150—160 процент кхочушйо бохуш яздора газето. Тамаша бу — тохур ша оьгІазьяхар Надина карла ца далар. Мелхо а иза йоккхаш хилира тохур шен хаза синтем бохийна верг кьинхьегамехь билгалваларна.

ЙоІ юа а хІ долчухьа хьожу — гена боцуш цхьалха хІэн го цунна. Иштта со цхьалха схьаеана, ткъа иза...

— Сонтанаш яІ! ХІонсан хама бан ца хаьа царна, — аьлла ша-шега йистхилира Крылова, ханпийн черт вовшайоккхучу метте шен оьгІазе бІаьрг дІа а хьажош. — Оццул генара хьуьнан хІонс кхуза схьаяхьа, тлаккха кхузахь шек а боцуш иза тулгІянашка шайна луьург дайта дІахьоьцу.

Гюжан юьхьиг а Іоьттина хІэн герга а оьзна, аьчган сераца вукху ханнех дІабихкира цо.

Оцу заман чухъ Надя тѣхъ йолу тѣш члогла лестира, цхаммо белшах куыг туыйхира цунна...

— Де дика хуылда хъан, Надя! Кхузахъ яйна хиллакха хъо.

Бомашчу бѣаргашкахъ эхъ кхерстира, мохо Іаржйна йолу юхъ серлайолуш кхохкийра... «Ма сонта ву со, — аылла ша шена оыгъазвахара Степан, — хлара йолчу во-гуш башха дешнаш дагалийцира аса, хаза къамел дара дагахъ, схъакхоччушехъ ша дерриге а коърта чуъра дѣа-деди».

— Диканца вехалда Степа, — олуш жоп делира йола, башха реза а йоцуш. Хъуна хлунда моътту со яйна. Иза-м хъо хилар хир дай — тѣахъарчу хенахъ со тергал ца еш...

— И-м бакъ дацара, суна хъо длогара схъа а гора, — аылла пѣлг хъажийра цо ханнаш къасто йисте такхийна йолчу ханнийн черте.

— Сирла бу хъан бѣаргаш, Степа... Цхъа километр генара а йол го хъуна, ткъа хъайн мера кѣл хилча а ца го хъуна шайн къепалх баыккхина хиэ дѣахъош болу хиэн, масала, хлара санна!

Надяс гайтира цунна дѣахъада кичча болу боккха хиэн.

— Іуыйранна дуййна аса уыш ах дюжинал сов сецийна, ткъа дѣаихпарш мел хир ду? Цхъана дийнахъ учий а тѣхъ цѣнош далла лецалур ду уыш...

Ткъа вервуй хлоккхул дукха уыш тергал дина, — эхъхеташ бехказавуыйлур Степан. — Ткъа уыш дуккха а схъалецал ахъа. Тѣаккха уыш дуккха а гулделчахъана аса юбстахдохур ду такхийна, тѣаккха башха цѣнош дийр ду хъуна. Цу цѣношкахъ вайшиъ цхъаына дехар а ду-кх...

И дош аыллачухъ вохъна сецира иза.

— Мичара и, — аылла гѣам-гѣим а дина, сихха дѣа а йирзина, техкаш долчу тѣайна тѣхула дѣаыхара иза. — Басмин кучана тѣхула юыйхинчу тѣерган жакето дѣалаыцна яра цуынан юткъа гѣодаюкъ.

Иза юахъаыжира...

Малхо, мохо ягийна сирла юхъ, Іаържа, кхетаме болу бѣаргаш, бархат санна долчу цѣчу балдийн йистошкахъ гучудолу елакъажар... Къуоначу белхалочунна Гринев Степанна члогла дуккхаеза Надя. Комбинатаца цо динчу къинхъегаман договоран хан тоххур чекхъаылла. Амма, нуыцкъах латтош санна, Надяс латтаво иза кхузахъ, дѣа ца вохуыйтуш.

Ала деза йоле, хъан бляргаш даиманна а супа хьалха лаьтта, со хьо ца хилчахь мегаш вац. Ткъа, муха...

— Надя! — аьлла мохь туйхира цо йоле, — тоххур дуьйна а хьобга ала лаьара суна...

— ХIун? — аьлла, цецьяьлла, Надя хьаьжира Степане.

— Кхетий хьо?. Хьо ца хилчахь со мегаш вац-кха... — халла элира цо, цул тIаьхьа Надега дIа а ца хьожуш, амма иза шегалеррина хьобжуш ю а моьттуш, воьхна сецира иза.

Шина а агIорхьа дато цинцаш а детташ, тIешна юх-хехула тIехьиккхира катер, шуййрачу тулгине лестадайтатIеш тIаьхьа а дуьтуш.

— Аса-м боккьалла а бохий, — элира эххар а, цхьа зама яьлчахь, юха а Степана.

Надя йист а ца хуьлуш лаьттара. «Тера а вац Павликах. Амма, бляргаш бу цуьнан санна боьмаша», — бохуш ойла а еш.

Цо хозуьйтуш элира.

— Иза дерриге а дош доцург ду, Степа, вай хIинца а вовшийн дика девзуш дац.

Ткъа дагахь кхин дара цунна. Шен дог-ойла ма ярра гойтуш а, хьанал а, бакьлуьйш а хиларна Степан везавелира цунна, дIа а йирзина, Надя дIаяхара хи тIехула ханнаш дIа-схьа а тоьттуш.

Степан тIайна тIе а хIоьттина йолана тIаьхьа а хьобжуш, ойла еш вара: «Со поэт волуш хIунда ца кхобьлина техьа, сайн дагахь дерг, шен ерриге а хазалин нуьцкъаца, дIаала суна хIунда ца хаьа техьа».

Ша хIинца ма варра хиларна Надина везийла ца хаьара Гриневна.

ХІЕТАХЪ ДУЫНА...

Сой, Ахьмаддин берахъ дуьйна а чlogla, вовшийн везаш, ши доттагла вара. Деша школе а цхьаьна вахара, чекх а цхьаьна велира тхойшиъ. Школера ваьлчахъ дlа-схьа къаьстира тхойшиннан некъаш: со университете деша вахара, Ахьмад цхьа алсам алапа а доглуш, атта болх а карийна цlахъ сецира. Цкъа вевзинчуина вицлур воцуш, дог цlена, оьзда накъост иза волудела цхьана а хенахъ Ахьмад дагара а ваьлла зама йоккхуш вацара со, амма тхойшиъ вовшашна газа днкка хан елира:

...Тахана, цlеххьана дагахъ а доцуш тхойшинне а хийрачу гlалахъ, цхьаьна вовшахкхийтира тхойшиъ. Ахьмад замано юьхьа тlехула харш тийснна, хаалуш къеж а луш хийцавелла вара, делахъ а цуьнан дуькъуо даьлла, таьlна ши цlоцкъам, сирла дара, биллина гуш схьахьаьжна ши бlаьрг сайна ма гиннехъ иза вовза а вевзина, воьддушехъ мараиккхира со Ахьмадана, цунна а хийтира иштта хаза со гина.

— Вацара со Ахьмад вайшиъ дийна а волуш вовшашна гур ву моьттуш, хlара клезиг хlума дац, — аьлла цу гlали чухъ уггаре а тоьлаш йолчу ресторане озийра аса сайн доттагла.

Цхьана хlуманна бехке волуш сайна юьхьа тlехъ цlий а велла:

— Хlац-хlа, ма гlо вайшиъ цу чу, — аьлла вуха-гlоьртира Ахьмад.

— Вало, вало, ма дийца иза, — аьлла со къар а ца велла ресторан чу вахара тхойшиъ.

Вовшашка хаттарш дина тхойшиъ валале даар а, малар а диллира хьалха.

Чагlаран кад хьала а айбина:

— Ахьмад, вайшиммо вовшах ца кхеташ даьккхинчу

х'окху итт шарах цхьа де хьо фицвина даьккхина ваьхна вац со. Вехалда хьо, — аьлла аса кад д'акховдийчахь Ахьмадан кад стоьла т'ехь лаьтташ бара.

— Баркалла хуьлда хьуна, Iусман. Д'амала ахьа, — аьлла, кедях куьг а ца тухуш, ша Iечура хьалаайавелира иза. Цец а ваьлла хьаьжира со Ахьмаде. Ой, схьамукъана а тоха хьайн кад, — аьлла аса дехарца бакал д'акховдийча:

— Бехк ма билла супа, маллане а молуш вац со. Суна там хир бара ахьа хьайн кад д'амалахьара, — аьлла вуха а хьалаайавелира Ахьмад.

Сайн кад ца молуш охьа а х'оттийна:

— Ткьа вайшиь вовшашна ца гуш оццул хан а яьлла, тахана деанчу кху дийнахь сан кедях кад-м тоха мегар ма ду, — аса аьлчахь, ц'ий а велла, воьхна соьга схьахьаьжира Ахьмад.

— Дийцахьа ткьа, х'ун хилла хьуна?

— Дийчача а х'инца т'аьхьа ду иза, Iусман.

— Дукха хаи юй ахьа цунах куьг ца туху?

— Х'ара ворх'алг'ла бутт бу.

— Цхьа доккха бахьана доцуш-м ма дац иза, дийцахьа суна.

Ца лууш, халла, балдаш дега а деш дийцира Ахьмада:

— Ворх'I бутт хьалха, хьуна а вевзуш волчу Iелин Iумара шена к'Iант вичахь кхайкхина сакъера вигнера со. «К'Iант вехалда» — олуш, молуш, «да вехалда» — олуш, молуш, нанна т'Iера а молуш, йиш-вешийна т'Iера а молуш, т'Iеххьа кеп а хилла, хан яьллачу хенахь ц'Iа ван новкъа велира со...

Т'Iаккха?

Ахьмад к'Iеззинг мотт тасабелча санна сецира.

...Дарц хьоькхуш шийла яра буьйса. Г'Iенах санна дагадог'лу суна ший куьг а г'Iортинна со лай т'Iера хьалаг'латта г'Iиртина. — Т'Iаккха а цхьана минотехь сецира Ахьмад. — Шозлаг'Iчу дийнахь, со, кхетам чу веача больницехь Iуьллуш вара со. Цхьа кхо к'Iира цигахь даьккхина ваьлчахь кху денца ц'Iа валийра со, — аьлла шина куьйган метта таьIано-ц'Iечу басахь пхьаьрсийн ши юьхк стоьла т'Iе йиллира Ахьмада.

Со Iеччухь, ца ваьлла, вегавелира со. Гушдерг дагна т'Iех Iаьткьина, б'Iаьргех хи деара суна.

— Х'Iетахь дуьйна, кад ойбуш вац со, — элира Ахьмада. Цуьнан б'Iаьргашна чухь а дуьззина довха хи дара.

ТАИГЕХЪ

Полой кӱотарна шовзткѣей итт километр Енисейн тайгини кӱоргехъ, Мурам-Юман йисттехъ лаьтташ ю Игар-кан чӱерийн заводан чӱерий лъьцу пункт. Хинца 12 шо кхаьчна цигахъ вехаш, шен звеноца болх бен цу районехъ гӱараваьлла чӱерийлецархо Виктор Разин волу. Шарахъ шовзткѣей пхиппа центнер чӱерий лецаре кхайкхам шен районехъ 1953-чу шарахъ массо а чӱерийлецархошка дӱахъебинарг ву иза. Ша тӱелаьцнарг тӱех а деш кхочуш-дира цо. Шо шаре мел дели алсамбуьйллуш лаьтта цуьнан звенои кхнамаш.

Дукха хан йоцуш воьдийла хилира сан Виктор Разин волчу. Эха дийзира сан тайгехула. Цу муьрехъ Юма тӱе боьдуш берг атта некъ бацара: йаьмнашна а, гатолашна а тӱехъ биша ша бацара, цу тӱе цха де хьалха, кӱорга ло а диллинера, массо а некъан ларш дӱа а хьулъеш.

Соьца цхаьна араваьлла вара Сергей Миронович Кирови цӱарах йолчу, чӱерийлецархойн артелан член а волу, хӱара меттигаш дика а евзуш, кхузахъ дуккха а хенахъ дуьйна схьа вехаш волу Николай Зотов. Иза кхузахъ кхиьна ву, кхузара тӱаме а вахана, ша винчу махке болчу безамо тӱом дӱабаьллачул тӱаьхьа кхуза вухавалийна а ву. Элан холье кхоччуш, боккха малх таьӀина цӱечу йистаца тайгини тӱехула гучу а баьлла, шурул-кӱайчу лайлахула бӱаьрг тӱехъ ца сацалуш кӱегина серло а яржош, лекхачу базанин генах тийса а луш, охьашершачу хенахъ, тхойшинъ вара кӱотара кхача иттеш километр юьсуш дӱавоьрззу чухъ.

Сов чӱогӱа исбаьхьа яра тайга цу сохьтехъ. Кӱайчу масаран духарца долу дитташ жовхӱарш санна лепаш хета-

лора. Тап аьлла тийна дара хьуьн чухь, геннахь лай клел декачу жимачу шовданан тата хезаш дара. Хлаваъ дара цена а, чекх са гуш а.

— Башха ю хьан хьомениг! — сайн дагна там хуьлуш элира аса Николайга. Сан некъахочун дог ирахъюттира. Хаалуш йолчу кураллица элира цо:

— Тайга хаза хилла ца леш, барам бѳцуш хьал долуш а ю. Блаьста — цуьнан лаьминашкахь чѳерий ловзу; гурахь — иза юьзна ю жлаьлин нускалех, цлазамех; кедрийн генаш саттийна тлехь блараш кхозу, хлор хнэна тлехь лаш олхазар ду. Ткъа ма толлийла а хуьлу-кха лай! Тарсал, цхьогал, росомах, клайн цхьогал... наггахь соболь а йойлу.

Божкъалла а тхан некъ хедийна бара тайп-тайпачу хьуьнихахь дехачийн лараша, наг-наггахь карайора хилланечу цхьогалша члуг йиттина меттигаш, сутар а, партал а йолчу росомахаша млараш туьйсус йина билгалонаш. Николай лерина хьѳжура хлор ларе а, дечигашна тле а, царна тлехь ца! ловхуш санна, цхьана базана тлехь лаш йолчунна цо топ туьйхира (цунна тлехь лаш суна хлума а ца гиннашехь), ткъа циггахь ша резинан йолуш санна, цхьанхьара схьанккхира тарсал, гаьн тле охьа а хигьна, кхераелла, цецъяьлла цо шен месал цлога букъа тле джжйра, шен къьэгаш болчу кегийчу блаьргашца тхѳга а хьѳжуш.

Цул глаьхьа, цлехьхана, юха а топ кхѳссира Николайс, генех а тийсалуш, охьаеара тарсал.

— Муха хиира хьуна, Николай, иза цу базана тлехь юйла?

— Вуно атта хиира: цуьнан лар яйна юххехь — ткъа мичхьа хила езара иза. Лар хинца а йовха хилча.

— Со веа кхеташ вацара, муха хиира цунна хинца а лар йовха хилар. Николайс резахилла дийцира: «Селханлера лар, масала лоца цхьаьна карий тле эцчахь, ца юху; иза члагъяла кхиъна, ткъа хлара къаьсттина керла ю, цундела тарсал а генахь яц».

Суна и санна хаа лаьара стенна туьйхира цо дубхьар тоьхна топ — хлупда аьлчахь базан тлехь хлетахь гуш деа хлума дацара. Николай велавелира:

— Таллархоша ма тоххара, аса тле а вахана, цу тлехь экха ду-дац хьажа хнэнах хлума тоха йина мало яра. Хлума тохаран метта аса топ туьйхира. И ю-кх ерриге а н къайле.

Масех сахът даьлча со кхоччуш къадвелира, баший-на когаш кхин дла лела глор долуш бацара, юьхьа тлера охьаоьхуш хьацар дара, глурглезан месаш санна кладачу лай тле охьавижа лаьара. Ткъа цлеххьана Николайс гора а хлоьттина, топ белше лецира; цо дендерг хаа лааро къадвалар дицдира суна. Стенна хьежайо цо и топ? Блаьрг ца хлуттуш къегинчу арахъ гуш хлумма а дац. Амма топ йолу; генахъ доцуш лаьттачу бургат дакх тлера и ло санна клайн моша, детта а луш охьадужу. Ткъа дисинчийн тлера, хьалха а глаьттина, цхьа бле глулч дла а едда, тхуна хьалхха охьахира. Шен клайн оба тле а юьйхина, глов-гла ца еш длавахара Николай.

Кестта тле-кел шозза топ елира. Цул тлаьхьа масех минот яьлча, дийна шиъ олхазар а дохьуш, схьавеара Николай.

Сов члогла хлоьттина кхечира со, сан накъосто воккхавеш, — хлара ду-кх и ларч, — аьлла, цле яьккхинчу метте.

— Мурам-лам тле кхача хинца а ах некъ буьсу. Кхузахъ садолуш а, цигаьрка узуш а ду: цу меттигна и цле хлунда тиллина аьлча, тохара цхьана заман чухъ кхузахъ тхан колхозникаша лам тле кхаччалц некъ боккхуш, масех варданийн лаьрчаш кегделла дела. Хлума а кхоллуш, садаьтира охашиммо замано макхийнчу салаз тле охьа а хиьна. Цу хенахъ Николайс таллархойн дахарх лаьцна шена дагахъ лаьттачу хлуманех цхьадерш дийцира.

— Цкъа кхузахъ садолуш волуш, — элира цо, — цу дларачу лекхачу докха тлехъ лаш гира суна йоккха тодакх. Хлетахъ лам тлера воглуш вара со. Ма дика суьйраина пхьор ду-кха хьо, аьлла ойла йира аса. Амма топ эцна и тоха со хьалаайавелчахъ, гловганца тлам а тоьхна глаьттира нза, суна генахъ йоцуш лаш хилла шозлагла тодакх, шен доттагла шена тлаьхьа а хьоьхуш. Иштта, тлам а тоьхна, дладахара аса сайна суьйренна магийна пхьор!

Масех кхин а и санна, шеца хилларш дийцира цо. Амма тамашийна дара: Кировн цларах йолчу колхозехъ, Зотов глараваьлла таллархо велахъ а, массо а цуьнан дийцарш цуьнан аьтту боцуш чекхдолуш дара.

— Николай, ткъа цхьана а хенахъ кхин аьтту ца хилла хьан? — аьлла, ца лавелла, хаттар дира аса. Цуина дуьхьал жоп делира цо:

— Аьттунаш дуккха а хилла, делахъ а дерриге а дага-

дагIац. Суьйранна пхьор диъначул тIаьхьа некъ бан хало дара. Тайгина йогIуш таьIно суьйре яра, де чекхдолуш шийла мох хьаькхира, бумбариш санна охьадо-ладелира дуькъя ло — массо дитт а, колл а цхьа сира бода а хилла дIахIоьттира, кьора угIуш гIовгIа хIоьт-тира тайгехь...

Иштта бехха некъ бира оха. Ткъя цIеххьана цу сир-чу боданехь гучуелира седа санна къегина серло, цул тIаьхьа кIарул Iаьржа цIийнан гIаларт, тIаккха и буьй-са гIовгIанца егoш, дуьхьалхьаьдира тхуна жIаьлийн арданг.

— ХIара ю-кха оцу Зотови гIала, — элира Нико-лайс. — Тхо хIусам чу дахара.

ЦIа чухь оирла а, паргIат а дара. Стоьла тIехь йогуш мехкадаьтта даго итт сиз долу лампа яра, ткъя маьIлехь, неIаргехь довха садоьлуш чуйьнан пеш яра. Стоьла юх-хе доминох ловзуш масех жимастаг вара, ткъя гено хиъна Iеш белшехь шуьйра а волуш, зoьртала а волуш чIерий-лецархо вара, 35—40 шо хан шен хир йолуш; цуьнан пIелгаша каде лелабора дечиган маха. И вара Виктор Разин.

— Маршонца дехийла, маршонца дехийла! — хаа а луш воккхаверца жоп делира цо оха шегIа хьаьттинчу мар-шаллийна дуьхьал. — Ма дарра аьлча, вуно хьалххе, дик-ка хьалхе догIур бохуш Iара со-м. Делкъал тIаьхьа нийс-са сахьт даьлча Iорча юххе ша хьан лар хадийра бохуш, дийцира таллархочо Дубковс — цунах маьIна долу сохь-техь шишша километр некъ аша бина хилар.

Тахана Iуьйранна сеш а доьжна ширчу Игаркера во-гIуш ша тIехволуш кхуза чухьаьвзина хиллера тайгехь вехаш волу, чIерийлецархо а, таллархо а волу ненец Петр Дубков; сурсаташ а, хIоь-молха а, газеташ а чIерийлецар-хошна дохьуш ша юха а вирзина, Iорчана тIехволуш вара иза делкъал тIаьхьа сахьт даьлча; тхан лар а гина, тай-гехь миччахьа а цхьанхьашхула тхуна гола а тоьхна, тхол хьалха Мурам-Iам тIе а кхьачна дийцира цо, кхуза во-гIуш ши стаг ву аьлла. ЦаI гIали тIера ву, хIунда, «Дю-бек» цигаьркаш уьйзуш хиларна; вожа — тхайнинг ву, кIо-тарара, хIунда, «Ракета» цигаьркаш уьйзуш хиларна — кху сохьта кIотарахь йолуш ю и тайпа цигаьркаш. И гIали тIера стаг сов чIогIа кIадвелла хилла, вехха ар-къал Иллина иза, ткъя тхан стаг — хи тIе а вахана, ло дIа а даьккхина цо, хи а эцна, уьрсаца гIаж а хадийна.

Юха а цецдуйлура тхо, сел чехка а, нийса а и таллархо хIуманах кхуьуш хиларх. Цо ма дийццара дара доллу хIума а. Со Iуьллуш вара, ткъа Николай — хи тIе а вахара, коьлlex гIаж а яьккхира цо.

Довха чай меллачул тIаьхъа тхуна меттиаш дехкира сейн цIокарчех. ЧIерийлецархой массо а охъабийшинера, ткъа Виктор Карловича, цкъа ша чиркх байале хъалха, стоьлан цхъана соне куьг Iоьттира — девзуш долу тата делира; цул тIаьхъа цхъа минот яьлча, Енисейн тайган кIоргехь «Уралан рябинушкин» аз хезира. Хазар сов хаза дара, передачийн аз цIена дара. Виктор Карловича, ша дIавуьжуш, резахилла элира:

— Приемник дика ю. Ма дарра аьлча — «Даймохк».

Iуьйранна сой, Николай Ивановичий 8 сахът даьлча хъалагIаьттира, амма чIерийлецархой боцуш бора. Уьш тоххарехь тайге дIабахнера, акхарой, олхазарш леца шавш доьгIначу гурашка хьовса. Цу заман чухь, таллархошна, пхъагалшний, мошанашний талла дика мур бара. 9 сахът долуш бухабирзира чIерийлецархой, бIаьргчовшка кхаччалц лоша а буьзна, шортта ижу а йохьуш. ХIума а кхаьल्लीна, сигаьркаш а оьзна, Iам тIе тхобга а кхайкхира цара.

Мурам-Iам боккха бу, пурх пхеа километре кхаччалц. Цхъацца меттигашкахь и Iам гомха а бара, шена тIехь дуьххьар чекхсагуш болу ша бица а болуш; амма чIерийлецархоша кIоргачу меттигашкахь лъоцура цкъачунна чIерий. Iуьйре мох болуш яра, хьобкхура «Къилбседа» олу мох; цхъацца меттигашкахь шена тIехь ша лоцуш болу Iам чIогIа карзахбуьйлуш бара: тулге кест-кеста дуьххьал дIа кеманна чуьтталора. Сой, Николай Ивановичий тхавьшиннан кеманыхь Разинна юххе телаш вара. Кху сохъта кема ша леладора цо, ткъа эвнашна тIе ша кхавьча цаьрга хьобжура иза. Ша эвне хъавжна ваьлча, дагахь цхъацца хIумнаш туьдура цо, тIаккха, кема дIа а доладолуьйтуш шен накъосте олура: хIара чIерий лецардац! Буьйсанна хийцина кхечухъа йогIа сза. Дош-м иштта хуьлу Разинан. ЧIерий шена ма товн лецалуш ха хилча, цо сиконца эвнаш йогIна меттигаш а хийцира, чIерий а лъохура, «шортта чIара» шена карабаллац — и яра «кхиямийн» къайленех цхъа къайле.

Делкъанна берриге а цхъавна гулбеттира; юург а вовшийн гIо а деш кечйора, цхъана бертахь юккъе забарш а кхуьйсуш.

Жимчу коллективана юккѣхъ чlogla уйр хилар хаало-
ра массо а хlуманна тlехъ, lam тlехъ масех де даккхарх,
цкѣа а чlogla дош олуш ца хезира тхуна. Зеделларг дол-
чу звенолелочун буыйрапlех кхуьура кегийрхой ах дош ба-
гара доллушехъ. Сакъералора адамийн цу жимчу тобане
хьоьжуш — барт цаl болчу, зoьрталчу, дуьне дезачу нахе
хьоьжуш. Суыйренашца церап вовшашца даггара къаме-
лаш тасалора, делахъ а балхахъ кадолура — эвнашна я
жаьлийн гломаташний, асанашний лол беттара, вандийн
гlирсаш кечбора.

Масех до даьтча Мурам «сецира» — ша чlogla бине-
ра, кхехка болабелира болх. Са ма хилли дlа а буыйла-
лой, чlерийлeцархой, жаьлеш а дужий, lома тlехула а
лелий, салазаш йoьттинна чlерий дlалучу пункте кхачо
делккѣхъ бен ца гуллора. Хlумаюучу заман чухъ Вик-
тор Карловича ладоьglура мичхѣа хlун чlара бу бохуш
дийцаршка, муьлха ов хийца еза я муьлхарш чlагlѣя
еца къастадора Делкѣера буыйсанна дикка хан ядлалц
цlенош юха а дассалора.

Амма Разин тоам беш вацара ша динчух. Чlерий але-
сам хlун дича дахалур ду хаа лууш хуьлура иза.

Цкѣа цхъана сарахъ цуьнан жаьлеш цlа даькхира
шаьш, тlехъ да воцуш. Хыйжира цуьнга нтг сахьт дал-
лалц. lома тlехъ хѣаькхира «хиус» олу буьрса, юьхъ яго
шийла мох. Шок а етташ лoьллура цо юьхъ lийжо дарц,
цу дорцан кхесарш хьерчара ша тlехула, цlийза а цlий-
заш, лаьхѣа санна шок а етташ.

Орпа делира цlахъ: звенолелорхо тилавелла! Чlерий-
лeцархоша дагадора хьаштигаш, еттара тоьлаш, амма
цунах гlуллакх ца хуьлура.

Тlаьххѣара а сацам бира: массо а н лаха аравала,
амма оццу минотехъ Виктор Карлович чуиккхира, лalи
мижарг санна.

Бедарш дlайохуш воллура иза, тхан кхерадалар тху-
па тlех а детташ: «Разин вайа дохку хир дара шу», — бо-
хуш.

Чlерийлeцархойн цlеношна нттех километр бен гена
воцуш вехаш волу лулахо волчухъ сенца хиллера иза.

Тайгехъ Мурам-lома йнстехъ вехаш ву шен буьн чухъ
ненсц Пингагир. Дукха хенахъ дуьйна схѣа оцу чlерий
лeца нанас вина волчу башхачу чlерийлeцархочуьнца,
таллархочуьнца доттаglалла лeладора Разина, чlерий лe-

царххий, талла эхарххий лаьцна долчу доллчу хлуманна тлехь а кест-кеста цунах дага а вуьйлуш.

Къаьсттина чlogla тидам бора Виктор Карловича черийлецархойн глирсийн. И глирсаш то а бора цо, церан говзалла лакха а йоккхура, мало ца еш кхечарех дага а вуьйлура.

Цкъа, цхьана буьйсанна, хан яьлчачу хенахь тлаьххьара керла хаамаш схьакхайкхадора радио чухула. Цу чухула хаам бора, Горький-гIаларчу автозаводан белхалонна кхушара дуккха а керла говзаллаш гучуьяхна, бохуш.

— Дийца пайдехьа дерг долуш вай а ду! — элтира Виктор Карловича. Шен накъосташка а хьаьжна, церан бартаца санна, дийца волавелира иза, цкъа а ца хиллачу тайпана дика, кхушара черийлоьцучу глирсашца кхамбинна черийлецархой хиларх лаьцна. Кхин бала ца хьогьу цара хIинца бамбин тех йина йолчу эвнашца; хIор ши-кхо де мосазза дели уьш якъа а ца йо, царна лол а ца бетта, хIунда аьлча, срриг эвнаш хIинца дикчу тех еш хиларна — уьш тлех чlogla а хуьлу, хих кхоьруш а яц. Берриг хьовзам стенах боллу аьлча, иза мIерий шайх тосу тIергаш бамбин тех йина хиларх боллу; уьш атта яхкало. И тIергаш а дикчу тех йина елхьара дика хир дара. Амма уггаре коьртаниг, эвнан тIассашна бухатосу деза даш ду. Дечиган тIассаш дечиган чкъурах дора цара, ткъа кибас толлах я тIулгах хуьлу. Толлах кечдинчу мIерех кегий тIулгаш тийса диэзаш хуьлу, ткъа цу балхо дуккха зама йойу. Цул совнаха и санна йолу кибас еха ца лаьтта дийна, иштта аьлча а эвнах хьерча, ткъа деккъачу куьйгашца шийлачу хи чухь уьш схьайостуш, дукха хьолахь ов этIош меттиг хуьлу.

Черийн заводи и мIерий стоммачу аьчгачу серах хьийзош дан диэза, серан ши юьхьнг вовшаххуттучу меттехь херо ца юьссург тIийриг чекх ца ялийта а, эвнах ца хьерчийта а. И санна йолчу кибасах кхин хIумма а тийса оьшуш дац.

ХАЗАЧУ ИОЫАН ТІУЛГ

Тхойшиннан говраш йоргла эцна йоьлхуш яра. Тлаь-хъаюьсуш, клунзал баьлла корта санна, буц йоцуш гла-марийн томмаглашца блаьрго схъа ма лощу еса аре яра. Цкъа а длакхочур вуй техъа аьлла, длахъаьжча йист а ца гуш изза аре хъалха а яра.

Сан накъост, урс хъаькхча иккхина хлума санна, гот-туо беха ши блаьрг а болуш, лаьржачу аматахь къуона стаг вара. Иза Ильясов Имран вара.

Шен сиро-Южа говр юха а оьзна, Имрана хьаттира:

— Муха хета хъуна тхан аренаш, хаза юй? — аьлла, шен йоккхачу юьхьца вела а къежна, гондла блаьрг туьй-хира цо.

— Хаза ю, делахь а гла-буц клезинг ю, Индагла дац, блаьргашна гуш цхъанхъа а глешло яц, — элира аса, айса муха олу а ца хууш.

— Гла-буц яц бохург хлун ду? Длахъажал! — аьлла, шен шедан кхожаца малхо макхъеш ягийна кондаршший, аренац клохцалшший гайтира Имрана, леррина арене хъажар духа суна тле а дерзош. — Шу Јемина даккхийчу диттийн Индаглашкахь Јен, тхуна-м ю хъуна хлара аренаш хаза а, тхайн ненал дукхаезаш а, эшначухь дагна Индагла долуш а.

— Јеминарг, дезаш дагах доьлларг, блаьра хъалха лаьттинарг муьлххачунна а хаза ду. Шуна биэза хлара мохк, дайх бисна шайн мохк болу дела, тхуна а биэза тхешаниг.

— И бакъ ду, дуьне хлоттийчхъана а адаман амал ю и, — элира Имрана, вуха а соьга а хъаьжна.

Юха а тхойшиннан говраш йорглахь йоблхуш яра. Генна хьалхяхь доккха жа гучуделира. Тхойшилъ тле а кхачале лиэташ даккхий жен жлаьлеш даьхкира тхуна дуьхьал.

— Діадовла, йовссарш! — аьлла, шен бежа коьжалг а айина, діачовхийра жалуюно жлаьлеш.

— Ассаламу Іалайкум! Де дика хуьлда хьан, воккха стаг!

— Ва Іалайкум салам! Марша догІийла шу! — аьлла, тхойшиннан роґлехь куьг лецира, малхой, мохой чахчийна Іаьржа, замано хершнаш тийсина, декъана юьхь-сибат а долуш, лекхочу дегІахь волчу, ханна кхузткъа шо хир долуш волчу кьеначу стага.

— ХІара ву-кха хьуна вуьйцуш хезна волу тхан главаьлла жалу Аслан. Тхан кхнамаш тлехь кІезиг меттиг яьккхина-м вац хьуна хІара, ша хестор ца дезаш велахь а.

— И ма дийцахьа, Іимран, массара а бо дика болх. Аса динарг-м доккха хІума дацара, сайн кьоналлина кІелсаца ца лууш араваьлла лиэлар доцург.

— Аса-м бакъдерг боху, кхечуша динчуьнца а ду хьан доккха дакъа, ахьа гойтуш, хьобхуш цара иза дина дела.

— Аса и ца динехь а, со хестош бен хьо Іийр-м вацара, — аьлла, вела а кьежна, діадерзийра воккхачу стага кьамел.

— Кху аренийн а, тхан совхозан а гІуллакхаш Арсланна дѣка хаьа хьуна. Кхуо дуьйцур ду хьуна мел дезарг а, — аьлла, тхойшиннан Іудика а йина, тІах аьлла говра тІе хиира Іимран. Кхоссаеллачу говро цхьа иттѣх гІулч яьккхича, иза юха а озош, тхойшингахьа схьа а вирзина:

— Арслан! Акхболате а, кхечушка а суьйранна хьо волчу гулло ала, со сарахь вухавогІур ву, вайн дан кьамел ду, — элира Іимрана.

— Мегар ду, — аьлла, корта таІийра воккхачу стага.

— ДІахьажал цуьнга! Муха хета хьуна и бере? — воккхавеш элира Арслана, боьгІна хьостам санна, чехка йобдучу говрахь Іечу Іимране а хьаьжна. — Партиг стаг ву хьуна иза. Массо а хІума хаа лууш, массо а хІуманан а бала кхочуш, халаниг уггар а хьалха шена тІеобцуш, и дан гІерташ стаг ву Іимран. Со хІунда лиэла моьтту хьуна кхузахула? И ву хьуна со айинарг а. Там тІехь цаІ бен воцу кІант вийна, бер карахь иус а

юьсуш, сайн йоккхачу стагаца, со воцург, кхин белхало воцуш висира со. Цхъана сарахъ ван а вена, — «Муха веа хьо? ХӀун хьал-де ду?» — аьлла, и дӀавахана кхондӀ де далале бераца йнсинчу несана а, суна а пенсеш хӀиттийра, тхан хӀусам тояйтира. Ткъа иштта Ӏалашвеш хилча, муха Ӏийр ву хӀумма а ца деш чухъ аьтла, Ӏимрана шен ах кӀуоналла елча санна, кӀуонвелла араваьтла-м, дера ву хьуна со, — аьлла, Ӏимран хастийра воккхачу стага.

Де делкъал Ӏаьхьенга даьтла, арахъ чӀогӀа йовха яра. Бовхачу малхо якъийна Ӏа-буц дакъийначу ӀӀодмийн баса яхнера, хӀетте а дӀахьаьжча блаьрг ца кхуьуш паргӀатчу арахъ хаза дара. Ӏийла хьовкхучу мохо арарчу зезагийн, бецийн дагна там беш йолу цӀена хьожа йохьура.

— ХӀара яьлла хӀонс лаха ара, — элира воккхачу стага, стигла а хьаьжна.

Къеггинна цӀенчу стигалхула йовдуш таьӀин-боьмашчу басахъ йоккха дарта яра. Кху арарчу олхазаршна юккӀехъ уггаре а йоккханиг ю иза. Иза атта евзур ю цо шинна метре кхоччуш дӀа-схьа тесначу Ӏлемех.

Кх-а-кх, кху-а-кх, — бохуш, кӀоро хезаш бара цо хьовкху мохъ. Иза шен дайх йисина аренаш ма хетта талла араьтла эр дара, иза Ӏинчо.

— Йистехьо карабахъ, Ӏахар-м чӀешалг санна хьала-оьцуш ю хьуна иза, — элира Арслана, дарта генна яьлча.

Тапп аьлла тийначу арахъ, наггахъ жах къаьстина юьстахбаьтлачу уьстагӀан Ӏехаррий, кхаа когана баргол тоьхначу говран терсаррий бен хезаш хӀума дацара.

— Дийцахьа суна, Арслан, я хьайх, я балхах лацин цхьа хазниг.

— Аса хӀун дуьйцур ду, сан кӀант! Болх оха муха бо хьуна-хьайна а хаьа, сан вахар хӀокху аренашкахъ дӀаихна, диканиг кӀезиг Ӏина хьуна суна, кӀуона волуш хьолас вацыйра, хӀинца, хаза зама Ӏеьеача, къанвелла. Делахъ къанвелларг а лаамца кӀуонлуш, Ӏуллакхда догдогӀуш, хаза зама ю хӀара, — элира Арслана, соьгахьа а вирзина.

Иштта къамел деш веана цхъана гу Ӏе кхечира тхойшиь.

— Охьахаа, — аьлла соьгахьа Ӏаьж а тесна, меллаша охьахира воккха стаг.

— Хьобга ма хьаьжжинехъ хуур ду хьо кхузара во-
цийла.

— Хлунда боху ахьа?

— Дера боху хьо оцу тлулга тле хаарна, ткъа кхузара
адамаш ца ховшу цу тле.

Суо муха глотту а ца хууш хьала а глаьттина, сайна
гонаха дла-схьа хьаьжзира со, суна хьалхха гуш бара ах
лаьтта а бахана, заманой, мохой, малхой, йочанаший
макхбина болу тлулг.

Воккха стаг леррина цкъа соьга, тлаккха тлулге хье-
жа велира.

— Дийцахьа хлунда олу оцунах хазачу йоблан тлулг?

— Дукха хан ю иза хилла, цхьанне бохург санна да-
га а даглац и маца, муха хилла, амма массарна а хьаа
кьинчу Жамболтан йол Петимат гуьнахь доцуш хлал-
лакьарх лаьцна долу дийцар, — элира кьеначу стага шен
обънаялла луьлла гложох тоьхна цлан а еш.

— Ткъа муха дара иза? Дийцахьа.

Кьеначу стага дийцира:

— Петиматана веза а везаш, цунна тлехийзаш хил-
лера цуьнан юьртара иза ша санна кьечун ден клант Абу-
бакар.

— Ма гюлахь, Абубакар, ма валалахь юьртах, даго
диканиг ца хьобху суна вайша вовшахдаларх, — бохуш,
Петимат йоблххушехь, шен кьоблла ядийна, кьеззиг хлу-
ма лаха юьртах ваьлера Абубакар.

«Декъазчунна ден цлера а йоглу» — бохург санна, цу
хенахь Петиматах блаьрг кхетта хиллера оцу юьртарчу
цхьана хьоладен Оралбайи. Хаза йол езаеллачу цу кье-
начу маймало миска Жамболт волчу шен ялхо вахий-
тина хиллера, Петимат маре яйита шега, аьлла. Вохна,
хлун дийр ду ца хууш висичу дас и йоле длахийтина,
бохуш дуьйцу. Йола дуьхьало йина, глур яц ша цуьнга,
аьлла. Тлаккха оьглазваханчу Оралбайс нуьцкъах а и
ялас, аьлла, шен ялхой бахийтина, боху.

Шена ца везаш волчу стаге йобдучул, яла резакхилла
Петимат, цхьаннахьара а дала орца доцуш ша кьелйис-
чахь, шийла дарц хьобкхучу буса, чьура ара а иккхинна,
юьртах а яьлла, длаяхна иза. — Кьеначу стага, корта
охьа а бахийтина, цхьана минотехь ойла йира. Тлаккха,
тлулге а хьаьжна, кхин дла а дийцира.

— Цу буса а, шозлагичу дийнахь а дас лехарх ца ка-
рош яйина, боху, Петимат. Цхьа-ши бутт баьллагучул

тлаьхьа ца веанчу Абубакарна а ца карийна шена езаш йолу Петимат шлахь. Де-буьйса ца лоруш, массо а маьлсехочуш лехна, боху, цо иза. Иштта цо и лобхуш дикка хан яьллачул тлаьхьа, хлокху арахула схьавоглуш кху гу тле охьахинна, бохуш, дуьйцу иза.

Цлеххьана длаьхьажчлахь, иштта лахахь йуьллуш цхьа клайи хлума гина цунна. Тле а вахана, схьаэцна хьаьжчлахь, иза хилла адаман коьртан туьта. И туьта а эцна, юха гу тле ваьлла, глайглане вьожна охьахиннчу Абубакарна шена хьалхха йуьллуш ятлийна яьккхина цхьа клайинан кийсик карийна, ма гишнехь хигна цунна и кийсик Петиматан кучах юйла.

Кхо дей, кхо буьйсий Абубакара даьккхина, — бохуш дуьйцу, — глайглане вьожна, вьолхуш, кху гутлера меттах ца волуш.

— Петимат кху гу тлехь берзалоша йийна хилар саца а динна, кхаа дийнахь, кхаа бусий новкха а вахна, шен белаш тлехь бан а беана, шена езаш хиллачу Петиматан безамна Абубакара биллина, — бохуш дуьйцу, — кху гу тле хлара тлулг.

Со леррина хьаьжира тлулге. Цхьана стаге хьалаайбалур бу ала хала долуш боккха бара тлулг. Тапп аьлла дийцар саца а динна, юха а тлулге хьаьжира воккха стаг.

— Ладоглал, хезий хьуна? — аьлла, хаьттира цо, тохура санна тлулга тлера бляьрг дла ца тилош... — Цо ден кьамел хезий хьуна? — аьлла, духа а хаьттира. Арслана, тамашийна сан бляьра а хьаьжна, цлеххьана ла доьгичлахь, хета а лора, и тлулг узам беш буй теьха, аьлла. Цхьанхьа геннахь, лаьтта бухахь декаш шовда делахь а, я хан йоцуш глевттина цаьпцалгаш слахь а, семчу лергаца леррина ладогича бен хезар доцуш, цхьа тамашийна, гийла аз дара тийначу арахь хезаш.

Узам беш берг тлулг бацара, гийлачу мохо ловзо товн буц яра, шийлачу тлулгашца, готтачу бердашца кьуьйсу хиш дара. Бовхачу малхаца кьуьйсу башлаьмнаш дара.

— Шена даго тле ца оьцучунна клел а сецна, гуора хлуттучул валар глеле ду — боху хьуна цо, — аьлла, чларгидира кьечану стага, вуха а леррина соьга а хьаьжна.

ШЕНА ДОГ

Шен ницкь ма ббу, белш а тоьхна, длатеттира Ахьмада neI. neI меттах а ца елира. Тлаккха доггах глортина клеззиг и хер а ййна, халла уча велира иза.

...Цхьана клирнах сов лаьттира арахь дарц. Меца борз санна, углуш хьекхначу шийлачу мохо гулийнчу лайн раьгнашна юккьехь кьайлаялаза лаьтташ яра Гирглазерчу жалуйн хлусам а, глотанаш а...

Цхьана минотехь учахь соцу Ахьмад.

Цунна тлехь, тлеузуш нохчийн доьккарца юкьйинкина, можачу басахь дерматдинна, йоца кетар ю, когахь, кхоччуш лелийна, вертанан блоржамаш бу. Ахьмадан, кьаж санна, дукьха даьлла, даккхий цлоцкьамаш лаьржачу суйнаца длаизлуш ду, холхазкуйнан еха клинжа гийла хьокхучу мохо лубсту. Цуьнан лаьржа бляьргаш, лон цу раьгнашна юккьехь яйна хлума лобхуш санна, лерина хьокжуш бу.

Учара схьа а ваьлла, вуха а, саца а сецна, дла геннахь Ишам схьадолучу дукьал тлехьа кхин глотлаглуш лаьттачу хьокжура иза леррина.

«Гумар дика жагу ву, — аьлла ойла йира Ахьмада, — цо шен устайгий цхьа а ца бойтуш дика лалаш а динна, берзалойх лар а динна. Делахь а балха тлехь клоргга кхигна вац Гумар, цундела цуьнан устайлаша арахь тларгла дукха бойу».

Тлаккха корехь чуоьзна чиркх богучу вуха а хьаьжна, шена жагуьнан говзалла ламийна воккхах волу доттагла Сирсакбе баркаллица дагавеара Ахьмадна.

Чуьра йиша-вошалла шен цуьнца дацахь а, клантада да санна, члоргла дукха веза цунна Сирсакбе. Ахьмад

пыхчо ву, Сирсакбе казах ву, делахь а цхьаьна бечу хьа-
налчу балхо чIагIдина цу шинна юккьера гергарло.

Маосарал воккха а, говза а жалу вара Сирсакбе
районехь. Ахмадна лиира и санна хила. Школан ворхI
класс чекх а яьккхина Сирсакбеца же дажо вахара иза.
Амма дукха хап ялале колхозан жа алсамдаккха Сир-
сакбен цхьа говзалла кIезиг юйла хиира цунна. Колхозан
зоотехникца гергарло а тесна, шен ма хуьллу кингашна
тIевирзира Ахмад. Пхи шо хап ялале районехь тоьлаш-
болчу жалуйн коьрте велира иза. ТIаккха артело Сир-
сакбега элира: «Хьайн белхан рагI яьккхина вели хьо,
хIинца ахьа садаIа мегар ду» — аьлла, амма цу дашна
реза а ца хилла, Ахмадан роIца жа тIехь висира иза.
ХIетахь дуьйна Ахмад — гIотанашкахь коьрта жалу ву,
цуьнан бригадехь воккха стаг Сирсакбе велахь а, брига-
дан цIе — комсомолски олий бен а ца йоккху.

Киснара даьккхинчу кIайчу йовлакхца ша лайца йи-
ллина юьхь а якьийна, вухавирзина сени чуьра баьхьа а
эцна, гIотанашка вахара Ахмад, ло дIахьаьккхина пар-
гIатъяьккхинчу неларан зайт катобхна дIа а баьккхина,
гIоте чу велира иза. Устагий, барзо кхерийча санна,
кьахкаделла цхьана маьIле гулделира. Фонарь а латий-
на, чу ма велли лаьттаху гIонастана тIе охьахира Ахь-
мад. Шен болх диканца чекхбер буйла хууш, тешна вара
иза. «Тахана я кхана тIаьхьабисна ши жий бехкир бу,
тIаккха айса тIелаьцна декхар кхочушдина аса аьлла,
артелан куьйгалле хаам бан юьрта гIур ву со» — бохуш,
ша Iаччухь ойла йора Ахмада. Кхузахь вуха а дагавеа-
ра цунна Iумар.

«ХIун деш ву техьа и цигахь, балха тIехь ларавой
техьа и? ГIо дан дезара аса цунна». ХIинцалц ша цунна
гIо цадарна шена резавоцуш хилира Ахмад.

«БIаьста сайн жий а боьхкина велосипед оьцур ю
аса,— аьлла сацийра цо шен дагахь. И тIех дика хир ду,
нагахь юьрта я районе ваха дезчахь, со сихха дIа-схьа ва-
халур ву».

ГIотан сонехь хала бечу узарша меттахваккхалц, ишт-
та ша Iенухь ойланаш еш ши сахьт зама яьккхира цо.

«И муьлха бу?! ДIаринг — аьлла, хьадда гIотан Iаьр-
жачу сонехь, озабелла гаь охьа а тесна лаьттаху сирчу
жигийна тIевахара Ахмад. — Шалабехкина! ХIара гIул-
лакх ду!»

Леррина схьаьцна и ши Iахар бIегIаган тIоьрминг чу

а биллина, кларий чу длабахъан хъалаглаъттира Ахьмад. Амма цу минотехъ орцадаьккхина важа жий лаьхира. Тлоьрмиг охъа а биллина, хъаьдда вахана кхин ши лахар схьайицира Ахьмада. Тлаккха вухавеана, лерина айбина лахаршца шен тлоьрмиг а эцна, глоти чуьра аравелира Ахьмад. Вуха ца воьрзуш мийра тоьхна тететтира цо нел, цлевзина гурах а кхетта, юха а цлевзира нел. Нел юхахеръяларх кхийтира Ахьмад. Кхин цкъа а ластийна, неларх мийра а тоьхна, каде когбоккхуш кларий чу вахара иза.

Лахарий кледачу ча тле оха а дехкина, хъаьвди тлера хъалаайбалуш воллу Ахьмад шен лаамера ваьлла цлехъана, хорша еача санна, вегавелира. Глоте чухъ орцадаьккхина юьхуш, устаглаша, уьдуш ден таганаш хезира цунна.

Кхоьссина хлума санна, сиха кларий чуьра аранккхина Ахьмад, вахьийча санна, ша лаьтта чухъ висира: глотанан нел шуьйрра йиллина лаьттара. Буьзна кад ланорна кхоьруш санна, глийла когбоккхуш глотанан нелсагел чоьхъа а ваьлла, кхерамо талийна, цхъана маьлле гулделла лаьтгачу устаглашка ира блаьрг туьйхира Ахьмада. Шозза дагардира цо устаглий, шоззе а цхъа жий оьшуш а карийна, глоте чуьра вуха аравелира иза.

Хиллачо сов члогла вохийна, ца хууш цхъана минотехъ лаьттира иза. Цул тлаьхъа клеьзиг кхетам чу веана, кхоссавелла кертал дехъа а иккхина, хъаьжинчу Ахьмадна, ло тлехула ехха глулч а тосуш яханчу берзан ларгира. Хил дехъа, хьуьн чу, яханера берзан лар.

— Дала хлаллакхойла хьо, — аьлла, татанца цегаш а хьакхийна ша лаьтта чухъ ло тле охъахира Ахьмад. — Хлун дийр ду хлинца? Топ эцна лорах вахча а, хлинца муха боккхур бу цуьнгара дийна жий?

Дла геннахъ, дукъца охъайоглучу нилхачу хьуьнна тлехъа, лумаран глотанаш лаьтгачу дла хъаьжначу Ахьмадна шен букъа тлехъ зинганий делаш санна хийтира: «Кху сайн таронца лумар ламо а глертара. Мх... Тентак!»

Цхъаана минотехъ ша волчуьра меттах ца волуш ийра Ахьмад. Тлаккха цхъа хлума дагатесна, вухавирзина глотанан неларан члуг дла а тесна, цла вирзира иза. Учахъ клеьзиг сецна, са а даьлна чувахара Ахьмад. Сирсакбе набкхетта волчух тера дара.

Меллаша, пеша юххехъ кхозу архаш а эцна, сиха вухааравелира Ахьмад. Цул тлаьхъа сахьт даьлча

ца кхоош говр лаьллина салазахь деттачу лона тӀехула хьаьккина вобдуш вара иза.

Йобттина элан варда а йохьуш, йуьйрре юьртара вуха-веара Ахьмад.

Сиха бӀаьрг тоьхна гондӀахьа а хьаьжна, вардан тӀера охьабаккхира цо алана юккъехь йуьллуш нисбелла жий. Нел херийна жий гӀоти чу а тесна, тӀаккха вухавирзина катобхна говр дӀа а хецна, ша динчуина резахилла, чу-волавелира иза.

Учохь Сирсакбе кхийтира Ахьмадна дуьхьал.

— Маца кхиьна хьо йол ян ваха? — хаьттира цуьнга Сирсакбес. — ГӀоти чухь кӀезиг дар техьа гӀуллакх?

— Бисина ши жий селхана сарахь бехкира... — аьлла, геннара лаьцна жоп делира цо Сирсакбена.

— Йол-м ншта а шорта ма яра вайн кхузахь.

Ахьмад вобхна хьаьвзира.

ГӀотанашкахь сов йол хиларх повкӀа дац, — элира цо Сирсакбена юьхьа дуьхьал ца хьожуш.

— Иза а ду бакъ, — аьлла, резахилира воккха стаг, чувобдучу Ахьмадна тӀаьхьа кхин цкӀа а вела а късжна. Цхьана минотехь ша волчухь а лаьттина, цул тӀаьхьа гӀоти чу а вахана, шозза дагардира цо устатий.

Ахьмадна дагахь а дацара ша юьрта ваха кечлуш, ша мел боккху ког а ларбеш Сирсакбе вижаза хилар. Ахьмад хӀунда вахана ца хууш веьххалийлира иза, цхьацца ойланаш еш, гӀотанашкахула волавелла. Ло тӀехь берзан лар а гича, гӀоте чухь цхьа жий обьшуш а карийча, кхин а чӀогӀа цецвелира Сирсакбе.

«Стенга, хӀун эцна вахна Ахьмад буса? — бохуш, хоьттурса Сирсакбес ша-шега. — Нагахь и эххан лар эцна ваханехь, топ хӀунда ца йихьна цо?» — Сагатдеш, сахиларе сатуьйсусх лийлира иза. Йуьйранна малх кхеташ, гӀотанашка йобттина элан варда ецахь, кхоччуш ойла-юьйхира Сирсакбен. Амма Ахьмада вардан тӀера охьабоккхуш боккха жий гичахь, цу сохьта гӀуллакхах ма дарра кхийтира иза.

Чу а веана, цхьалта ца волуш, маьнги тӀе дӀавижира Ахьмад. Амма, ши бӀаьрг а хьаббина мел чӀогӀа и дӀа-терах, наб кхета ца туьгура. ГӀотанашкахь хиллачуьнга ладобгӀуш коьртехь хезаш маснитта ойла яра. Ша колхозан жа юккъе хецначу шен жийх беа кхоам ца хетара цунна. БӀаьста и жи а боьхкина, ша велосипед эца кечлуш хилар а дицделлера Ахьмадна. Кхин дара цуьнан

сагатдеш дерг. Кюрггера дог Иийжош хыйзачо байинера цуьнан синтем.

«Айса колхозан устагI цаIалашбарна сайниг бели аса, ткъа харцахъа ду и? Сайн ледарлонна накъосташа даре а ца хьовжуш аса-айса ди сайна талзар», — ойланаш йора Ахмада.

Кхузахъ дагадеара цунна ша цхъана комсомольски собранехъ эхъдеш Iумар хьовзавар, устагIана тIера тIаргIа алсамбаьккхина ша аьлла, и накъостий Iехаба гIортар бахъана долуш.

Мел кIезигчу Iуманна тIехъ а, накъосташна хьалха, хьанал хила веза, — элира Ахмада хIетахъ. — Харцо цIеначу герзана тIейиллина мекха ю. И шен хеннахъ дIа ца яккхяхъ, деза, герз хIаллакдийр ду.

— Ткъа хIинца со ца гIерта сайн накъостий Iехо? — хьоттура Ахмада ша-шега.

Цхъа сахът даьллачул тIаьхъа Сирсакбе веара чу. Шад а, топ а эцна, неIара тIехъ вуха а сецира иза.

— УстагIий аралахка воллу со, — элира цо Ахмад-на хазийта чIоггIа.

Ша набарха ваьккхинчуха бIаьргаш а бьллина воккхачу стаге хьаьжира Ахмад:

— Цхъана дийнахъ собарда мегар дацара техъа?... — элира цо гIийлачу озаца.

Резавоцуш корта ластийра Сирсакбес, тIаккха шен луьлла а латийна, цахуучуха дош кхоьссира:

— Сийсара вайн гIотанашкахъ борз хилла, цуьнан лар гира суна. УстагIашна юкъаяхъ гIиртина таро ю. Амма мичахъ яхалур яра и вайн гIошанашна чу. Яцара дера, и яларх-м. ГондIахъа а хыйзина яьоса дIаяхана-кха.

Мохо макхийинчу Ахмадан юьхъа тIе цIен бос тесира, буха а бIаьргаш а хьабдина воьхна вистхилира иза:

— Хилла... Суна а гира цуьнан лар... — аьлла, вуха а пенехъа вирзира иза. КIезиг неIарехъ а лаьттина, вела а кьежна аравелира Сирсакбе.

— Вухаверзаве аса и, ма дарра дIадийца аса воккхачу стаге, — дагатесна, Сирсакбега кхайкха, хьалаайавелира Ахмад, амма вуха а дегIана вазвелла метта охьавуьй-жира.

— ХIан-хIа, сихвала хьашт дац Хаза чIоггIа, хьалха айса ойлаер аса цуьнан, — аьлла, сацийра Ахмада.

Ледара хIоттийначу коран гура кIелхула, пешан, туьн-калгехула санна, хьовкхучу мохо ловкхуш сингаттаме шок

яра. Цу шакаро аййича санна, Ахьмадна тегерташ наб а яра. Ахьмадан ойланаш геллуш, хедаш повш яра...

Цеххана учара аннаш меттахдевлачул тлаьхьа схьа-йиллинчу пеларал чохьа пхь комсомолец велира.

— Вижила ву хьо? — хьаттира царна хьалхалаьттаху шуьйррачу белшашца, лекхачу деглахь волчу Дауда — юьртан комсомольски комитетан секретаро. — Тхо хьо волчу даьхкина хьогара кар-кара лун цлен байракх схьа-эца. Комитето сацийна и лумаре яла.

— Лумаре? — цевелира Ахьмад. — Иза маца ваьлла сол хьалха?

— Лумара цхьа устагI цабойтуш жа лалашдина, хьан дараш хилла, — элира Дауда.

— Цкъа хьалха гIоте чу гIой, дерриге а устагIий а, лахарий а дагарде.

Лекхачу деглахь клеззиг уккал таьйна волу, Дауда-на юххехь лаьтта лумар, тешам боцуш Ахьмаде а хьаьж-на, цеххана велавелира.

— ХIунда дагардо уьш? Тхуна-м ншта а хаьа, уста-гIий, лахарий хьан дерриге а дуйла, амма жа юккьера цхьа жий нехан бу, дукха хан йоцуш ахьа суна тIехбитти-на тешнабехк бу и, Ахьмад. Хаза дац и.

— Дика дац и, Ахьмад, дика дац, — аьлла, чIагIдира, Ахьмадан бригадана планал совдоккхуш жа лалашдарна, тIаргIа алсамбаккхарна елла байракх пена тIера схьа-йоккуш воллучу Дауда.

— Ткъа и шух лачкъо гIертара со? — хьаттира Ахь-мада.

Жоп ца делира Дауда. Пена тIера схьа а яьккхина байракх лумаре дIаелира цо. Хаза хьарчийна цлен бай-ракх а эцна, лумар аравелира. Цунна тIаьххье бисина комсомольцаш а арабевлира. Дауд цхьана минотана чухь сецира. Ахьмадна тIевахана цуьнан белш тIе шен доккха куьг а тоьхна, элира цо:

— Цхьана а хенахь накъосташна тешнабехк ма бе-лахь, Ахьмад, и чIогIа дика дац хьуна. Массо а хIуман тIехь хьанал хила, тIаккха накъосташна везаш а, сийдеш а хир ву хьо.

Дауд дIавахара. Шена легашка хIоьттина къаьхьа къурд сецабеш, мохь туьйхира Ахьмада цунна тIаьхьа:

— Дика ду, Дауд, дIахьо байракх, амма и юха а соьгахь-м хир ю хьуна! — Цу шен цIогIано самаваьккхи-ра иза. Меттара хьала а иккхина, уггаре а хьалха ленаца

кхозучу байракхе хъаьжира иза. Тохура санна, ша поллу чухь яржийна кхозуш яра цлен байракх.

Шена гинарг глан хиларх воккхавеш, дэйн са а даьхкхина, б'оржамаш т'ебухуш воллур Ахьмад. — «Воккха стаг устаг'лашца арахь воллушехь, юьрта а вахана, ма дарра и Дауде д'адуьйцур аса», — аьлла, дагадсанера цунна. — Амма цу минотехь ша лаччухь вегавелира иза. Учахь, г'енах а доцуш, хезиш Даудан, Лумаран, артелан председателан Сандовн къамелаш дара.

— Хьо стенга ваха кечлуш ву? — хаьттира месалчу куйна т'ера ло охьа а дегош, шен буьрса мекхаш тодеш лаьтгачу Сандовс.

— Юьрта.

— Тхо хьо волчу даьхкхина. Схьаднийца, муха ду г'ул-лакхаш, х'ун ду керла? — Ахьмад воьхна хъаьвзича, т'етуйхира цо: Вохи ма хила, клант, тхо доккха г'уллакх дахьаш даьхкхина хьо волчу.

«Со т'ехо г'ерта председатель, — моьттура Ахьмадна, — х'ун таро ю, ткъа х'иннца соьга даре дайга г'ерта», — хезиш элира:

— Хаставала деа х'ума дац сан!

Яханчу буса г'отанашкахь хилларг ма дарра д'аднийца кечвелира Ахьмад, амма председатель юкъянккхира.

— Дика ду, хъайн г'уллакхаш т'аьхьа дуьйцур ахьа, х'инда аса бохучуьнга ладог'лал. Устаг'лийн ферман заведующи юьртан бахаман школе деша вахийта, хьо цуьнан метте х'отто сацийна артело. Ларор вуй хьо?

— Со, ферме? — цецваьлла, духахаьттира, г'уллакх иштта д'адоьрзур ду аьлла дагахь а доцчу Ахьмада.

— Иштта бу тхан сацам, — ч'аг'идира Сандовс. — Комсомольцаш а бу хьох юкъяра хуьлуш. Хьан г'отанашкахь Лумар вуьтур ву.

— Х'ан-х'а, ларор вац со! — хадийра Ахьмада.

— Комсомольски комитетана хьоьга и болх балур бу аьлла хета. Нагахь хала хилахь, г'ло дийр ду, — аьлла дуьхьалвелира Дауд.

— Артелан массо а членаш и хеташ бу, — т'етуйхира Лумара. Чуг'оьрттина Лумаран дашна юкъянккхира Ахьмад:

— Комитетана а, артелан членашна а дерриге а хаьа... Царна аса... Сихвелла, яханчу буса барзо жий бахьар а, ша ц'ера шен жий бар а д'адийцира Ахьмада.

Доцийчу, стаммийчу, п'елгашца ша хьийзочу лаьржачу

мекхашна клелхъар вела а къежна элира Сандовс Ахьмаде:

— Ахъа хъайн глалат хинцале нисдина.

— Амма и ца дан таро а яра сан, — элира Ахьмада, леррина Сандови блаъра а хъаьжна.

— Иза а бакъ ду, — вистхилира вуха а председатель. Амма шен глалат нисда хуучо шолгла глалат дийр дац. Нийса бохий аса и? — Дауде хъаьжира председатель.

— Бакъ ду и, — тлечлагидира Дауда.

Ахьмад цлеххъана юьхъа тлехъ хийцавелира, тлеттлада-ханчу цлоцкъамашна юккье готто ши харш хлоьттира, балдаш клеззиг деладелира. Мекха санна, шен дага тлехъ кийра багош лаьттина къаьхъа кховр охьадужуш хааделира цуина, цхъана халчу язонна клелхъара ша ваьлча санна, вайвелира иза. Парглат са а даьккхина, накъосташка хъаьжира Ахьмад, цаьрга цал ала дагахъ, амма цу минотехъ, цхъа дехо-готтачу гонаш чухъ лела цхъа лаьржа блаьргаш доцург, верриге а и клайвеш тледилина ло а долуш, нелсагlin тлехъ гучувелира Сирсакбе.

Гуьйриг санна, шен цлиэла кирчина экха охъа а тесна, глелвелла вистхилира Сирсакбе.

Жа арадаккхарна ахъа ма бохху собар дира аса.

Делккъалц кхунна тлаьхъаваьлла лийли со. лаьмнаш тлехъ карийра, хлара ю и вайн жий бихьнарг.

Эр санна, екъана, шуьйра хаза хъаж долчу боккхачу коьртан глаьттинчу багахъ гуш клайн-мокха цергаш а йолуш, буткъа бежа биъ ког дла а тесна луьлтура борз Ахьмадна хьалха. Цуьнан цкъа а ца сеттина таьлна-люжа яьлла ворта кхакханан куйнах тера яра. Экханан ира блаьргаш хинца а хьоьжуш ду моьттура. Аьрру блаьрга клел леш баьлла хин тладам хуьйдин чухъ лаьржо томмагла дара.

— Хъажахъа, Сирсакбена и дерриге а хууш хиллакха — ойла йира Ахьмада. — Суна glo дан глерташ, сагатдина-кха цо, ткъа со вара сайн даг тлера глайгла цунах лачкъо глерташ. — Майрра ког боккхуш, шен воккхах волчу накъостана тле а вахна, цуьнан доккха белхан куьг лецира Ахьмада.

ХИЛЛАНЧИЙН ЯМАРЛО

1917-чу шерап бѣлѣстне...

Нанас шена Іуѣйранна яа кечѣйна сискалан юѣкх кѣлдан бѣлѣгца йовлакха юккѣе хѣарчийна кѣуорѣнца цхѣаьна тѣормиг чу а тесна, катѣѣххна аравѣлира Хѣамзат. Сѣлхана лазѣйнану гоѣло шена новкѣарло ешшехѣ, сѣхо ког боккхуш, веана хѣуѣжаран кетѣа кхечира иза.

Генарчу хѣеран тата санна, масѣйтта тайпана байташ йѣушчу берѣйн гѣовгѣа хѣуѣжаран кертахѣ шена хезичахѣ, воѣхна сецира Хѣамзат.

Моллас бохучух дог цѣена тешаш, цуѣнга шен болчу безамна, шена мѣл везачунна а кѣематдѣйнахѣ ялсамане яккха, жайнийн кѣайленашка кхача гѣерташ, чѣогѣа дѣка доѣшуш вара Хѣамзат. Амма гѣазанчо Юсупа, сѣлхана рагѣ йѣцуш хи дан вахийтин чухѣ охѣакхетта шен лазѣйначу гоѣле ладоѣгѣуш, Юсупа бѣхк боцуш шена куѣйгах тоѣхна гѣаж а, хѣаѣжкѣлан буѣртигаш тѣехѣ гора латтавар а дагадѣана лаѣттара иза.

Цѣеххѣана лакхарчу корох тоѣхначу хѣлуманан тата а хезна хѣалаайавѣлира Хѣамзат. Оѣгѣазе корох ара хѣаѣжначу моллас, суѣлхѣанашца цхѣаьна аѣйначу куѣйган пѣлѣг ластѣйра цуѣнга. Воѣхна, ша муха воѣгѣу ца хуш, веана буйнахѣ сара а болуш лаѣттачу гѣазанчийна хѣалхахѣоттира иза.

Лерг лаѣцна цкѣа хѣала а озѣйна, тѣаккха гай тѣе гѣаж а йѣъттина, шена хѣалха Іуѣллучу тѣулга тѣе охѣахайра Юсупа Хѣамзат. И вѣстхѣлале ша дан дезарг хуш, баѣццарчу бархатан тѣормиг чуѣра жуз сѣха а даѣкхѣина, корта охѣабахѣйтира Хѣамзата.

...Цхьаболчуша «лам» охьаобьзура, вукхара и хьала обьзура. Цхьаберш мохь тоьхна «водзуха» доьшуш бара, вуьйш аз айдина «еса» доьшуш бара. Церан гловгано, хьера клел Iачул башха, ша доьшуш бетта мохь ца хозуьйтура Хьамзатана... Гисте а ваьлла ладобгIначунна гловгIа ян мел лууш верг кху кертахь, дитташ клел дехкинчу аннаш тIе охьахьгьна; ву моьттур дара.

КIеда ког а боккхуш, бад санна сеттина, раз а йирзина шуьйрачу англин наьIарах араелира моллин зуда Жовзан. ЦIеххьана хадийна хIума санна и дешархойн йоккха гловгIа, генахь декачу мозийн гловгIанах тарьелира.

— Юсуп! — аьлла гIазанчин цIе а яьккхина, доккха сийна сирдиллина чийлик уча хIоттийра Жовзана.

Иагахь тахана а ша хи тIе хьажавахь, кхин хIокху керта воглур ма-вац ша, аьлла нигат дира Хьамзата шен дагахь. Жовзана охьахIоттийнчу чийликаш шен бIаьрг ма кхитти.

КIажа хьовзийна Жовзанехьа вирзина, резахилла корга а талийна, тIаккха вухавирзина шена хьалха Iечарна юккьера шиь хи тIе хьажийра Юсупа. И шиь кех валале, Хьамзат баьхьа а эцна кIари чу хьажийра цо.

Чухь а, арахь а моллин хIусамна обьшуш дерг бераша деш дара. Цул совнаха, мерзаниг моллиний, цуьнан чIиж санна ятIа йоллучу Жовзаний беп яа ца хууш санна: кхерзинна котамаш, чIепалгаш, хингалш, моз, кIалдаьтта дерриге а ца ходуьйтуш царна латтош дара.

Атта вехара молла. Моллел а атта ехара моллин зуда Жовзан. Моллас ламаз эцна а, Жовзана ша когаш билина а, тесара хи дIакхосса а, пеша хьалха кийчча Iуьллу дечиг цIерга таса а малойора. Иза а, важа а дан деш дерш хьуьжарера бераш дара.

* * *

КIари чу хьажийна Хьамзат, охьатесна чухь баьхьа а бицбнна, Iахаршца сакьераделла воллур. Денна бохург санна, моллас цхьацца буьйш Iахарий дууш делахь а, кIари чухь уьш хедаш дацара: тахана цаI бийчахь, кхана цаI я шиь наха тIебохьура. Хьамзатана бIаьрг ма кхийтти бевзира цхьа-ши де хьалха Шалжерчу, тишачу чоби чухула йихкина йоккха Iаьржа шаьлта а йолуш вол-

чу стага беана кІайн Іахар. Моллас цуьнан цомгашчу кІантана хІайкал яздинера.

«Тамашийна доккха хІума ду-кха иза: цхъана куьйггал бен доцчу кегІат тІе а яздина, кочатесначу цу шина бай-то цомгаш стаг товар», — бохуш, ойланаш йора Хьамзата — «И делан къайле ю, Іахар бахъана ду», — аьлла, дагадаьккира цуина моллин дешнаш, букъ тІе куьг а хьокхуш кІайн Іахар хьоьстуш ша Іеш.

Иштта ойланаш еш Хьамзат Іеш цу массарел а боккхах болчу Іаьржачу Іахаро тІехъахула беана кур а тоьхна, хьалагІаттийра иза.

Дуцуш динчу доккхачу божалан маьІехъ лаьттачу кІарин пенаш чекх сагуш дара, цундела Хьамзатана дика гора уьйтІахь дерг.

КІарина гена боццуш боккха кхиьначу хьоча кІел, делкъан ламаз эцна а ваьлла Іеш вара молла, гІийло схъахезаш дешархойн гІовгІа а яра.

ЦІехъана дІахъаьжначу Хьамзатана, моллин керта вогІуш и кІайн Іахар беана, Шалжера стаг гира. Генахьо сецна, салам а делла, моллин де-дика дира цо.

Моллас, дог ца догІуш, таьІано вистхилла, салам схъа а эцна:

— Муха ву шун цомгаш верг? — аьлла, хаьттира шалажхочуьнга дІа а ца хьожуш.

— Цомгашчуина гІоли яц, молла. Кхузара вуха со цуина тІекхуьур ву — вац, хууш дац, и холчахь витина вогІу со, — аьлла, жоп делира шалажхочо.

— Гуллакх делан карахь ду, ТІуьйлиг. Цо динчунна резахила веза, — аьлла, жимчу тукарца шен цІазапІелган мІара хадийра моллас.

— Реза ву со, дала мукъа лахь, реза ву. Кхиэл делехь ю, — элира ТІуьйлига, гІелвелла корта охъа а бахийтина.

ГІоли ца хилла-кх цуьнан кІантана. Ма беркат доццуш Іахар бу хьо, тоххарехь моллас бийна баа безаш хилтера хьо, — аьлла дагадаена, террина оьгІаз а вахана, кІайчу Іахаре хъаьжира Хьамзат.

— МаІа-молла, со сингаттам алсамбаьлла, доккха гуллакх дохьуш веана хьо волчу, — элира шалажхочо, лаьтта хъаьжначуьра айа ца луш.

— ХІун ду иза? Схъадийцал.

— Цу кІентан пана юхаерзо дагахь ву со, молла. КІелхула хъаьжна ТІуьйлиге бІарг туйхира моллас, вист а ца хуьлуш.

Гелъелла алаша санна, кога тѣра хийца а велла, корта хъала ца ойбуш:

— Цу клѣнтан цамгийла чѣлгѣйнарѣ и нѣнах ваккхар ду моѣтту суна, молла... Харц лубѣйш шен нѣнан цѣ йоѣу цо, — аѣлла, чѣкхвелѣря шалажѣо.

Тукар охъа а дѣллина, Тѣубѣлиге а хъаѣжна:

— Кѣант гѣлвиннарѣ дѣлан къаѣлѣ ю, — клѣззиг собар дѣра моллас. — Хѣусамнана юѣаерзо мѣгар ду шарѣо ма баххара гѣуллакх дахъ, — аѣлла, жоп дѣлѣра моллас.

Хало къурд а бѣна, юѣхъа тѣлѣхъ кхѣн а чѣлогѣа сингат-тамѣ хѣлѣра Тѣубѣлиг.

— Кхетѣий хъо аса бохучух? — аѣлла, духа хъаѣттира моллас.

— Со чѣлогѣа кхѣта цунах, Маѣла-молла.

— Тѣаккха?

— Хѣусамнана рѣза яѣ шарѣо бохург дан, сан молла.

— Ой, ткъа хѣлун боху цо? — аѣлла, ша ѣаѣубъра хъала а аѣалуш, цѣцвелѣра молла.

— Кхѣчуѣнца буѣѣса а яѣккхѣна соѣга юѣа ца ян, шуѣйттазза шен корта боккхуѣйтур бу ша бохуш, кар-захъаѣлла хъѣѣза ѣза.

Кхузахъ, цомгаш волу кѣант сѣха тоѣаваларна бѣх-ке муѣлха ву ца хууш, воѣхна ѣсѣира Хъамзат: шарѣо бохучуѣнна дуѣхъалъѣаѣлла нана ю тѣхъа, сѣхха цѣа вахана цуѣнга и кхочуш ца доѣту да ву тѣхъа, я шѣх бѣркат ца даѣлла кѣаѣн ѣахар бу тѣхъа бѣхке? — бохуш дагахъ хѣттарш дора Хъамзата.

Остогѣпируллахѣ, остогѣпируллахѣ... И хѣлун шайтѣа ду? — аѣлла, молла кхѣн а чѣлогѣа цѣцѣаѣлла хъаѣвзѣнахъ, моллина рѣзахѣлла, клѣнтан нана бѣхкеѣира Хъамзата.

— Шайтѣанах — шайтѣа бѣн хѣлун хѣр дара. Амма цу клѣнтан цамгийло чот йохѣйна сан... Гѣо дахъара ахъа сан молла. Хъан гѣуллакх аса а, дала а зѣн доѣур даѣ, дала мукъа лахъ, — аѣлла, дѣйхѣра жалажхочо, шен ѣаѣржачу кхакханаѣн куйн клѣззиг ѣѣаѣргаш тѣра хъала а аѣнна.

— Мѣгар ду, Тѣубѣлиг. И шайтѣа ша данѣта суна тѣе, — аѣлла кѣаѣчу ѣѣелгашѣа шен клѣда, хъаѣрса мѣкхаш а тоѣина, хъалааѣавѣлѣра Тѣубѣлиге къамѣл чѣкх-даѣллийла хоѣѣтуш.

Шалажѣо ондда гѣулч йоккхуш кѣхволуш велахъ а, и тергалѣвѣш лаѣттачу Хъамзатан даго: «Сѣхха баккха ког, тѣаѣхъавуѣсу хъо», — бохура.

— Тпуйлиг вуха хлунда веанера, молла? — аьлла, хьаттира, дешархой дла а хецна тевеанчу Юсупа.

— Юсуп, Тпуйлиган хлусамнана евзий хьуна, муха стаг ю иза?

Юсуп гучуваьлча, ша схьаэцна баьхьа буха охьа а биллина, вуха а кларин пенах тасавелира Хьамзат.

— Дукха дика евза, — элира Юсупа, муха ца евза цларна а цлехана, иллешца йийцина, глойтлархойн Келипат...

— Ой, Келипат элира ахьа?

— Элира дера-кха, цуьнан хазатла къуьйсусш, хьогана вон цле а яьккхина, ца яьлла яхнера Тпуйлиге Келипат.

— Келипат... Шен цуьнца цкъа-шозза ирахьлар дагадеанчу моллина цлехьана карлаелира иллешца йийцина Келипатан хазатла: кокана ш санна лаьржа догу блаьргаш, цлен бархат санна лепаш дуткъа балдаш, иштта цлена, хийцалуш бос керча юьхь-сибат.

— Юсуп, Тпуйлигана иза юхаерзо дагадеана.

— Тамаша бу-кха и Келипата дахь.

— Глур ю, суна хаьа глур юйла, — аьлла члагидира моллас. — Амма и шайтла шарлан бакъонна дубхьалдаьлла ду боху. Кленган цамгийло вохийна Тпуйлиг хлуьа а дан кийча ву. Аса тледуьллу хьуна цуьнга ладуглуш хилар а, Келипат суна тлехачор а.

— Аса иза сайна тлелоцу, — элира Юсупа даг тле куьг а диллина. — Амма кхоам бу-кх цуьнап цхьана ялхо-чуьнан кераяха дезачу...

— Цуьнан ойла еш-м со а вара, делахь а похчийн ладатехь эхь ду обздачу стагана и зокх хьегар шена тле-лаьцча.

— Аса дукха хан йоцуш дешначу жайно и ца деш а магайо иштта йитина зуда юха, — элира, клеззиг собар а дина, Юсупа, Келипат шена тлелаца шен йиш йоцийла хууш.

Хьамзат, лерг пена тле а диллина, ладуглуш вара.

— И хлун жайна ду ахьа дешнарг? — аьлла ша ла-чуьра хьалаиккхира молла, ши блаьрг а къарзийна.

— «Жабранлан весеташ», — элира Юсупа моллига дла а ца хьожуш. — Цо яздо: «Цу глутлакхана сутар хил-лачу наха шайггара даьккхина ду иза», — бохуш.

— Шерілатехъ нийса а долуш цѣна гѣуллакх и делхъара, Шеларчу кеглатех ловзуш, пехан котамаш лечкъош лелачу Бискас динарг могуьитур дацара, — аьлла гѣтуьйхира Юсупа.

— И хѣун дара цо динарг?

Церан юьртарчу Гуданта ша всхна волуш сих а велла зуда йитинера. Ткъа юхаерзош «хъанал» ян Бискаца буйьса яккха яхийтинера. Шозлаглачу дийнахъ йита ца лууш сацийнера Бискас Гуданта зуда. Ой мегар дац иза, цѣ таса оцу зудчун, аьлча:

— Хлап-хла, юьтур яц, иза санна товш зуда хилла яц соьца, аьлла дуьхьалваьллера Биска. Цхъа кѣира даьлчахъ Гуданта ша кхин тѣе туьма а делла халла йитийтинера цуьнга иза.

Хьамзат, цѣргахъ вагийча санна, ша лаьттачуьхъ корта хъавзина охъалахвелира. Шен пхийтта шарчуьхъ цул инзаре хѣума ца хезнера цунна.

— Юсуп! Аса тѣаьхъара а боху хьобга: эвлияийн къайленаш яккхий ю, ма гѣрта царах кхна!.. Ашхладу аллаилахIа иллаллахI, ва ашхладу анна Мухьаммадар расуруллахI... — Дела хьо воккха ву, пайхамар бакъ ву, — ткъа эвлияаш дала шайн къайле цанъярш бу, — аьлла, шуьйрра шп куьг а айина дала дира моллас. Моллас санна, ша ца динчу доланна, ши куьг юьхъа тѣехула охъадаьхъира Юсупа а.

Гѣхъ хан елира и шиъ вовшашка вист ца хуьлуш.

Кѣари чуьра Хьамзат, шена хезначух кхеравелла, акъ а ваьлла Iаш вара «...Пайхамар... эвлияаш... шаьш бакъ бан...» Стѣлахаьштигаш санна, коьртехъ лѣла и дешнаш бен кхетамца соцуш кхин хѣума дацара.

— Сан молла, бехк ма билла суна, аса делах тоьшалла до хьуна, — айса жайнахъ дешнарг бен хьобга ца аларна.

— Юсуп, со тѣша хьох, и суна хууш ду. Амма... амма и жайнаш Iорадаха мегар дац, Юсуп.

— Ткъа, бакъ дац иза? — аьлла, хаьттира Юсупа, моллина хъалха бехкалавоьдуш, аз гѣл а дина.

— Бакъ ду иза, — элира моллас кѣезинг собар а дина. — Делахъ а... Бакъ дерг массарна а хиьчахъ, хѣун хир ду хаьий хьуна? Адам шен лааме дер ду, вайшинна бетта етт хир бац, — аз лах а дина, ша жоп делира моллас шен хаттарна.

Мала-молла, МоIзар-Хъаьжин мутаѣламех, цхъайтта шо хъалха дешна а ваьлла, цѣ яьккхина стаг вара. Цун-

на везаш. цуьнан хьоме мутаѣлам и халарна дешна ваьллачу шарахь дуьйна хӀоттийна жамӀатан молла иза.

Тахана МаӀас, кху шарахь дешна волуш волчу, шен воккхачу мутаѣламе дина кӀамел цунна керла данара. Шен хснахь МаӀин а хилла шен хьехархочуьнца и санна долу кӀамел. ДагабогӀура цунна шен цуьнца хилла кӀийсам: ИндагӀе а хӀоьттина, кӀечу стагера сов шай даккха гӀерташ, аьрша сетточу совдегархочунна ахархошначул кӀезиг хӀунда диллина закат? МаӀас молле аьлчахь, цо тахана Юсупе аьлларг а аьлла цо сацӀйра иза.

Чесучан гӀовтал тӀехула, некха тӀе диллинчу кисна-ра сха а даьккхина, хьолтӀам санна долчу дашо сахьта тӀе хьаьжира молла, тӀаккха стигла а хьаьжна:

— Делкъламазана тӀаьхьа вуьсу-кх со, — элира цо.

— Иза-м сарахь доькхуш дичахьана дӀадолура, — аьтла, куьг ластийра Юсупа. — Татас ванйттинера, котамаш кхарзӀйтина ша, хьо а валош соьга вола, аьтла.

— Иза харцахьа дац, — аьтла, мутаѣламана хьалхавелира МаӀа-молла.

* * *

Вохна, ша мичахь ву ца хууш, дуьхьалтоьхначу эла-рах тасавелла лаьтта Хьамзат текхна охьахира. Шена хьалха баккхий мокха бӀаьргаш а бетташ луьллу кӀайн лахар хьаьстира цо, цуьнан довхачу хьаж тӀе барташ а бохуш.

Ара а баьккхина и дӀахеца дагахь, меллаша хьа-таайбира Хьамзата кӀайн лахар. Нагахь цхьаьнна гахь, хӀара лачкӀо гӀоьртинарг хир ву-кха со аьлла, дагадае-на, лахар буха охьа а биллина, ша муха волу ца хууш чуьра ара а ваьлла, ведда, хьуьжаран керт йитира цо.

Малхбузе гӀоьртина де хӀиница а тов етташ довха дара, цундела йоккхачу юьртан урамаш тап аьлла даьсса дара.

Хьуьжаран кех а ваьлла, новкъа охьавогӀу Хьамзат, жамӀатмаьждиге кхечира. ГӀиллина лаьттачу неларах чухьаьжначу Хьамзатана, маьждиган юккӀе тесначу мо-жачу истанга тӀехь, кьурӀа доьшуш лаш воккха стаг гира. Кхузахь бен дагацадеара цунна кӀари чу воьдуш тӀулга тӀе охьадиллинчухь дисина шен жуз. Вохна сецначу Хьамзата цаваьлла ладуьйгӀира воккхачу стага доьшу-чуьнга: харцлуьйчушна дан догӀу таӀзар, жовжахатахь

хиндолу лазап, дела воккха хилар, цуьнан пайхамар бакъ хилар чIагIдеш дара нза дерриге а.

Иза Хьамзатана эзарза хезнера. Амма тахана цунна хезнарг Хьамзатан даге лалуш дацара. Тахана мугаIелама моллица дийцинарг хезначу Хьамзатан даг чу шеко иккхитнера. Жайнаш тIе яздинарг ма дийццара сийлахь дуьй те? — аьлла.

Кху сохьта стигла тIейоьлхур ю, латта бухдер ду моьттура Хьамзатана. Масийтта аьрха, кхераме ойланаш стелахаьштигаш хуьлий дагах чекхийволура. Оццул и тешаш, цунна везаш воу молла ямарт хилчахь, хIун дийр ду ца хууш воьхна, кхоччуш ойламо гIелвина, гIайгIанца цIа веара Хьамзат.

— Хьамзат, хьо ма гIнйла ву, могаш вуй хьо? — аьлла, коьрта тIе куьг а диллина, хаьттира цуьнга нанас.

Ша хIун эр ду ца хууш, корта охьа а бахийтина оещира Хьамзат нанна хьалха. Дукха дара ала лууш, хатта дезаш. Муха хоттур ду?

Бос байна лаьттаху Хьамзатана леррина бIаьра а хьаьжна:

— Висгхила, корта лозий хьан? — аьлла, сингатме хилира нана.

— ХIан-хIа, ца лозу, — аьлла, нана теша а йина, шена доьттинчу, туьха тесначу, Iаьржачу чайнах цхьа-ши кьурд бира кIанта. ТIаккха шена нанас дукха хан йоцуш, эина а доккхуш, бина ши кIарх дIабаьккхина маьнги кIел а теттина, шуьйра йист йолу кIайн бIегIаган куьйн дIа а тесна охьавижира иза.

Наб кхетатуйгуш яцара: вижа дагахь бIаьргаш цо хьабдичахь, чот йоцуш ирча, масийтта тайпана гIан-набарш хIуьттура цунна дуьхьал. Вехха Иллира Хьамзат набаран тар тесна и ирча суьрташ шена тIера дIатоьттуш... цкьа стиглара охьавужура иза, тIаккха бердах воьдура. ...Латийнчу товхана хьалха охьахевшина, техкина кIайн куйнаш а долуш, иштта кIайн еха мажош а йолуш кхелахой бара харц кхелаш еш...

Йуьйранна Хьамзат ша дIавижначу черта тIехь самавелира. Хьамзатан гIевлангара кенан гIайба а, цуьнан корта а хьо, башийча савна бара.

Хьамзат уьйтIа ваьлчахь, дуьне ша ма дарра лаьтташ дара, малх селхана санна хьаьжна лаьттара. Иштта, гIайгIа йоцуш гуттар санна, бешахь декаш олхазарш а дара.

Дукха хан яцара Хьамзатана молла дика стаг а хе-

таш везаш волу: «Члогла дика стаг ву. Схъадийцарехъ и ву-кха уггаре хъалха ялсамане боьлхучушна юкъахъ хин верг», — бохуш ойла йора Хъамзата, шурул-кIайн бедар а юьйжина, Iаса а луйьзуш шайн кетIахула молла рузбан-маьждиге воьдуш гича. Амма тахана духа а мутаIеламца моллас динна къамел дагадеачахъ, хорша еача санна, шен лаамехъ воцуш вега а велла элира Хъамзата дагахъ: «кIайн ду моллин духар, цIена кънэга цуьнан юьхъ-сибаг а, амма коьртехъ — боьха ойла ю, кийрахъ — Iаьржа дог ду». — аьлла.

МЕСИИН КІАИН МОХА

(Дийцар)

Поезд Кылбехъа йовдура. Купе чухъ тхойшиъ бен стаг а вацара.

Лидия Андреевна, — аьлла шен цле яьккхнна, сан некъахо лекхочу деглахъ, дуткъа-декъа лаьржачу аматахъ, юьхъ-сибат а долуш зуда яра. Купен кора хьалха, стоьла тлехъ, ша хІинца поезд сецначухъ эцна, кхехкийна котам йовкъуш латтара иза. Котам екъна а яьлла, хьалаайннчу куьйган харцхъа аглонца, шен коьртара къорза йовлакх тодеш иза йоллуш, цлеххъана бляьрг кхийтира сан, цуьнан лаьржачу клажаршна юккъехъ, ло санна кІайичу месийн цхъана мохнах.

Ма дарра дийцацахъ, Лидия Андреевна хІинца а хаалуш къуоначу юьхъа тлехъ иза товш йоцу дела, Іа а цавелла:

— ХІун бахъана долуш кІайелла хъан месаш? — аьлла хаттар дира аса цуьнга.

Дуьххъара, сан хаттар шена цахезначуха дитина, жоп ца делира суна цо. Делахъ а, цкъа а, шозза а бохург санна аса цуьнан тидам барна, я ша цалаелла тхойшиъ хІума йиъна долуш дийцира цо:

— 1942-чу шеран аьхкенам довха къегина де дара, йовттина тлехъ дархой а болуш тхан санитарни поезд Рыбинск-ГІали чу кхаьчцахъ, — аьлла йолаелира Лидия Андреевна, тІергаш санна, лилул-сийна пхенаш тІе а девлла долчу шен декъачу шинна куьйге а хьаьжна. ТаьІно къора хезаш долу цхъа аз доцург, дуьххъара хьаьжцахъ, иза къуона еш хІума дацара. — Поезда чухъ болх беш берш дог-ойла айаелла, балха тлехъ кадолуш

бара. Дийнахъ шкъа-шозза бохург санна бевзинарш буь-туш, цабевзуш берш тлеовцуш тхо лемана делахъ а, хьайи куьйго динчу глудлакхаца глоти хилла кога хлиттинчех къаьсташ халахетара, керланаш са парлат доцуш тлеовцура. Вагонаш чухъ массо а хлума а деши санна къегина дара: мотт-глайба ло санна клайи — цлена яра, лъораш а царна гло деш берш а, клайи халаташ а юьйхина, катобхна болх беш бара.

Массо а айавелла, дархой тле а баьхна, царна тлера бедар а хийцина новкъа довла кечделира тхо. Дархошна юккъехъ сакъералуш къамелаш доладелира: цхьаболчушна хаьара шайи дайх йисничу, йиша-ваша долчу, меттигашка шаьш кхочурбуйла, вукхарна дагаобхура хлинца, дукха хан йоццуш шайца тламехъ хиллачу глудлакхийи суьрташ. Делкъанна хлума йиьначул тлаьхьа вагонаш чухъ сов члога тийна дара.

Массо а хлуманца новкъа довла тхо кечделлехъ а, тхуна цахуучу цхьана бахьаненна, паровоз бацара схьатосуш.

Де йисте долуш лаьттара...

Цеххьана, малхбузе хенан и тийна хилар дохош, гудокашка маьхьарий девлира. Хлаваъ маьрша дац аьлла орца даьккхира.

Санитарии поездан начальник йолчу майора Анна Сергеевна Танетас команда делира: «Кораш, наьларш члорла тлечлагладе, цхьа дегл вагонаш чуьра ара ма дала! Уггаре а хьалха — собаре хила!» — аьлла. Тлехьовсуш берш боьхна хилчахъ иза дархошна новкъа хир дуйла хаьара цунна. Цхьа минот яталий вагонаш чухъ массо а хлума низамца дланисдина, хлора а шен меттехъ лаьтташ вара. Цхьа а вист хуьлуш вацара. Халчу дархоша «лорига доьлу са доцург вагонаш чухъ хезаш хлума дацара.

Гловгла кхин а тле члаглуш яра. Корийн англи декаш дара, тхов тлера схьахезаш, лелхачу бомбанийн гаьргаша ден татанаш дара. Мера клел етташ санна хезара яккхий тоьнаш-зениткаш. Иккхинчу бомбанан геринг а кхетта цхьана вагонан коран англи дохийра, вукхунна корехула чукхетта геринг, пхьеглаш тлехъ лаьттачу стоьла тле юьйжира.

Вагонаш чухъ цхьа дегл дистхуьлуш дацара. Дархошка хьовсуш берш тохура санна шайи глудлакх деш бара: дархошна хлума ясш, царна хи малош, клелхьара мотт тобеш, церан юьхь-куьг дуьлуш, цланонга хьовсуш бара.

Массо а, хилла хлума доцуш санна, дог парглат болх беш бара. Амма, ма дарра дийиначахь берриге а лад санна булабелла-м бара. Хала хлума дара иза, — элира Лидия Андреевна, клеззиг саца а сецна, леррина соьга а хьаьжна. — Дан гло доцуш, хлора секундехь бохург санна хьо охьавожо кечьелла хьийзачу ложаллина келхула, волавелла цхьана а хлуманна тлехь гал ца волуш балхахь латта дезара. Санитарийн длаловчкьа таро яра, амма муха глуртур ву, куьг айбина шен деглан дола дан таро йоцу дархо кел а витина шен са келхьара даккха?

Иштта ирча лаьтташ чекхьелира буьйса. Сахилча а, цхьа наггахь йоцчу ханна доцург, селхана сарахь санна етташ яра бомбанаш. Шолгла де а иштта чекхделира. Кхин хийцам боцуш тлееара суьйре а. Адамаш, тохура санна лер доцуш, тийна дара, цхьа а дархо — суна хала ду, — олуш вацара. Жимчу а, воккхачу а — муьлххачун а юьхьа тлехь деша тарлуш дара иза.

Вагонаш чухь тийна дара. Лоьраш а, санитараш а вовшашка шабар-шибарш деш бара, чухь гловгла яккхарна кхоьруш санна...

Духа а са хилира, амма чан-кьахь хлоттинчу арахь гуш бацара малх. Вагонаш чу клур хлоьттинера. Цхьанхьа, генахь а йоцуш карзахьялла йогуш цле яра...

Дийцар саца а дина, корак арахьаьжира Лидия Андреевна. Ехха ийра иза соьгахьа схьа ца йоьрзуш. Цуьнан юьхь ган лууш, хьаллайавеллачу суна, чукхеттачу цуьнан бесни тлехула охьабоглуш боккха хин тладам гира.

— Дладаха цатарлора шуна? — аьлла хьаттира аса цуьнан даге хлоьттинарг хийца лууш, цунна даганккхинарг кхоччуш хала хлума дуйла сайна хуьушехь.

— Паровоз тхуна бала тарлуш дацара. Иштта хала кхин цхьа де а даьккхира оха, — аьлла жоп делира цо, тохура санна соьгахьа а йирзина, хийцаделлачу озанца. — Цу дийнахь цхьана а дархочо дуучух мотт цатуьйхира.

Гловгла лаглуш яцара. Лерга юххехь, вагонаш а ластош, тата делира. Вагон чухь цхьа дегл меттах цаделира. Цицган клорнеш санна вовшах а хьаьрчина, цхьана маьйле йоьлла лаьтташ яра кьуона ши йол — санитаркаш. Кхин цкьа а иштта члогла тата далахь, массо а хлума хлаьлакьхир ду моьттура. Амма мостагичун хлуьттаренна санна поезд ша йолччухь лаьтташ яра, цунна чухь дехаш адамаш а дара.

Бомбанаш еттар тохура доладаларе хьаьжжина, саца

а цлеххъана сецира. Чухъ а, арахъ а цхъа тамашийна тизм хлѳттира. Хъалха меттах а ваьлла и тизм бохо лууш цхъа а вацара: иза бакъ хиларх тизша хала дара.

Делахъ а иза иштта-м дара.

Вагонаш цахууш санна цлеххъана хаалуш меттахъевлира, хлинца муьлххачуна а хаъара тхан поездех паровоз теснийла. Юха а вагонаш алсамо меттахъевлира, цлийза йолаелира. Поезд длайолаелира. Тлаккха, цу кха а дийнахъ дуьххъара, берриге а корта а бихкина волчу, цхъана халчу дархоcho глийла са даьккхира.

Поезда чухъ массо а болх беш берш: лѳраш а, церан глѳвичий а поездан начальникан вагон чу кхайкхира. Поездан начальника хлун эр ду техъа бохуш ойланаш еш бара берриге а. Гуттаре а сакъераделла, каде лелаш йолу иза тахана глелъелла, юхъа тлехъ бос боцуш чу а яьлла, глийла йистхилира:

— Баркалла хуьлда шуна, накъостий! Аша массара а шайга догтург лелийра. Хлинца дла-схъа глѳй шайн метгигашкахъ хила.

Со сайн вагон чу сачахъ, дархой глийла илли олуш бара:

Хлай лаьржа хьаргла, хлай лаьржа хьаргла,

Хьо суна тле хлунда хьийза?

Сох хьуна хлонс хир яц хьуна.

Хлай лаьржа хьаргла, со хъан вац хьуна...

Оцу кхаа дийнахъ-бусий лаьттина и хало лайначу сан дагна и глийла узам хезчехъ собар а цатоьъна доггах йилхира со. Ханъяьлла йоккха стаг санитарка, тле а еана со мара а йоьल्लीна, тея глерташ яра.

...Хьоме сан вежарий, шу духа а кога хлѳттур ду, шу дуккха а дехар ду, аща царна члѳр юьтур яц, дерриге а доькхур ду, — бохура аса сайн дагахъ тийна юхкучу дархошка а хьѳжущ, сан корта а лаьцна санитарка лаьтташ.

Тхан поезд глалех араелира, стиглахъ малх кхеттера, суна хетарехъ цхъана а замаи чухъ ца кхеттачу хьесапехъ къегина, хаза. Вагонаш чухъ хлинца духа а хезаш дара сакъералуш ден къамелаш, даггара беламаш а, вовшашца бен бегаш а. Поезд машаречу махка юккъе йѳдуш яра.

— Сан хьоме Лидинка, хлинцалц суна ма цагинера хлара хъан коьртехъ, — аьлла куьзгинан эхик еара санитаркас суна хъалха. Шн бляьрг а цланбина со куьзганна чу хъаьжцахъ гир-кха суна хлара клайн моха сайн месаш

юккъехъ, — аьлла йовлакх кӀел дӀанисӀира Лидия Андре-
свиас шен месаш. Леррина хьаьжначуьнга дуккха а дий-
царш деш дара цуьнан елакъажар. Массо а хӀуманна
резахилла, дахаран хама хууш, чӀирна кийча волчу сте-
ган бен хила тарлуш яц иштта юьхъ.

— Рыбийск-гӀалин станцехъ айса даьккхина и кхо
де-буьйсн сайна дагадеачахъ, — аьлла юха а йистхилира
Лидия Андреевна, хаалуш аз а айина, — мохъ тоьххна
ала лаьа суна:

Суна лаац кхин тӀом хуьлийла! Дийначушна машар
оьшу!

Ч У Л А Ц А М

Ша метталбаьлла	3
Дуьххьарлера гудок	21
Енисей тӀехь	41
Полярни буйса	45
Хи тӀехь	49
ХӀетахь дуьйна	53
Тайгехь	55
Хазачу йоблан тӀулг	62
Шена дог	67
ХӀилланчийн ямартло	75
Месийн кӀайн моха	84

М. МАМАКАЕВ

ПОДВИЖКА

Рассказы

(на чеченском языке)

Редактор *Н. Музаев*

Художник *А. Шипов*. Техредактор *П. Вальчук*

Корректор *Я. Толгаев*

Сдано в набор 1.I 1958 г. Подписано к печати 6.III 1958 г.

Формат 84x108₃₂. Объем 5,6 (4,6) и. л. Уч.-изд. л. 4,21.

Тираж 5000. СФ00721.

Чечено-Ингушское книжное издательство,
Грозный, 21, улица Ленина, 14.

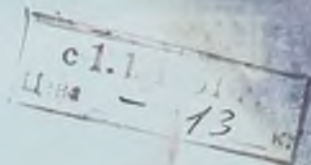

Заказ № 429.

Типография имени 11 августа 1918 года.
Грозный, проспект Революции, 30/3.

Цена 1 р. 30 коп.

Мах 1 с. 30 к.

М. МАМАКАЕВ
ПОДВИЖКА
Рассказы
(на чеченском языке);